

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İÇ MİMARLIK ANABİLİM DALI
İÇ MİMARLIK PROGRAMI

19. YÜZYILDA DÖNÜŞEN YAŞAM BİÇİMİNİN
BOĞAZİÇİ YALILARI ÜZERİNDEN OKUNMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GİZEM ÖZEN

İSTANBUL, 2024

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İÇ MİMARLIK ANABİLİM DALI
İÇ MİMARLIK PROGRAMI

19. YÜZYILDA DÖNÜŞEN YAŞAM BİÇİMİNİN
BOĞAZİÇİ YALILARI ÜZERİNDEN OKUNMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GİZEM ÖZEN
(220251004)

Danışman
(Doç. Dr. Salih SALBACAK)

İSTANBUL, 2024

24/06/2024

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İç Mimarlık Anabilim Dalı İç Mimarlık Tezli Yüksek Lisans programı öğrencisi 220251004 numaralı Gizem ÖZEN'in hazırladığı "19. Yy. Sonrası Dönüşen Geleneksel Yaşam Biçiminin, Yalı (Konut) Üzerinden Okunması" konulu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 24/06/2024 Pazartesi günü saat 14:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının 19. Yüzyılda Dönüşen Yaşam Biçiminin Boğaziçi Yalıları Üzerinden Okunması. şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. (Danışman) Doç. Dr. Salih SALBACAK	Kabul
2. Dr. Öğr. Ü. Nazende YILMAZ	Kabul
3. Dr. Öğr. Ü. Zübeyde Gözde KUTLU	Kabul
4.	
5.	
6. (İkinci Danışman)*.....	

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

GİZEM ÖZEN

TEŐEKKÖR

19. yüzyılda toplumsal olarak yaşanan dönüşümü iç mekân ve mobilya bağlamında yalılar üzerinden incelediğim tez çalışmamda kıymetli bilgi ve birikimiyle beni yönlendiren ve çalışmamın konu seçiminden tamamlanmasına kadar tüm sürecinde yanımda olan değerli hocam Sayın Doç. Dr. Salih Salbacak'a, her daim yanımda olan destek ve yardımını benden esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Gizem Özen

19. YÜZYILDA DÖNÜŞEN YAŞAM BİÇİMİNİN BOĞAZIÇI YALILARI ÜZERİNDEN OKUNMASI

Gizem Özen

ÖZET

Orta Asya'dan Anadolu'ya yerleşinceye kadar geçen süreçte Türkler, yüzyıllar içerisinde kültürel birikimleri ile kadim bir medeniyet oluşturmuşlardır. Anadolu'da var olan kültürlerin kalıntılarını kendi birikimleri ile sentezleyen Türkler zaman içerisinde tüm Anadolu'ya yayılmış, güçlü devlet teşkilatı ile topraklarını genişleterek üç kıtaya yayılan bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu gelişmeler mimaride de etkisini göstermiş kendi ananevi normlarından yola çıkarak geliştirdikleri teknik, biçim, kurgu ve malzemeler ile kendi özgün geleneksel yapılarını inşa etmişlerdir.

Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar her anlamda kendi oluşturdukları geleneksel düzenle yaşamını sürdürürken, dışa kapalı bir politika izlemiş ve zamanla dünyanın yaşadığı teknolojik gelişmelerden geri kalmıştır. Kaybettiği savaş ve topraklar ile bu gerçeklikle yüzleşen Osmanlı, çareyi batılılaşmada bulmuş ve bu konuda bir dizi adımlar atmıştır. İlk etapta yalnızca askeri ve eğitim alanında düşünülen yenilikler bütün Osmanlı yaşamına sıçramış, sosyo-kültürel yaşamı etkilemiştir. Özellikle 19. yüzyılda Tanzimat'ın ilanı ile hız kazanan batılılaşma Osmanlı geleneksel yaşamını köktenci bir yaklaşımla değiştirmeye başlamıştır. Bu süreçte değişime uğrayan konulardan bazıları da iç mekân, mimari ve mobilya olmuş, öncülüğünü ise 19. yüzyılda yapılan Dolmabahçe Sarayı yapmıştır. Cephesi, mimarisi, süslemeleri, iç mekanları, mobilyasıyla tamamen batılı yaşam biçimine uygun olarak yapılan saray, tüm öğeleriyle geleneksel yaşam biçimini terk etmiştir. Mekânsal bu değişim konut mimarisine de yansımış ilk olarak etkilenen ise üst sınıf devlet görevlileri olmuş zaman içerisinde de halka intikal etmiştir

Konumuzu oluşturan Boğaziçi Yalıları ise üst sınıfın sayfiye konutlarıdır ve geleneksel üslupta inşa edilen bu yapılar dönüşümden en çok etkilenen yapı türlerinden olmuştur. Yalılar yalnızca bir konut olmaktan uzaktır, aynı zamanda döneminin en popüler gelişimlerinin yaşandığı kültür platformlarıdır. Nitekim saraydan sonra iç mekândan mobilyaya, cepheden süslemeye, yaşam biçiminden alışkanlıklara dönüşümün ilk olarak yaşandığı konutlar arasında yerini almıştır. Bu sebeple 19. yüzyıl sonrası dönüşen yaşam biçimini iç mekân ve mobilya bağlamında yalılar üzerinden okumanın faydalı olacağı düşünülmüştür. Yapılan okuma ve incelemelerle dönemin iç mekân, mobilya ve yaşam biçimini analiz eden nitelikli birer belge ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, İç Mekân, Yalı, Modernleşme

19TH CENTURY TRANSFORMATION OF THE WAY OF LIFE THROUGH THE BOSPHORUS MANSIONS

Gizem Özen

ABSTRACT

From Central Asia, until they settled in Anatolia, Turks have created an ancient civilization with their cultural accumulation over centuries. The Turks, who synthesized the remnants of the existing cultures in Anatolia with their own accumulations, spread to Anatolia over time, expanded their territory with a strong state organization, and became an empire spreading to three continents. These developments also had an impact on architecture, and they built their original traditional structures with the techniques, forms, constructions, and materials they developed based on their own traditional norms.

Until the 18th century, the Ottoman Empire continued its life with the traditional order they had created in every sense, followed a closed policy to the outside world, and in time lagged behind the technological developments experienced by the world. Facing this reality as a result of the wars and territories it lost, the Ottoman Empire found the solution in Westernization and took a series of steps in this regard. The innovations, which were initially thought only in the field of military and education, spread to the whole Ottoman life and affected the socio-cultural life. Especially with the declaration of the Tanzimat in the 19th century, increasing Westernization began to change the Ottoman traditional life with a fundamentalist approach. Some of the areas changing this process are interior space, architecture, and furniture. The 19th-century Dolmabahçe Palace was the pioneer of this change. The palace, whose architecture, interiors, and furniture were built completely in accordance with the Western lifestyle, abandoned the traditional lifestyle. This spatial change was also reflected in the residential architecture, and the

first to be affected were the upper-class state officials, and in time it was also reflected in the public.

The Bosphorus Mansions, which is the subject of our study, are the countryside residences of the upper class. Constructed in traditional style, these buildings are among the building types most affected by the transformation. Far from being just residences, mansions are also cultural platforms where the popular developments of the period were experienced. As a matter of fact, after the palace, they are among the housing types where the transformation from interior space to furniture, from facade to ornamentation, from lifestyle to habits is first seen. For this reason, it is thought that it would be useful to analyze the transformed lifestyle after the 19th century through mansions in the context of interior space and furniture. It is aimed to present a qualified document that analyses the interior space, furniture, and lifestyle of the period with the readings and examinations made.

Keywords: 19th Century, Interior Space, Mansion, Modernisation

ÖN SÖZ

Orta Asya'dan Anadolu'ya birçok birikimi de beraberinde getiren Türkler, bu topraklarda zaman içerisinde gelişip büyümüş ve imparatorluk haline gelmiştir. Yüzyıllar boyu güçlü ve dinamik yapısıyla kendinden söz ettiren Türkler bu topraklarda kendi özgün yapısıyla şekillenmiş yaşam biçimini ve konutlarını da inşa etmişlerdir. Gelişen süreç içerisinde dünyadaki gelişimleri uzun süre takip etmemesi ve daha çok içe kapalı bir politika izlemesi sebebiyle Osmanlı Devleti görkemli duruşunu 18. yüzyıldan sonra sürdürememiştir. Bu süreçten itibaren yüzyılın teknolojisini elinde tutan Avrupa takip edilmeye başlanmış ve batılılaşma yönünde atılımlar yapılmıştır.

18. yüzyılda başlayan yenilikler 19. yüzyıldan itibaren ivme kazanmış ve toplumun tüm dinamiklerini etkileyen bir düzeye ulaşmıştır. Bu süreçte sosyo-kültürel yaşamı tesiri altında tutan batılı olgular bir statü ve modernlik simgesi sayılmış özellikle de devletin öncülüğünde toplum bu yönelimlere teşvik edilmiştir. Bu durum yaşam üzerinden konut ve iç mekân anlayışına da sıçramış. Varlıklı kesimin sayfiye konutları olan ve Boğaziçi'nde ayrı bir kültür yapısına sahip olan yalılar da bu durumdan etkilenmiş ve 19. yüzyıldan itibaren değişim göstermişlerdir. Bu sebeple 19. yüzyılda dönüşen yaşam biçiminde mimari, iç mekân ve mobilya bağlamında nasıl bir değişimin yaşandığı, alışkanlıklara, eylemlere ve davranış şekillerine ne gibi yansımalarının olduğu, kültür yapısı ile mekanlar arasındaki ilişkiye nelerin tesir ettiği incelenmiştir. Bu çalışma ile yaşam biçimi üzerinden dönemsel bir analiz ve değerlendirme yapılmış iç mekanların değişim ve gelişim süreci irdelenerek belgelenmesi amaçlanmıştır.

Tez çalışmam boyunca destek ve yardımları ile kıymetli hocam Sayın Doç. Dr. Salih Salbacak'a ve tüm yaşamım boyunca desteği ve sevgisi ile daima yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

Haziran, 2024

Gizem Özen

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
TABLO LİSTESİ	xii
ÇİZİM LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR	xx
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
1. GENEL HATLARI İLE 19.YÜZYIL VE AVRUPA’NIN DURUMU	8
1.1. OSMANLIDA 19.YÜZYILI HAZIRLAYAN SÜREÇLER VE AVRUPA- OSMANLI KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ	19
1.2. 19. YÜZYIL’DA BATILILAŞMA SÜRECİNİN OSMANLI TOPLUM HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	29
1.2.1. Sosyal Mekanların Gelişimi	33
1.2.2. Eğlence Kültürü	36
1.2.3. Otel ve Konaklama.....	39
1.2.4. Yeme-İçme Kültürü	41
1.2.5. Giyim-Kuşam ve Değişim	45
1.2.6. Kadın-Erkek İlişkileri.....	48
1.2.7. Alışveriş Kültürü	52
1.2.8. Değişimin İzleri: Edebiyat ve Yayınlar	55
1.2.9. Değişimin Mekânsal Yansımaları.....	58
1.2.10. Batı Etkisinde Gelişen Yeni Yapılar: Apartmanlar	60
1.2.11. Müstakil Yapılar.....	62
İKİNCİ BÖLÜM	66
2. 19. YY’DA TÜRK TOPLUMUNDA DÖNÜŞEN GELENEKSEL YAŞAM BİÇİMİ: MOBİLYALI YAŞAM VE MEKÂN KAVRAMI	66
2.1. 19. YY ÖNCESİ OSMANLI’DA MEKÂN VE MOBİLYA KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ	70
2.2. GELENEKSEL YAŞAM BİÇİMİ VE ASR-İ YAŞAM	80
2.3. 19. YY’DA AVRUPA’DA MEKAN VE MOBİLYA KAVRAMI.....	83
2.4. 19. YY’DA OSMANLI’DA MEKAN VE MOBİLYA KAVRAMI	91
2.5. 19. YY’DA OSMANLI SARAYLARI: DÖNÜŞEN YAŞAM BİÇİMİNİN İÇ MEKÂNLARA ETKİSİ VE TEMSİLİ.....	99
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	110

3. 19. YÜZYILDA SİVİL MEKÂNLAR: YALILAR	110
3.1. YALI NEDİR, KÖKENLERİ VE GELİŞİM SÜRECİ.....	112
3.2. YALIDA YAŞAM, İHTİYAÇLAR VE YALININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ	117
3.2.1. Konum.....	121
3.2.2. Yalı Yaşamının Sosyo-Kültürel İlişkisi ve Temsili.....	123
3.2.3. Mimari ve İç Mekan Gelişimi	124
3.3. DÖNEMSEL OLARAK YALILAR VE ÜSLUP	129
3.4. DEĞİŞEN GELENEKSEL YAŞAM BİÇİMİNİN YALI MİMARİSİNE VE İÇ MEKANLARINA ETKİSİ.....	132
3.4.1. Plan Tipolojisi	132
3.4.2. İç Mekanlar ve Mobilya	137
3.4.2.1. Odalar	137
3.4.2.2. Sofalar.....	146
3.4.2.3. Geçitler (Giriş ve Koridorlar)	152
3.4.2.4. Merdivenler	155
3.4.2.5. Pencere ve Çıkmalar	159
3.4.2.6. Mutfak ve Banyolar.....	168
3.4.2.7. Mobilya.....	175
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	191
4. DÖNÜŞEN YAŞAM BİÇİMİNİN YALILAR ÜZERİNDEN OKUNMASI	191
SONUÇ	205
KAYNAKÇA	213

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Geleneksel Mobilya Kavramının Batılılaşma ile Değişim	82
Tablo 2. Boğaziçi yalılarının koruma kararına göre bölgelere dağılımı (Erdenen,2006, s.9).....	111
Tablo 3. Dönemsel olarak yalıda odanın gelişim ve değişimi	145
Tablo 4. Dönemsel olarak yalıda sofanın gelişim ve değişimi.	151
Tablo 5. Dönemsel olarak yalıda geçitlerin (koridor) gelişim ve değişimi.....	154
Tablo 6. Dönemsel olarak yalıda merdivenin gelişim ve değişimi.....	158
Tablo 7. Dönemsel olarak yalıda pencerenin gelişim ve değişimi.....	163
Tablo 8. Dönemsel olarak yalıda çıkmanın gelişim ve değişimi.	167
Tablo 9. Dönemsel olarak yalıda mobilyanın değişimi.	190
Tablo 10. Sadullah Paşa Yalısı'nın İç Mekân, Mobilya ve Mimari Anlamda Dönemsel İzleri.....	195
Tablo 11. Kıbrıslı Yalısı'nın İç Mekân, Mobilya ve Mimari Anlamda Dönemsel İzleri.....	199
Tablo 12. Sait Halim Paşa Yalısı'nın İç Mekân, Mobilya ve Mimari Anlamda Dönemsel İzleri.....	204
Tablo 13. Mobilyalı ve mobilyasız yaşam alışkanlıklarının ve eylemlerinin değişimi	210

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1. Oturma mobilyasının sedirden batılı mobilyaya geçişte iç mekân ve cephede yarattığı değişim (Bozkurt,2009; Demirarslan,2018, s.79)	96
Çizim 2. Yalı konumları, Yalı-Deniz ve Yol İlişkileri (Yazıcıoğlu,1984, s.146)....	122
Çizim 3. Oda ve girişlerin biçimlenişi (Terzioğlu,1995, s.15).....	141
Çizim 4. Boğaziçi Yalılarının denize doğru konumları (Yazıcıoğlu,1984, s.204). .	147
Çizim 5. Yalılarda Geçit biçimlenişleri (Yazıcıoğlu,1984, s.206).....	152
Çizim 6. Basit Giriş ve Tek Kollu Merdivenler (Yazıcıoğlu,1984, s.213)	156
Çizim 7. İki Kollu Tek ya da Çift Merdivenler (Yazıcıoğlu,1984, s.213).....	156
Çizim 8. Tek Kollu Çift Merdivenler (Yazıcıoğlu,1984, s.213).....	156
Çizim 9. Üç kollu Merdivenler (Yazıcıoğlu, 1984, s.213).....	157

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Schönbrunn Sarayı Mavi Çin Salonu (URL-1).....	11
Şekil 2. Schönbrunn Sarayı Doğu esintili Porselen odası (URL-2).....	11
Şekil 3. 1827-28'de Burlington Pasajı'nın Piccadilly girişi (URL-4).....	15
Şekil 4. St James Meydanı'nda Wedgwood ve Byerley; 1809'da Londra sergi salonu (URL-6)	15
Şekil 5-Şekil 6. Pellatt and Green'de züccaciye, Harding and Howell'de kumaş alışverişi Londra, 1809 (URL-7)	16
Şekil 7. - Şekil 8. Strawberry Hill, iç ve dış mekân görünüm (URL-8/9)	17
Şekil 9. Yeni evler için farklı seçenekler, Evlerin Kişilikleri, Humphry Repton, 1816 (Botton,2006, s.46,47).	18
Şekil 10. Büyük Uluslararası Sergi için yapılan Hyde Park'taki Kristal Sarayın iç ve dış görünüşleri, 1851 (URL-10).....	18
Şekil 11. - Şekil 12. Sultan II. Mahmud dönemi Sâdâbâd Sarayı, Charles Preault ve Kağıthanede kır eğlencesi, Fazıl Enderunî, Zenannâme, 1793 (İslâm Ansiklopedisi,2008, s.380; Topal,2019, s.27).	23
Şekil 13. - Şekil 14. Aynalıkavak Sarayı, 1822 ve Sünnet düğünü şenliklerini Aynalıkavak kasrından izleyen III. Ahmet (C.Gouffier, Şehsuvaroğlu,2014, s.68; Vehbî,2008, s.250,251).	24
Şekil 15. III. Ahmed Yemiş Odası, Topkapı Sarayı, 1705 (Yılmaz,2017).	25
Şekil 16. III. Ahmed'in Avrupalı Elçileri Kabulü ve III. Ahmed'in av partisi adlı tablolar, 18.yy, Jean Baptiste Vanmour (URL-12).	26
Şekil 17. Sirkeci Garı, August Jachmund, 1890 (Işın,2023, s182)	32
Şekil 18. Sultan Abdülaziz ve kavalcelik ettiği Prenses Mary Adelaide, İngiltere ve Sultan Abdülaziz Paris'te (Milli Saraylar,1993).....	33
Şekil 19. Lebon ve Markiz Pastanelerine ait bir broşür ve Ürün-Fiyat Listesi (URL-13).....	35
Şekil 20. Naum Tiyatrosu, Pera-Beyoğlu, 19.yüzyıl (URL-14)	36
Şekil 21. Büyük Londra Oteli Reklamı ve iç mekân görünümü, 1892 (URL-16).....	40
Şekil 22. - Şekil 23. Pera Palas Oteli Kartpostalı 1900 (URL-17), Orient Ekspres'in (Şark Ekspresi) seyahat tanıtımları ve güzergâh bilgileri, 1883 (URL-16).....	41
Şekil 24. Osmanlı da geleneksel yemek yeme biçimi (Günay,2017, s.67).....	42
Şekil 25. 19. yüzyıldaki yeniliklerle değişmeye başlayan sofrâ ve mobilya kültürü, Kasrı Hümayun Yemek Salonu (Küçükerman,2007, s.318)	43
Şekil 26. 19. yüzyıl çay ve kahve takımları, Milli Saraylar Koleksiyonu (Göncü,2015, s.139).....	44

Şekil 27. - Şekil 28. 19. Yüzyıl erkek kıyafetleri (Constans,2007, s.522; Milli Saraylar,1993, s.75)	45
Şekil 29. - Şekil 30. Osmanlı kadınının 19. yüzyılda giyim kuşamı (Göncü,2015, s.77; Işın,2023, s.97).....	46
Şekil 31. Servet-i Fünun Dergisinin kadın modasını anlatan yayınları (URL-19)	47
Şekil 32. Sadabad Sarayı ve Kâğıthane Mesiresi, D’Ohsson (Atasoy,2015, s.552)..	48
Şekil 33. -Şekil 34. Fehime Sultan ve Şair, Bestekar Leyla Saz piyano çalışırken (URL-20/21)	49
Şekil 35. -Şekil 36. Dönemin önemli simaları Fatma Aliye ve Nigâr Hanım (Işın,2023, s.110,111)	50
Şekil 37. Osmanlı geleneksel çarşıları, 19. Yüzyıl (Işın,2023, s.93)	53
Şekil 38. -Şekil 39. Annuaire Orientale - Şark Yıllıklarında çıkan 1891 tarihli Bonmarşe ilanı ve Psalty mağazaları ile Piyano ilanları (Karadağ,2021; URL-22)	54
Şekil 40. İbret Dergisinin Namık Kemal tarafından çıkarıldığı döneme ait olan bir sayısının başlığı ve derginin sonraki süreçte kapanış ilanı (Yazıcı,2000, s.369)58	
Şekil 41. Mısır ve Botter Apartmanları (URL-52).....	62
Şekil 42. -Şekil 43. Osmanlı Devleti’nde deniz hamamları ve Sait Halim Paşa Yalısı diz hamamı (Pera Müzesi,2018; URL-24/25).....	65
Şekil 44. Bir Altay Yurdunun İç Düzeni (Köse,2005, sy168, Radloff, 1994, s.24). .	71
Şekil 45. Fatih albümünde Orta Asyalı beyler, sandalye, kürsü ve yastıklar (Ögel,2022, s.250).	73
Şekil 46. -Şekil 47. Kolçaklı sandalye,18. yüzyıl (İrez,1988, s.136; Abdullah Buhari Minyatürü,1744) ve Kazak Türklerinde ağaç sandıklar (Ögel,2022, s.280).	73
Şekil 48. Odalar arasında sofanın bir uzantısı olarak oluşan eyvan örneği, 17. yüzyıl (Günay,2017, s.51).....	75
Şekil 49. Yemiş Odası örneği, giriş, ocaklık ve sedir bölümü, Topkapı Sarayı (Günay,2017, s.87,88).....	76
Şekil 50. Kara Mustafa Paşa Köşkü sedirli, tepe pencereci iç mekânı, Topkapı Sarayı, 17 yüzyıl (Özen,2013, Kişisel Albüm)	77
Şekil 51. Sünnet şenliklerinde yemek yeme, Surname-i Vehvi, 1720 (Vehbi, 2008, s. 132,133).	77
Şekil 52. Sünnet şenliklerini seyreden batılı diplomatik heyet ve III. Ahmed’in tahtında şenlikleri izlemesi Surname-i Vehbi, 1720 (Vehbi,2008, s.71,364).....	78
Şekil 53. Türk Evi iç mekânında günlük yaşam, 18. Yüzyıl, Mouradgea D’Ohsson gravürü, 1790 (Günay,2017, s.69).	79
Şekil 54. Thonet tarzı mobilyalar (Verlet,1972, s.144; İrez,1988, s.6).....	84
Şekil 55. Marketöri tekniğinin Mobilya örnekleri (Verlet,1972).....	86
Şekil 56. 16. Louis Dönemi koltukları (Verlet,1972, s.41).....	87
Şekil 57. Adam, Hepplewhite stili sandalyeler (Verlet,1972, s.87).....	88
Şekil 58. Hayvan baş ve ayaklarını taklit eden mobilyalar (Verlet,1972)	89

Şekil 59. Regency Papier-Mache stili mobilya örnekleri (İrez,1988, s.3)	89
Şekil 60. Art Nouveau üslubunun iç mekân içerisinde ve mobilyada uygulandığı, Victor Prouve, Nancy Okulu Müzesi (Verlet,1972, s.203)	90
Şekil 61. Avusturya elçilik heyeti 1628’de Topkapı Sarayı’ndaki Kubbealtı’nda yemek yerken (Bardakçı,2013 URL-27)	92
Şekil 62. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonunda Kırım Savaşı bitimi verilen davette masa sandalyeli oturum (Gülersoy,1984, s.58)	92
Şekil 63. -Şekil 64. Topkapı Sarayı Sultanın sedirli oturum ve yatma alanı, Beylerbeyi Sarayı sultanın karyolası (Özen,2023, Kişisel Albüm; URL-28).....	94
Şekil 65. -Şekil 66. Marangozhane (Milli Saraylar,2013, s.46; B.Bilgin,1988, s.69) II. Abdülhamid’in marangoz takımı ve çantası (Milli Saraylar,2013, s.100).....	98
Şekil 67. II. Mahmut tarafından 1815’de yanan ilk Beşiktaş Sahil Sarayı yerine yaptırılan yeni saray, Barlett (Kuban,2004, s.369)	99
Şekil 68. Dolmabahçe Sarayının kapısı tamamlanırken, L’Illustration Journal Universal,1853 (Gülersoy,1984, s.48)	100
Şekil 69. -Şekil 70. Muayede Salonu Basile Kargopoulo fotoğrafı,1875 ve avizenin yakın görünümü (URL-29; Gülersoy,1984, s.217).....	101
Şekil 71. Baccara Kristali ve Murano işi avizelerden örnekler, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları (Milli Saraylar,1998; 2014)	102
Şekil 72. Saraylarda kullanılan ısıtma çeşitleri (Milli Saraylar,3D Mekân,2024)...	102
Şekil 73. -Şekil 74. Dolmabahçe Sarayı’nın görkemli merdiveni ve tırabzanları (Kuban,2016, s.622; Küçükerman,2007, s.293)	103
Şekil 75. Boulle tekniğinde yapılmış mobilyalarla ilgili Paris’ten yollanmış katalog ve F.N. Burness Mobilya firmasına ait 1874 tarihli fatura (İrez,1988, s.39, 62)	104
Şekil 76. Dolmabahçe Sarayı Mavi Salon (Göncü,2015, s.231).....	105
Şekil 77. Elçiler Salonu Şöminesi ve cam içiliği (Küçükerman,2007, s.290)	106
Şekil 78. Dolmabahçe Sarayı batılı mobilya örnekleri (Milli Saraylar,3D Mekan,2024)	107
Şekil 79. Şale Köşkü iç mekândan görünüm (İrez,1984, s.71)	108
Şekil 80. Küçükü Kasrı iç mekân görünümü (Özen,2019, Kişisel Albüm)	109
Şekil 81. Küçükü Kasrı tavan ve şömine örnekleri (Özen,2019, Kişisel Albüm)..	109
Şekil 82. Melling’in çizmiş olduğu Defterdarburnu’ndaki Hatice Sultan Sahilsarayı gravürü 1726 (URL-30)	112
Şekil 83. Leb-i derya örnekleri, Hasip Paşa ve Abud Efendi Yalıları (Günay,2023, s.85,108).....	113
Şekil 84. Matrakçı Nasuh’un 16. yüzyılda çizmiş olduğu minyatür (Doğan,Sabit,2011,s.21).	114
Şekil 85. Ressam Allom’un ve Bartlett’in gravürlerinden yalılar, 1834-1836 (Günay,2017)	115
Şekil 86. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı 1699 (Günay,2023, s.116).	116

Şekil 87. Avrupa Yakası, panjurlu Sait Halim Paşa Yalısı, Anadolu Yakası Sadullah Paşa Yalısı kapaklı görünüm (Günay,2023, s.90,230)	118
Şekil 88. Yapı altlarındaki kayıkhaneye örnekleri (Günay,2023, s.154,155).....	119
Şekil 89. Thomas Allom Walsh'a ait 1836 tarihli Boğaziçi Haritası (URL-31).....	121
Şekil 90. Yazarlar Yalısı ismini alan Recaizade Yalısı ve Aşk-ı Memnu'nun çekildiği Ahmet Afif Paşa Yalısı (Günay,2023, s.224).	124
Şekil 91. Fethi Paşa ve Şehzade Burhaneddin Efendi Yalıları (Günay,2023, s.78,228)	131
Şekil 92. Amcazade Hüseyin Paşa ve Emirgan Şerifler Yalısı Planı (Kuban,2020, s.88; Dilek,2019, s.96).	133
Şekil 93. Köçeoğlu ve Yasinci Yalısı planları, S.H.Eldem (Kuban,2016, s.484,485).	134
Şekil 94. Saffet Paşa Yalısı Alt ve Üst kat planları (Erdenen,2006, s.80)	135
Şekil 95. Hasip Paşa Yalısı planı ve rekonstrüksiyon planı, S.H. Eldem Türk Evi (Erdenen,2006, s.298).	135
Şekil 96. Sadullah Paşa Yalısı, zemin ve üst kat planları (Erdenen,2006).	136
Şekil 97. Prenses Rukiye ve Kont Ostorog Yalısı (Erdenen,2006, s.197).....	138
Şekil 98. Saffet Paşa Yalısı, 1964 ve günümüzden görünüşleri (Erdenen,2006, s.86)	140
Şekil 99. Sadullah Paşa Yalısı yatak odası ve nişli bölüm (Belge,1997, s.47).	142
Şekil 100. Şerifler Yalısı Başoda, sedirli oturma mekânı ve karşı bölümü (Belge,1997, s.36,37).	142
Şekil 101. Fethi Ahmet Paşa yalısında mermer sofa ve yemek odası bölümü (Belge,1997, s.150,151).	143
Şekil 102. Zeki Paşa Yalısı oda içi görünüm (URL-33)	144
Şekil 103. Kont Ostorog Yalısı sedirli oda (Belge,1997, s.142,143).	144
Şekil 104. Hasip Paşa Yalısı birinci kat sofa bölümü ve planı (URL-34)	148
Şekil 105. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, divanhane sofası,17. yüzyıl Mimar Orhan Çakmakçıoğlu restitüsyonu (Ö, Bilgili, 2017).....	149
Şekil 106. Şerifler Yalısı, divanhane sofası, 18. Yüzyıl (URL-35)	149
Şekil 107. Kont Ostorog Yalısı üst kat sofası, merdivenler yönü ve yüksek pencereci görünümü (Günay,2023, s.106)	150
Şekil 108. -Şekil 109. Abud Efendi ve Yağcı Hacı Şefik Bey Yalısındaki merdiven ve iç sofa arasındaki ve geçit, koridor (URL-36/37)	153
Şekil 110. -Şekil 111. Azaryan ve Abud Efendi Yalısında giriş sofası (URL-37/38)	153
Şekil 112. Yalılarda Art Nouveau üslubunda yapılan merdivenler ve Victor Horta örneği (Salbacak, Kişisel Albüm, URL-39/40/41)	157
Şekil 113. Burhaneddin Efendi Yalısı sofadan merdivene yönelim (URL-42)	158
Şekil 114. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı pencerelerindeki yatay akış (Günay,2023, s.116).....	160

Şekil 115. Sadullah Paşa Yalısı pencere görünümü, 18. yüzyıl. (Günay,2023, s.91).	160
Şekil 116. Hıdiva Yalısı (Mısır Konsolosluğu), Art Nouveau özellikleri taşıyan pencerelerden örnekler (URL-40).....	161
Şekil 117. Hasip Paşa Yalısı, sofa bölümü pencereler ve eyvanda yapılan oval hat (Günay,2023, s.85).....	162
Şekil 118. Hasip Paşa Yalısı pencereleri (URL-43).....	162
Şekil 119. Halil Ethem Paşa Yalısı ve yuvarlatılmış orta sofası (Günay,2023, s.150)	164
Şekil 120. Fethi Ahmet Paşa Yalısı cumba ve eliböğründeler (Günay,2023, s.78). 165	
Şekil 121. Edip Efendi Yalısında çıkıntı ve eliböğründeler (Günay,2023, s.102)	166
Şekil 122. Abud Efendi yalısı alt ve üst kat balkonları (Günay,2023, s.108).....	166
Şekil 123. Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı yanları kapalı balkon örneği (Günay,2023, s.119).....	167
Şekil 124.-Şekil 125. Ahmet Afif Paşa Yalısında 1975 yılında çekilen Aşk-ı Memnu ve Yağcı Hacı Şefik Paşa Yalısında 1985 yılında çekilen Acımak dizisinden mutfak sahneleri (TRT-Dizin URL-36/44).....	169
Şekil 126. Edip Efendi Yalısının günümüzdeki modern mutfağı (Tonguç,2014) ...	170
Şekil 127. Zarif Mustafa Paşa Yalısının hamamından örnekler (Tonguç,2014).....	171
Şekil 128. Aşk-ı Memnu dizisinde Ahmet Afif Paşa Yalısı banyosundan görüntüler (TRT Dizin-URL-44).....	172
Şekil 129. Hıdiv İsmail Paşa Yalısı banyoları (URL-40)	172
Şekil 130. Hıdiv İsmail Paşa Yalısı (Mısır Konsolosluk Sahilsarayı) Duvar seramiklerinden örnekler (URL-40)	173
Şekil 131. Hıdiv İsmail Paşa Yalısı, seramik örnekleri (URL-40)	173
Şekil 132. Hıdiv İsmail Paşa Yalısı seramik örnekleri (URL-40)	174
Şekil 133. Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı mermer kurna ve zeminli hamamı (Tonguç,2014).....	174
Şekil 134. -Şekil 135. Sadullah Paşa ve Zarif Mustafa Paşa Yalıları niş ve yüklük örneği, 18. Yüzyıl (Günay,2017, s.73; Tonguç,2014).	176
Şekil 136. Hasip Paşa Yalısının batılı tarzda mobilyaları (URL-45).....	177
Şekil 137. Hasip Paşa Yalısından batılı tarzda bir sandalye örneği (URL-46).....	178
Şekil 138. Hasip Paşa Yalısında bulunan batılı tarzda bir takım oturma mobilyaları, avize ve saat örnekleri (URL-47).....	178
Şekil 139. Hasip Paşa yalısından sandalye ve yuvarlak masa örnekleri (URL-47). 178	
Şekil 140. Hasip Paşa yalısı orta sofa örneği (URL-34)	179
Şekil 141. Fethi Ahmet Paşa Yalısı, Taşlık bölümünde Fethi Ahmet Paşa zamanından kalma masa ve sandalyeler (Erdenen,2006, s.339).	180
Şekil 142. Hekimbaşı Salih Efendi Yalısından mobilya örnekleri (Tonguç,2014)..	180
Şekil 143. Kont Ostorog Yalısında eyvanda oluşturulmuş sedirli oturma alanı ve sofada bulunan batılı stilde mobilyalar bir arada (Günay,2023, s.106).....	181

Şekil 144. -Şekil 145. Kont Ostrorog Yalısı zemin kat ve üst kat mobilya örnekleri (Belge,1997, s.144; Günay,2023, s.106).	181
Şekil 146. Ali Rıza Paşa Yalısında batılı yaşamı yansıtan koltuk, sandalye ve avizeler, tavanda kalem işleri görünmektedir (Erdenen,2006, s.183).	182
Şekil 147. Ali Rıza Yalısından batılı yaşamı yansıtan mobilya ve aksesuar örnekleri (Erdenen,2006, s.184).	182
Şekil 148. Azaryan Yalısında bulunan mobilyalardan örnekler (Özen,2024, Kişisel Albüm)	183
Şekil 149. Azaryan Yalısında batılı yaşamı yansıtan sandalye, koltuk, avize, masa ve konsol örnekleri (URL-48)	183
Şekil 150. Kıbrıslı Yalısı iç mekân ve mobilya örneği (URL-49)	184
Şekil 151. Tophane Müşhiri Zeki Paşa Yalısı iç mekân ve mobilya örnekleri (URL- 33).	184
Şekil 152. Tophane Müşhiri Zeki Paşa Yalısı mobilya örnekleri (URL-33)	185
Şekil 153. Dadyan, Adil Sezer Yalısı mobilya ve süslemelerden örnekler (URL-50)	185
Şekil 154. Memduh Paşa Yalısının bir odasından mobilya örnekleri (URL-51).....	186
Şekil 155. -Şekil 156. Yılanlı Yalı Selamlık bölümü koltuğu ve Avrupa'da Art Nouveau tarzı koltuk örneği (Erdenen,2006, s.356; Salbacak,2024, Kişisel Albüm).	186
Şekil 157. Hidiv İsmail Paşa Yalısı Giriş holü, Art Nouveau tarzında yapılmış merdiveni, iç mekân ve mobilyaları (Erdenen,2006, s.364).	187
Şekil 158. Hidiv İsmail Paşa Yalısı Art Nouveau tarzında yapılmış dekoratif ürünleri (URL-40)	187
Şekil 159. Halet Çambel Yalısında Rönesans taklidi koltuk takımları (Erdenen,2006, s.387).	188
Şekil 160. Çürüksulu Yalısı alt kat yemek odası (Günay,2017, s.203)	188
Şekil 161. Abud Efendi Yalısı köşk odası, Yalının varislerinden Belkıs Hanıma çeyiz olarak verilen sedefli takım (Erdenen,2006, s188)	189
Şekil 162. Ahmet Afif Paşa Yalısı ve mobilya örnekleri (URL-36/44)	189
Şekil 163. -Şekil 164. Kocataş Abdurrahman Nurettin Paşa Yalısından şömine, Hekimbaşı Salih Efendi Yalısından Çini soba örneği (Erdenen,2006; Ö.Bilgili,2017)	189
Şekil 165. Konu ile ilişkili yahıların Boğaziçi Haritası üzerinden gösterimi	192

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
b.a.	Eserin bütününe atıf
bkz.	Bakınız
bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.:yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
k.g.	Karşı görüş
karş.	Karşılaştırınız
s.	Sayfa/sayfalar
TDK	Türk Dil Kurumu
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

İnsanın yeryüzünü tanıması ile yaşadığı çevreyi biçimlendirme çabası uygarlık tarihinin başlangıcından beri sürdürdüğü bir eylemdir. Bu eylem neticesinde yapılı çevresini oluşturan insanlık, mimarlık pratiğini öğrenerek ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta dış dünyadan yalıtıldığı hacimlerde, günlük ihtiyaçlarına göre işlevlendirdiği iç mekânlarda barınmış, gelişen zaman dilimi ve kültürlenme sürecinde iç mekânı anlamlandırma çabasını sürdürmüştür.

Barınma gereksinimini çözümleyen insanlık, gelişen süreç içerisinde uygarlığında ilerlemesiyle yapılı çevresine askeri, sivil, dini yapı gruplarını ilave etmiştir. Yapılı çevrenin gelişmesi yerleşimlerin karakterlerini oluşturmuş ve maddi kültür alanları olan şehirler ortaya çıkmıştır şehirler ait oldukları uygarlıkların gelişim katmanlarını ve mimari kimliklerini gösteren alanlardır.

Bu bağlamda Türklerin Orta Asya'da öğrendikleri yerleşim düzeni ve yaşam biçimi, Anadolu'ya gelene kadar geçen süreçte yerleştikleri coğrafyalardan edindikleri sosyal, kültürel birikimlerin Anadolu'ya taşınması ile yeni bir karakter oluşturmuştur. Bu yeni karakter ile Anadolu'ya yerleşen Türkler karşılaşmış oldukları yerleşik düzen ile bağlar kurmuşlar, siyasi anlamda da bir bütünlük sağlayarak Anadolu topraklarına tamamıyla hâkim olmuşlardır. Bu birliği sağlayan Osmanlı, Selçuklu egemenliğinin sona ermesiyle beylikten devlete, Fatih'in İstanbul'u fethi ile de üç kıtaya yayılan Osmanlı imparatorluğuna dönüşmüştür.

Bu dönüşüm ile sosyal, kültürel, siyasi anlamda ilerlemeler kat eden Osmanlı güçlü bir medeniyet inşa etmiştir. Bu medeniyetin inşasında yapılı çevresini oluşturan mimarisi ve kurduğu şehirler de uygarlığının somut bir göstergesi olmuştur. Osmanlının Payitahtı İstanbul, bu medeniyet inşasının en önemli merkezidir. İki imparatorluğa başkentlik yapan kadim şehir İstanbul, Cumhuriyet döneminde de önemini korumuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük şehri olmuştur.

Dolayısıyla birikerek zenginleşen ve çok katmanlı bir yapıya sahip olan İstanbul, geçmişten günümüze mimarlık ve iç mimarlık tarihimizin gelişim

paradigmaları ve kırılma noktalarını temsil eden hem mimari hem de iç mimari maddi kültür alanlarına sahiptir.

Payitaht İstanbul'da Bizans'tan devralınan mimari ve iç mimari mirasın üzerine Orta Asya'da başlayan ve birikerek zenginleşen Türk mimarlık ve iç mimarlık tarihinin geleneksel izlerinin sürüldüğü görülmektedir. Ayrıca Osmanlının klasik çağını temsil eden Mimar Sinan'ın anıtsal yapıları ile devletin siyasetine bağlı olarak üstlendiği pozisyonlara göre şekillenen mimari ve iç mimari mekânlar üretilmiştir.

Ancak Osmanlı mekân tasarlama geleneği 18. yüzyıl da Lale Devri ile başlayan batılılaşma etkisiyle dönüşmeye başlamış bu dönüşüm toplumsal yaşam, devletin siyasi ve sosyal kararları ile desteklenmiş, batıdaki teknik ve teknolojik ilerlemeler de Osmanlı payitahtında tesis edilmeye başlanmıştır. Sarayın öncülük ettiği bu gelişmeler toplumun her alanında olduğu gibi mimarlık ve içmimarlık ortamında da etkisini göstermiş yeni yapı türleri ve yapım teknikleri, malzemeleri ile değişen toplumsal yaşamın gereksinimini duyduğu batılı iç mekanlar inşa edilmeye başlanmıştır.

Bu dönemde Kâğıthane'nin Sadabad Bölgesi köşk ve kasırlar ile donatılmış, boğaz köyleri Osmanlının üst düzey memurları ve varlıklı ailelerin ikametgâhı için imara açılarak sahil saraylar, deniz ve yol yalıları inşa edilmiştir.

Bu bağlamda ilerleyen süreç içerisinde, İstanbul'un fethinden itibaren devletin yönetim merkezi ve Osmanlı Sultanının ikametgâhı Topkapı Sarayı terk edilerek devletin yeni yönünü gösteren batılı ve karma üslupla inşa edilerek donatılan Dolmabahçe Sarayına geçilmiş ve bu yapı Osmanlıdaki yeniliğin öncüsü sayılmıştır.

Dolmabahçe Sarayı: Endüstri Devriminin etkilerinin ve batılı saray üsluplarının denendiği hem mimari hem de iç mimari bakımından dönüşen bir Osmanlı tablosu çizerek, batılı iç mekânlar örnek alınarak tasarlanmıştır. Bu tasarım anlayışı Dolmabahçe Sarayı ile de sınırlı kalmamış dini, askeri, sosyal ve sivil birçok mekâna öncülük etmiştir.

Osmanlı Payitahtında mekânsal değişimin somut göstergesi mimari ve iç mimari olurken toplumsal yaşamda da değişim ve dönüşümlerin etkileri görülmeye başlanmıştır. Giderek büyüyen şehir yapısı içerisine Sirkeci Garının açılması ile

Avrupa demiryolları ağına katılan Payitaht İstanbul önemli bir ticaret merkezi olmaya başlamıştır. 19. yüzyılda dönüşen yaşam biçimi içerisinde batılı unsurlar kendine yer bulmuş, değişimin merkezi Pera bölgesi olmuş ancak yeni yerleşim alanları da oluşmaya başlamıştır. Batıdan gelen yerleşim modeli konut tipi apartmanlar, Pera, Galata, Şişhane gibi merkezlerde inşa edilmeye başlamış, iç mekân donanımıyla konfor sunan bu mekânlar batılı üsluplarla donatılmıştır.

Ayrıca bu dönemde dönüşen sivil mimari örneklerle yalılarda eklenmiştir. Boğaz köylerinde bulunan sahil saraylar ve yalılar batılı üsluplar ile yeniden inşa edilmiş, iç mekânları döneminin süsleme biçimleri, mobilya, tekstil ve konfor unsurlarıyla donatılmıştır. Ailenin sosyal ve maddi gücünün göstergesi olan bu yerleşim alanları kullanıcıyı, yaşam biçiminin de bir göstergesi olarak siyasal, sosyal ve edebi eserlere konu edilmiştir.

Çağdaş manasına gelen asri yaşamın bütün olanaklarının sunulduğu bu yapılarda, yapının kullanıcıları, hizmetlileri ve yaşam biçimi belirli ritüellere tabi tutulmuştur. Örneğin mimari ve iç mimari üslubundan mimarına tiyatro ve belirli amaçlarla yapılan toplantılardan dini ritüellere adından söz ettiren ve yaşam biçimini simgeleyen bu yapılar, günümüzde de İstanbul'un emlak fiyatlarının en üst düzeyinde bulunan yapılar olmuşlardır. Ayrıca yalıların hem fiziksel koşullar hem de ailenin maddi gücünün sürekliliğinin sağlanamaması sebebiyle geçmişten günümüze varlığını sürdüremeyen örnekleri de bulunmaktadır. Bununla birlikte yeni yaşam modelleri için konfor koşullarına sahip olmaması yalıların terkedilip vazgeçilmesine de sebep olmaktadır.

Bu çalışmada, Türk mimarlık ve iç mimarlık tarihinin 19. yüzyılda Osmanlı'nın batılılaşma girişimleri ile paralel olarak nasıl değişim gösterdiği ve mimari, iç mimari dönüşümlerin geleneksel bir konut türü olan yalılar üzerinden okunması amaçlanmıştır. Böylece aile yapısının değişimi ve sürdürülmesi, yalının geçmiş kullanımları, ifade ettiği değerler ve günümüz kullanımına entegre olabilen örnekleri üzerinden incelenerek belgelenmesi hedeflenmektedir.

ÇALIŞMANIN AMACI

19. yüzyılda Osmanlıda dönüşen yaşam biçiminin Boğaziçi yalıları üzerinden okunması, yüzyıllar içerisinde oluşarak bu döneme kadar süren geleneksel yaşamın bu dönemden sonra batılılaşma etkisi ile mimari, iç mekân ve mobilya bağlamında nasıl bir değişime uğradığını konu almaktadır.

Endüstri Devrimi sonrası Avrupa’da yaşanan teknolojik gelişmeler tüm dünyayı etkilemiş, güç dengeleri değişmiş ve Avrupa’yı dünyanın merkezi haline getirmiştir. Bu süreçte yeniliklere ayak uyduramayan Osmanlı Devleti geri kalmış ve ağır yenilgiler almıştır. Bu süreçten itibaren Avrupa’nın üstünlüğünü kabul eden Osmanlı Devleti batılılaşma yönünde birtakım faaliyetlere girişmiş zamanla da bu yenilikler toplumun geneline yansımış ve yaşamın tüm kaidelerini etkileyen bir yayılım göstermiştir. Özellikle Tanzimat’ın ilan edilmesi, yabancılara tanınan ticari ve sosyal imtiyazlar ardından Dolmabahçe Sarayı’nın yapımı 19. yüzyılda değişimin üst sınıftan alt kademelere kadar her kesime yayılmasını sağlamıştır.

Batılılaşma bu dönemde modernlik ve bir statü sembolü sayılmış böylece sarayla birlikte en hızlı bu duruma ayak uydurarak dönüşenler de üst düzey devlet memurları, varlıklı aileler ve birtakım aydınlar gibi üst kesimden kimseler olmuştur. Dolayısıyla bu grubun konutlarında da toplumun diğer kesimlerine göre batılılaşma, daha önce tesir etmiş ve iç mekanlarından mobilyalarına, süsleme ve cephe özelliklerine, mekân içi donanımlarından alışkanlıkların nasıl değiştirdiği incelenerek okunması amaçlanmıştır.

Bu sürecin takibinin dönemin varlıklı ailelerinin konutlarında yapılmasının daha doğru sonuçlar vereceği düşünülmüştür. Boğaziçi bölgesi ve bu bölgeye özgü özellikleri ile sayfiye konutları olan yalılar çalışma alanı olarak seçilmiştir. Bir konut olmanın dışında kompleks bir yapı bütünü olan yalılar, mimari, cephe, iç mekân, mobilya ve yaşam birlikteliği bağlamında dönemi analiz edip okumak açısından verimli olacaktır. Bu çalışma ile hem dönemin değişen yaşam biçimini iç mekân ve mobilya bağlamında inceleyip okumak hem de günümüzde de yüksek kesime ait olma özelliği ile halen konut olma işlevini sürdüren yalıların gelişim sürecinin izlerinin sürülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın niteliği bakımından gelecek çalışmalar ve iç mekân araştırmaları için verimli bir çalışma ortaya koyulması hedeflenmiştir.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Bu çalışmanın ana kapsamında, 19. yüzyıl batılılaşma etkisini hazırlayan süreçler ve 19. yüzyılın etkilerinin devamı incelenmiştir.

İlk olarak konunun asıl kaynağını teşkil eden ve dünyadaki değişim serüvenini başlatan Avrupa'daki teknolojik gelişmeler, dünyaya etkisi, yayılma biçimi ve ne gibi tesirler yarattığı ele alınmıştır. Ardından Osmanlı'da 19. yüzyıl öncesinde genel durum takip edilerek batılılaşma sürecine nasıl girdiği, ne gibi sebeplerin kaynaklık ettiğinin izleri sürülmüştür.

İkinci bölümde 19. yüzyılda dönüşen geleneksel yaşam biçiminin mobilyalı yaşam ve iç mekân kavramı üzerinden karşılığı araştırılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Osmanlı konutlarının dönüşümüne kaynaklık eden Dolmabahçe Sarayı ve bu dönemde yapılmış diğer saray yapılarının iç mekân ve mobilyaları üzerinde durulmuştur. Batılı yaşama ait mobilya ve iç mekân kavramı öncelikle Avrupa cephesinde ele alınmış ardından Osmanlı'da bu yüzyılda nasıl kabul edilip biçimlendiği anlaşılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünü, batılılaşmanın yansımalarının ilk görüldüğü konut tiplerinden birisi olan yalılar teşkil etmektedir. Bu kısımda yalıların ilk olarak nasıl şekillenmeye başladığından, aile, konum çevre yapısından, sosyo-kültürel ilişkilerinden ve karakteristik özelliklerinden, çeşit ve tiplerinden, üslubu ve cephe tasarımından detaylıca bahsedilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise geleneksel biçimde inşa edilmiş olup, 19. Yüzyıldaki batılı etkilerle birlikte iç mekân ve mobilyasında, dekoratif unsurlarında değişimlerin yaşandığı ve geleneksel kültürün neredeyse terk edildiği üç yalı seçilmiştir. 19. yüzyıla kadar geleneksel yapı biçimlerinin, iç mekân ve donanımlarının devam ettiği ancak bu yüzyıldan itibaren kontrolsüz bir batılılaşma sürecinin başladığı, yapıların mimari, iç mekân ve donanımları anlamında özgünlüğünü kaybettiği, bu durumun yaşam biçimine eylem ve davranışlara da yansıması olduğu sonucuna varılmıştır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

19. yüzyılda dönüşen yaşam biçiminin Boğaziçi yalıları üzerinden mimari, iç mekân, mobilya ve donanımları bağlamında inceleme ve araştırmalara dayanarak okuması yapılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında Nitel Araştırma yöntemi kullanılarak, şu metotlar uygulanmıştır;

- Literatür Taraması (Tarama, Derleme, Analiz)
- Karşılaştırma
- Kronolojik Karşılaştırma
- Gözlem

Genel olarak çalışmanın tamamında Literatür taraması yapılmış, farklı araştırmacıların daha önceden yerinde yapılmış gözlem ve analizlerinden de faydalanılmıştır. Derleme metodu ile farklı kaynaklardan toplanıp bir araya getirilen bilgiler ve plan tipolojileri ve görsel veriler incelenerek konu bağlamında analiz edilmiştir.

Boğaziçi’nde birçok nitelikli yalı bulunmaktadır. Bu yalıların hepsini bu konu kapsamında incelemek mümkün olamayacağı için, konuya uygunluğu ile paralellik gösterecek yalılar seçilmiştir. Ancak yalıların özel mülk olması ve konut olarak kullanımının devam etmesi sebebiyle yerinde incelenmesi mümkün olmamıştır. Deniz ve kara cephesinden gözlem yapmak mümkün olsa da iç mekân ve mobilyaları için medya ve basın yayın organlarından faydalanılarak konu desteklenmiştir. (Konu ile ilişkili seçilen Sadullah Paşa Yalısı, Kıbrıslı Yalısı ve Sait Halim Paşa Yalısı için Kara ve deniz cephesinden gözlemler yapılabilmektedir.) Ayrıca Sait Halim Paşa Yalısı için hazırlanan 3D sanal turundan da faydalanılmıştır.

Çalışmanın içerisinde bahsi geçen yaşam biçiminin ilk olarak dönüşmeye başladığı bölgeler ve saray yapıları, eşyaların sergilendiği müzeler gezilerek yerinde gözlem ve tespitler yapılmıştır. Bunun yanı sıra Milli Sarayların ve 3D Mekân ortak çalışması ile oluşturulan saray, kasır ve köşklerin 3D sanal turlarından da yararlanılarak görüntüleri alınmıştır.

Yerinde gözlem ve tespit yapılan bölge, saray ve müzeler şu şekilde sıralanabilmektedir;

Saray Yapıları: Dolmabahçe, Yıldız, Çırağan ve Beylerbeyi Sarayları

Kasırlar: Aynalıkavak, İhlamur ve Küçüksu Kasrı

Müzeler: Topkapı Sarayı Müzesi, Cam ve Billur Müzesi, Pera Müzesi

Bölgeler: Galata-Beyoğlu (Dönemin Pera yaşantısının geçtiği kısımlar)

Bunun yanı sıra Avrupa cephesinden yaşanan değişimi daha iyi analiz edebilmek için çeşitli belgesellerden de faydalanılarak Pera’da gelişen yaşamla karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Geleneksel yaşamın alışkanlık eylem ve mobilyaları ile 19. Yüzyıl sonrası yaşanan değişimler tablo ve değerlendirme yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. Bunun yanı sıra yalıların iç mekân, mobilya ve karakteristik özellikleri bağlamında kronolojik olarak tablolar yardımıyla görseller kullanılarak karşılaştırma ve değerlendirilmesi de yapılmıştır.

Bu yöntemler yardımıyla dönüşen yalıların iç mekân, mobilya ve yaşam biçimine özgü gelişmeleri izlenmiş, geçmiş ve günümüz kullanımlarındaki farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılmış, değişimin çağ ile paralelliği incelenmiş ve bütün bunların neticesinde bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışma ile yalılar üzerinden 19. yüzyıl yaşam biçimine özgü iç mekân, mobilya kavramlarının değişim süreçlerindeki seyri ve rolü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Konunun farklı disiplinleri bir araya getirerek iç mekân ve mobilya anlamında daha geniş ölçekteki çalışmalara katkıda bulunması hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GENEL HATLARI İLE 19.YÜZYIL VE AVRUPA’NIN DURUMU

Tarım devrimi ile yerleşik hayatı benimseyen insanlık uygarlık tarihinin ilk kırılma noktasını gerçekleştirmiş ve yüzyıllar sürececek medeniyetini inşa ederek yine uygarlık tarihinin ikinci kırılma noktası sanayi devrimine geçişin adımlarını atmaya başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde de üretim, siyaset ve yaşam pratikleri ile yeni bir dönem başlamıştır.

Kuban’a göre (2016), 19. yüzyıl dünyanın hemen hemen her yerinde savaşların ve değişikliklerin yaşandığı, ekonomik ve iktidar güç dengelerinin değiştiği yeni bir süreci ifade eder. Bu yüzyılla birlikte özellikle batı toplumları zenginleşip güçlenmiş, doğu toplumlarının çoğunluğu ise zayıflayarak güç kaybetmiş ve sömürgeleşmiştir. Özellikle Avrupa’daki sanayi devrimi sonrası hızlı bir üretim sürecine girilmesi, uluslararası ticaret yollarının denizlerde Avrupalıların, Asya’da ise Rusların kontrolüne geçmesi toplumlar arasında güç dengelerinin de değişmesine neden olmuş, 19. yüzyıl için, her anlamda evrensel değişimleri tetikleyici yeni gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır (s.252,253).

19. yüzyıl merkezi imparatorlukların zayıflamaya başladığı bir dönemdir, coğrafi keşiflerin sömürgeci etkileri, Fransız devrimi ile feodalizmden kapitalizme geçiş demokratikleşme çabaları ulus devlet modelleri dünya siyasetini etkilemektedir.

19. yüzyılın önemli kırılma noktası Endüstri devrimidir. “Teknolojinin, endüstriyel üretimin ve ulaşım olanaklarının gelişmesi ile birlikte birçok alanda (teknoloji, üretim, kültür, ekonomi, toplumun sosyal yapısı, sanat ve mimarlık) yaşanan köklü değişim” olarak tanımlanabilir. “1765 yılında James Watt tarafından bulunan buharlı makinelerin kullanımı, endüstrileşme sürecini başlatır. 1830’dan sonra yoğunlaşan demiryolları geçtikleri yerleri yeni endüstri bölgelerine dönüştürürler. Endüstriyel eylemlerin belirli yerlerde toplanması sonucu hızla gelişen

yeni kentler kurulur. Bunun sonucunda bu kentlere doğru yoğun bir nüfus akımı yaşanır. Diğer yandan, tarımda makinelerin kullanılması, verimin artması ve bu alanda giderek daha az iş gücüne gereksinim duyulması, kırsal alanda kentlere doğru yaşanan hızlı ve yoğun göçün bir diğer nedeni olur” (Birol, 2010, s.143-151).

19. yüzyıl da aynı zamanda birçok icatlar ve keşiflerin dışında, “tıp, kimya, fizik, matematik gibi pozitif bilimlerde de ciddi gelişmeler yaşanmış, elektrik enerjisi gündelik hayatta kullanılır hale gelmiştir” (Roth,2006, s.549-553,577). Büyük kentlerdeki nüfus patlaması yeni yapılar ve mekân ihtiyacını doğurmuş, özellikle konut mimarisinin ve kentsel mekânların seyri bu dönemden sonra büyük değişimlere uğramıştır. Fabrikaların çeşitlenmesi, malzeme bulmanın kolaylaşması ve mobilyanın seri üretim malzemesi haline gelmesi ile de mobilya artık özellikle orta kesim halk kitleleri tarafından ulaşılabilir hale gelmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında görülüyor ki, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle “Avrupa’da yaşanan birçok gelişme ile birlikte dünyanın seyri değişmeye başlamış, 18. yüzyılda Avrupa dünyanın merkezi haline gelmiş”, Avrupa standartlarını ve teknolojisini takip edemeyen birçok kadim devlet 18. ve 19 yüzyıla ve bir çözülme ve çöküş dönemi ile girmiştir (Kazmaoğlu,1997, s.24,25).

Değişen bu yenedünya düzenine ayak uydurabilmek için birçok devlet batılılaşma sürecine girmiş, başta askeri ve eğitim anlamında yeterli olacağı düşünülen ıslahatlar sonraları birçok kademeye ve kuruma yayılmıştır. Batılılaşma yaşamı ve sosyo-kültürel yapıyı etkilemeye başlamış özellikle somut olarak da mimari ile görülür hale gelmiştir. Bu etki ile kentlerin yapısı, yapıların cephe görünümleri ve malzemesi, iç mekânları, mobilyaları değişmeye başlamış ve batı ile örtüşük bir temsil unsuru haline gelmişlerdir. Buna en iyi örneklerden birisi kuşkusuz Saint Petersburg şehrinin kuruluşu ve Saray yapıları olmuştur. Çar I. Petro Avrupa’da aldığı eğitim ve gördükleri ile ülkesine dönmüş ardından bunları ülkesine uyarlamış bunun temsili olarak da St. Petersburg’u kurmuştur (Çetin,2015, s.30). Avrupa’dan mimarlar getiren I. Petro, o dönem Avrupa’da bulunan Versay Sarayını örnek alarak mimarisi, iç mekân ve mobilyaları ile tamamen batılı Kışlık Hermitage Saray kompleksini yaptırmıştır.

Paris’te bulunan Versay Sarayı sadece batılılaşma yolunda ilerleyen devletler için değil, Avrupa’nın kendi içerisindeki birçok devlet için de güç, ihtişam ve

zenginliğin simgesi olmuş, bu bağlamda ya onunla yarışabilecek nitelikte yeni saraylar yapma yoluna gitmişler ya da var olan yönetim saraylarını genişletip büyütmüşlerdir. Viyana’da eski bir yazlık ev olup sonradan saraya çevrilen Schönbrunn ve Londra’daki Buckingham Sarayının genişletip büyütülmesi böyle bir düşüncenin ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Dönemin kimliğini anlamada yapılar ve iç mekânları dolayısıyla mobilya faktörü önemli bir yere sahip olmuşlardır. Özellikle dönemin yaşantısını, kültürel alt yapısını, değişim ve gelişimlerini analiz etme açısından bakıldığında saray yapıları ve iç mekânları tarihsel birer belge niteliğindedirler. Bu bağlamda evrensel bir değişimin yaşandığı 19. yüzyıla bakıldığında, Avrupa’nın dünyanın merkezi haline gelmesi ile batılılaşma yolunda ilerleyen devletlerce de mekân tasvirlerinin değiştiği görülür. Avrupa’da güç ve ihtişamın özellikle iç mekânlardaki gösterişli ve abartılı kurgular ile anlatılması arasındaki paralel bağ bu toplumları etkilemiştir.

18 ve 19. yüzyıllarda Versay Sarayı, şapeli, bahçeleri, salonları, özellikle en gözde aynalı salonu ile bu ününü hala korumaktadır. Özellikle Le Brun tarafından dekore edilen iç mekânı ve resmedilen tavanı, bir duvarı komple kaplayan aynaları, kristal avizeleri, bronz heykelleri, yeşil mermer sütunları ile yumuşak geçişli barok üsluptaki aynalı salon, ziyaretçilerini uzun süre etkilemeye devam etmiştir. Güç ve lüks algısının estetikle buluştuğu bu iç mekân yansıttığı mesaj ile hem kendi döneminde hem de sonraki yüzyılda yapılan saraylar ve mekânları için önemli bir temsil olmuştur. Bu temsil algısı ve yüzyılı yakalama heyecanı ile devletler kendi saraylarında özellikle resmi kabul, tören ve toplanmalarda kullanılan iç mekânları bu salonlara denk olacak şekilde yapma yoluna gitmişlerdir.

Bu dönemde Avrupa’nın da doğu toplumlarından etkilendiği görülmektedir. Avrupa Devletlerine farklı gelen doğunun egzotik ortamı ilerleyen süreçte mekanlarına ilham vermiştir. Doğu’nun bu ortamını fark etmelerinde, çeşitli ülkeler üzerinde kurdukları sömürgeler ve ziyaretler, bu yüzyılda gerçekleşmeye başlayan fuarlar etkili olmuştur (Glück,1921; Roth,2006, s.546-550). Neticede bu etkilenmenin Avrupa konutlarına ve saraylarının iç mekanlarına yansıdığı ve dünyanın çeşitli yerlerinden getirttikleri eşya, obje ve nesneleri bu mekanlara yerleştirdikleri görülmektedir (Boyla,2012). Bazı konut ve saraylarda ise direk o kültürü yansıtan odalar yapmışlardır. Schönbrunn Sarayı’ndaki uzak doğu etkisi ile

döşenmiş Mavi Çin Salonu, Hint ve Pers minyatürleri ile bezenmiş, gül ağacı kaplamalarıyla Milyon Odası, Buckingham Sarayı Çin yemek odası bu örneklerden bazılarıdır (Glück,1921, sy374.375).

Şekil 1. Schönbrunn Sarayı Mavi Çin Salonu (URL-1)

Oda adını 18. yüzyıl Doğu Asya sanat objelerine duyulan hayranlığı simgeleyen duvar kağıtlarından almaktadır. Duvarlarda oluşturulan panolarda Çinlilerin yaşamına ait resimler bulunmaktadır.

Şekil 2. Schönbrunn Sarayı Doğu esintili Porselen odası (URL-2)

Doğu Asya sanat nesne ve objelerinin Avrupa'nın rokoko tarzı ile bütünleştirilmesiyle karakterize edilen Maria Theresa dönemi iç mekanları, Doğu'ya öykünmeyi simgelemektedir.

Avrupa'da 19.yüzyıl mimarisinde genel stilistik tutum aslında eklektiktir. Farklı mimari üsluplar bir araya gelerek tek yapıda toplanabilirler. Bu dönemde özellikle yeni malzemeler reddedilerek eskiye öykünme veya eskilerden bir yaklaşım

ortaya koyma söz konusudur (Roth,2006, s.548; Kazmaoğlu,1978, s.31-43; Açıkyıldız,1997, s.24; Boyla,2012; URL-3).

Toplumların günlük yaşamının ve iç mimarının önemli bir parçası olan mobilya kavramının da sanayi devrimiyle birlikte özellikle 19. Yüzyılda önemli değişimler yaşadığı görülmektedir. Sanayi devrimi öncesinde toplumların ihtiyaçlarını gideren mobilyalarının kendi doğal ortamlarında kendi zevk ve beğenilerine göre oluştuğu ve coğrafyaya, yaşam koşullarına, iklim, inanç ve kültüre göre değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle geçmiş dönemin mobilyalarının da ancak oluşup geliştikleri çevrede analiz edildiklerinde doğru anlaşılabilirlerdir düşünülmektedir.

Genel olarak Rönesans'tan itibaren büyük şehir ve kentlerdeki mobilya yapımı ve ustaları ile taşradakinin farklı olduğu görülmektedir. Şehirlerde bulunan deneyimli ustalar varlıklı kesime hizmet vermiş, taşrada bulunan zenginlerle ise daha çok kalfalar ilgilenmiştir. Şehirde saraydan çıkan moda unsurları hızlıca yayılırken, imkanların daha kısıtlı olmasından dolayı taşraya daha geç gelmiş ve bazen ihtiyaca göre yeniden biçimlenmiştir. Bunda ki en önemli sebebin taşrada kullanışlılığın yani işlevin daha ön planda olması ve daha basit malzemelerin kullanılması olarak yorumlanabilmektedir. Yapı ve mobilyanın oluşumunda ve şeklini almasında daha çok çevrede bulunan malzemeler tercih edilmiş ve modadan ziyade bölgesel kültür etkili olmuştur. Neticede taşrada daha sakın ve ölçülü süsleme yöntemleri tercih edilirken şehirdeki konutlar ve saray yapılarında mekân ve mobilyalar taşraya göre daha gösterişli bezemelerle süslenmiştir.

İngiltere'de 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Sanayi Devrimi, üretimin artması ile hammadde ihtiyacı doğmuş öte taraftan da üretilen malların satışı için yeni pazar arayışlarına girilmiş, işlenen mallar çoğunlukla tekrar sömürge ülkelerine satılmıştır. Yeni üretim sürecinde ilk olarak tekstil ve demir-çelik alanında büyük gelişmeler yaşanmış büyük köprü ve kanal yapımları, inşaatlar, demiryolları hızla gelişmeye başlamıştır. Hemen akabinde ise özellikle elektriğin farklı keşiflerde ve günlük hayatta kullanılması, farklı yakıt çeşitlerinin de bulunması bu yüzyılda sanayide farklı gelişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Fransız ihtilalinin (1789-1799) ardından Avrupa'ya yayılan çeşitli siyasal fikir akımları Avrupa devletlerinin çehrelerini yavaş yavaş değiştirmiş ulus-devlet

bilincinin hızla yayılmasını sağlamıştır. Sanayi Devrimi ise sonrasında bir takım devrimsel düşüncelerin uygulanmasına zemin oluşturmuştur. Hümanizmden sonra insan aklının yüceltilmesi, bilimsel ve rasyonel düşünceye önem verme gibi kavramlar gelişerek aydınlanma çağının devamlılığını getirmiş, sağlık da ekonomide ve sosyal alanlarda gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır.

19. yüzyıl Avrupa'sında Fabrika, Atölye ve makine gibi üretim araçları özel mülkiyete dayanan bir üretim anlayışını doğurmuş böylece toplum kendi içerisinde ayrılmış ve beraberinde yeni bir sosyal sınıfı oluşturmuştur (Kazmaoğlu, 1997, s.20-25; Kale,2021). Toplumun tüm katmanlarından kendisini ayıran soylular ve alt sınıfı temsil eden köylüler arasındaki orta sınıfı oluşturan bu grup zamanla toplumsal yaşamda önemli bir yere sahip olmuştur. Bu minvalde 19. yüzyıl Avrupa'sının kentsel yaşam biçimini kişi ve toplum bakımından dönüştürmeye başlayan, gücünü ve sosyal statüsünü zenginlik, eğitim veya işveren konumundan alan bu sınıfa *burjuva* toplumu denmiştir (Roth,2006, s.553). Özellikle katmanlaşmış toplumsal rollerin bu yüzyılda değişmeye başladığı görülmektedir.

Endüstriyelleşme ile ihtiyaç duyulan işçi gücünden dolayı şehirlere büyük göçler başlamış bunun sonucunda doğan barınma ihtiyacı yeni konut anlayışını doğurmuştur (M. Roth,2006, s.550-556). Sağlıksız yaşam koşulları içerisinde derme çatma, gecekondü ve apartmanlaşmadan oluşan işçi sınıfına ait çarpık konut yapıları oluşmaya başlamış, kent yaşamının demografik ve sosyo-kültürel yapısı da değişim göstermiştir. Artık evler yalnızca tuğla gibi ateşe dayanıklı malzemeden yapılabilmektedir. Neticede ev yapımını standart bir düzene çekilmiştir. Basit ve ekonomik bu model toplu üretim, Avrupa'da bitişik nizam *Georgian* tarzı evlerin yapımını getirmiştir (M. Roth,2006, s.581-585; BBC,2019).

Avrupa'da kentsel altyapıda yaşanan en önemli gelişmelerden birisi de kanalizasyon sistemi ve sıhhi tesisatın gittikçe büyüyen şehre, tamamen döşenmeye başlanmasıdır. Sanayi devrimi öncesi karaağaçtan yapılan su boruları sanayi devrimi sonrasında devlet yasası ile dökme demirden yapılmaya başlanmış bu sayede yüksek basınç verilebildiği için su, evlerin üst katlarına taşınabilmektedir. Bu yenilik sayesinde evlerin içlerine kadar gelen su, yeni seri üretim eşyası olarak musluğu getirmiştir. Böylece o zamanlar lüks sayılan, bugünkü modern tuvalet ve banyo kavramı da konut içlerinde kendisine yer bulmuştur. Artık seri üretim birçok alanda olduğu gibi

konutların içlerinde de modern kolaylıklar sağlamaya başlamıştır. Isıtma ve aydınlatmada yine gündelik yaşamın parçası haline gelmiştir. Sokaklarda ise yeni keşfedilen gazlı aydınlatma bir ışık kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Arıburun,2012, s.18; M. Roth,2006, s.582,584; BBC,2019).

Özellikle 17. yüzyılın sonundan itibaren büyük değişimlerin yaşandığı Avrupa’da sanatsal, kültürel, sosyal ve mimari anlamda da birçok gelişmenin birbirini takip ettiği ve gündelik yaşamın içine sızdığı görülmektedir. Önem kazanan cemiyet hayatı ile üretim faktörünün birleşmesi eğlence ve mekân kavramında da değişimlere sebep olmuş, özellikle iç mekân dekorasyonu ve süsleme eğlenceler için bir araç haline gelmiştir. Seyahat etmenin kolaylaşması ile ticaret gelişmiş, ilgi duyulan Doğu’nun egzotik atmosferini yansıtan ürünler ve eşyalarda sosyete tarafından iç mekânlarda yer bulmaya başlamıştır. Zenginleşen yeni sınıfın cemiyet hayatı içerisinde yer alması bütün hızıyla devam eden şatafat ve gösteriş hevesini arttırmış, tüketim alışkanlıkları değişmeye başlamış, birçok ürün sanayileşme ile ulaşılabilir hale gelmiştir (Clark,1974, s.12; M. Roth,2006, s.551,557, Kazmaoğlu,1997, s.23).

Sanayi devrimi boyunca perakende mağazacılık yeni bir karaktere bürünmüş ve bugünkü modern mağazacılık anlayışının da doğmasına sebebiyet vermiştir. Sanayi devrimi öncesinde mevcut dükkânların vitrinleri küçük parçalı camlardan oluşurken “cam üretimindeki etkileyici gelişim sayesinde bu pencereler yerini büyük dökme cam vitrinlerine bırakmış böylece modern dükkân vitrini bir yenilik haline gelmiştir” (BBC,2019; M. Roth,2006, s.556,575).

Üretimin artması ile elde edilen ürünler ve ticaret ile kolayca dışarıdan getirilen mallar sayesinde vitrinlerde sergilenen çeşitlilik büyük bir tüketim anlayışını da beraberinde getirmiştir. Avrupa’nın önemli kentlerine akan bu seri üretim mallarının getirdiği alışveriş kültürü kentlerin biçimlenişine de etki etmiş, bunun için sokaklar ve caddeler genişletilmiştir. Buna 1820 yılında Londra’da İngiliz Mimar ve Kent Tasarımcısı John Nash’in tasarlamış olduğu Regent Caddesi veya 1819 yılında Mimar Samuel Ware tarafından tasarlanan Burlington Çarşısı da modern alışveriş merkezlerinin öncüsü olarak örnek gösterilebilir (URL-4, BBC,2019).

Şekil 3. 1827-28'de Burlington Pasajı'nın Piccadilly girişi (URL-4)

Endüstrileşme öncesinde yalnızca üst sınıfın ulaşabildiği lüks yaşam alışkanlıkları, artık orta sınıf için de ulaşılabilir hale gelmiştir. Porselen, çini, mobilya, kumaş vs. kaliteli yeni mağaza ürünleri yalnızca seçkin sınıfın değil bundan böyle orta sınıfın da üzerini, evini, masasını, odalarını kısacası tüm yaşam biçimini değiştiren, farklı bir kalıba sokan unsurlar haline gelmiştir. Özellikle mağazacılık anlayışının öncülerinden birisi olan Wedgwood mağazasında alışveriş yapmak 18. yüzyıl tarzı bir alışveriş terapisi olmuştur (URL-5).

Şekil 4. St James Meydanı'nda Wedgwood ve Byerley; 1809'da Londra sergi salonu (URL-6)

19. yüzyılda en iyi pazarlama yöntemlerinden birisi de gazete ve dergiler olmuştur. Gittikçe artan gazete tirajı sayesinde her türlü ürün ve gelişimden haberdar olunması tüketicinin talebini körüklemektedir.

19. yüzyılda özellikle giyim kuşam ve iç mekânlara yönelik olarak, parlak renklere karşı düşkünlük artmış ve bu da hevesli dekoratörlere yön vermiştir. Minerallerden ve bitkilerden elde edilen geleneksel renkler pek dayanıklı değildir.

Dolayısıyla bu dönemde parlak ve dayanıklı renklerin yavaş yavaş kimyagerler tarafından bulunmaya başlanması *moda* faktörünü de yakından etkilemiştir. Özellikle Fransız bir kimyager tarafından bulunan *kromat sarısı* 1810-1820 yılları arasında iç mekânlarda çok fazla rağbet görmüş, herkes tarafından duvar veya kumaşlarda istenilen renk haline gelmiştir. Başta saray ve çevresi olmak üzere aristokrat kesim için zanaatkârlar tarafından el işçiliğiyle üretilen pahalı mobilyalar yerine, her kesim için ulaşılabilir, kaliteli mobilyalar üretilmeye başlanmıştır (Arıburun,2012, s.18; BBC,2019).

Şekil 5-Şekil 6. Pellatt and Green'de züccaciye, Harding and Howell'de kumaş alışverişi Londra, 1809 (URL-7)

Önceki dönemlerde ortaya çıkan birçok mobilya akımı gibi 19. yüzyılda da ortaya çıkan yeni yönelimler, ilk olarak saray ve çevresinin, zengin ve aristokrat kesimi oluşturan elit tabakanın istek ve beğenilerini karşılamak amacıyla biçimlenmiştir. 19. yüzyılın özellikle ilk dönem mobilyalarında stil ve moda konusunun teknolojik yeniliklerden daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Seçkin sınıfın tutumu, mobilyada teknolojik gelişmelerin tercih edilmesinden ziyade stildeki uyarlamaları mekânlara taşımak yönünde olmuştur (Arıburun,2012, s.23).

Üst sınıfın konut anlayışında da 18.yy'ın ikinci yarısından itibaren farklı değişimler yaşanmaktadır. Bu dönemde İngiltere Başbakanı Sir Robert'ın küçük oğlu Horace Walpole'un Londra Twickenham'da Thames Nehri kıyısında bir arazi ve içindeki evi satın alıp buraya kendi zevkine göre bir Villa inşa ettirmesi ile dönemin burjuva ve eliti arasında kırsala ev yaptırma modası başlamıştır. Wolpole'un *Strawberry Hill* (1749) isimli Villası alışılmışın dışında tarzıyla dikkatleri üzerine

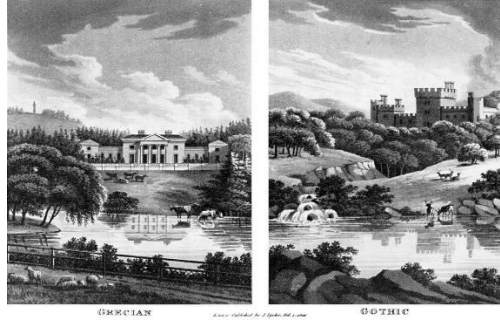
çekmiştir. Orta çağ imgeleri ve ikonlarından etkilenen Walpole kendisine dünyanın ilk *Gotik* evini inşa ettirmiştir. Daha önce dini yapılar dışında bir yaşam alanında kullanılmayan dini tasvir, figür ve temalar ilk kez bir konut içerisine girmiştir (Botton,2006, s.40).

Buraya ziyarete gelerek şaşkınlıkla evi izleyen üst kesim, Klasik üslubu bir kenara bırakıp Orta çağ ve Gotik mimarisine tekrar ilgi duymaya başlamışlardır. Nihayetinde bu yeni moda hızla Avrupa içerisine de yayılmış, kırsalda veya başka vilayetlerde ikinci bir ev yaptırma kavramına dönüşmüştür. Kır Evi, Çiftlik Evi, Villa, Yalı şeklinde denenmeye başlayan ve yeni bir konut tipi anlayışını da doğuran bu farklı Gotik üslup 19. yüzyılda Klasik üslubu temelden sarsacak bir devrim niteliğindedir (Botton,2006, s.42,43).

Şekil 7. - Şekil 8. Strawberry Hill, iç ve dış mekân görünüm (URL-8/9)

Artık müşterilere farklı üslupları bir araya getirerek kombinler oluşturulmaya başlanmıştır. Özellikle en farklı yapıtlarıyla dikkat çeken İngiliz mimar Humphry Repton da müşterilerine özel ve detaylı çizimler yapması ile bilinmektedir. Bütçesi daha kısıtlı olanlar içinse yeni mimari kitaplar basılmaya başlanmıştır. Bunların arasında en çok ilgi görenlerden birisi ise *Kır Evi, Çiftlik Evi ve Villa Mimarisi Ansiklopedisi* (*The Encyclopaedia of Cottage, Farm and Villa Architecture*, 1833) kitabı olmuştur. Dünyanın her yerinden farklı mimari üslupları ayrıntılı çizimlerle okurlara sunan bu ansiklopedi yöreye özgü mimari üslupların tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştır (Botton,2006, s.45).

Şekil 9. Yeni evler için farklı seçenekler, Evlerin Kişilikleri, Humphry Repton, 1816 (Botton,2006, s.46,47).

Zamanla oluşan yoğun üslup karmaşalarına karşın Augustus Pugin 1836 da “Bir mimari karnavalındayız sanki” diyerek yakınmış, Heinrich Hübsch ise *Evlerimizi Hangi Üsluba Göre İnşa Edeceğiz?* diyerek dönemin mimari sorununu dile getirmişlerdir (M. Roth,2006; Botton,2006, s.52). Öne çıkan malzeme –çelik- ile mühendisler işlev ve fonksiyon odaklı çalışarak köprüler, yüksek tavanlı garlar, fabrikalar inşa etmiş ve dönemin en şaşırtıcı yapılarını yapmaya başlamışlardır.

Şekil 10. Büyük Uluslararası Sergi için yapılan Hyde Park'taki Kristal Sarayın iç ve dış görünüşleri, 1851 (URL-10)

19. yüzyılda daha önce var olmamış yapı ihtiyaçları, mimarları yapıların strüktürlerini tasarlama konusunda çözümler üretmeye itmiştir. Sanayinin hızlı üretimleri ve malzeme kullanımlarının eskiye göre kolaylaşması tasarımlara da yeni boyutlar kazandırmıştır. Çağın teknolojisini elinde tutan İngiltere uluslararası bir sanayi sergisi yapmaya karar vermiştir. Joseph Paxton tasarımıyla bütünüyle cam levhalardan oluşan, kolon ve kirişlerinde dökme demir kullanılan büyük bir yapı Hyde Park’a kurulmuştur. Rusya, Amerika, Çin, İspanya, Portekiz, Türkiye gibi birçok ülkenin katılım gösterdiği sergi 1851’de açılmıştır (M. Roth,2006, s.575).

1.1. OSMANLIDA 19.YÜZYILI HAZIRLAYAN SÜREÇLER VE AVRUPA-OSMANLI KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ

Osmanlı üç kıtaya yayılan medeniyetiyle döneminin önemli bir gücü olmuştur. Ordusu, kurumları ve yönetim anlayışıyla yüzyıllar boyunca gücünü coğrafyasında hissettirmiş ancak gelişen dünya düzeni içerisinde 17. yüzyılda bu gücün durakladığını idrak etmiştir.

Karlofça Antlaşması (1699) Osmanlı devleti için yeni bir döneme girildiğinin en önemli habercisi olmuştur. “Kutsal ittifak savaşları sonrasında ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti bu anlaşma ile batıda büyük çapta toprak kaybetmiş, duraklama döneminin ardından gerileme dönemine girmiştir” (İnalcık,2016).

Bu dönem ile, devleti kalkındırmak için köklü ıslahat uygulamalarına gidilmiş ve Avrupa karşısında yenileşmenin mutlak bir zorunluluk olduğu, en önemlisi de zihniyet değişikliğine gidilmesinin gerekli olduğu anlaşılmıştır. İnalcık’a göre (2016), Karlofça Antlaşmasından önce Batı’yı küçümseyen Osmanlı, artık Avrupa’nın teknolojide ve askerlikte üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu antlaşmadan sonra, Osmanlılarda Batı’ya karşı olumlu bir bakış açısı oluşmuştur (s.3,4). Ancak Venediklilerin antlaşmaya uymaması yeni bir savaş sürecini doğurmuş neticesinde de Pasarofça Antlaşması (1718) imzalanmıştır. Bu antlaşma ile başlayan barış döneminin, Osmanlının batılılaşma yolunda uygulayacağı ıslahatlar için uygun bir zemin oluşturduğu görülmektedir.

Batılılaşma hareketlerinin asıl amacı devleti yıkılmaktan kurtarmaktır. Ancak askeri, ekonomik, siyasi alanlardaki açılma zamanla sanatsal ve kültürel değişimleri de beraberinde getirmiştir (Anıktar,2013, s.1208, Karaman,1987). Pasarofça’nın hemen ardından III. Ahmed ve Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa önderliğinde batılılaşma yolunda bir dizi adım atılmaya başlanmıştır. Osmanlı için yeni olan bu değişim ortamında gerçekleşen “kültür ve zihniyet” dönemine de Lale Devri adı verilmiştir (1703-1730).

Bu dönem de özellikle Damat İbrahim Paşa ve onun teşebbüsleri ile gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar dikkat çeker. İlk kez Avrupa’ya -Paris- 1720’de Yirmisekiz Mehmed Çelebi’yi elçi olarak göndermiş “Avrupa’daki yeni keşifleri öğren ve onları bize bildir” diyerek talimat vermiştir (İnalcık,2016, s.6). Mehmed

Çelebi Sefaretnamesinde Fransa'daki kanal sistemi, kemer yapımı, Fransız Sarayı, hayvanat ve botanik bahçeleri gibi birçok konudan, rasathane, tıbbiye, basımevi, halı imalathanesi, ayna fabrikası, opera gösterisi, saray çevresinde ve halk üzerinde uyandırdığı olumlu izlenimlere kadar her şeyi kültürel ortamlarında ayrıntı bir biçimde aktarmıştır (A.Ahmed, Çay,2013, s.4,5).

Mehmed Çelebi anlatımlarında özellikle iç mekanlara odaklanmış, aynalarla ve küçük halılarla kaplı duvarlardan zeminde sırma ve nakışla işlenmiş kilimlerden bahsederek sarayın iç mekân tasvirlerini de yapmıştır. Mehmed Çelebi yurda çok sayıda sandıkla dönmüş, özellikle mimaride yapılmak istenilen yeniliklere öncülük edecek Avrupa da gördüğü birçok yeni ve farklı eşyayı, kitap ve saray planlarını, iç mekân, mobilya ve bahçe çizimlerini yanında getirmiştir (Salbacak,2019, s.514; Uçman,1975, s.20). İbrahim Paşa da bu dönemde Fransız elçisi ile yakınlık kurmuş, ondan teleskop, mikroskop gibi birtakım icatları ve ayrıca Versailles Sarayı'nın gravürlerini ve planlarını kendisine getirmesini istemiştir (Kurukamçı,2017, s.3,4).

Yine aynı dönemdeki en büyük gelişmelerden birisi de matbaanın Osmanlıya gelişi olmuştur. Fransa da eğitim almış ve Fransızca öğrenmiş olan Mehmed Çelebi'nin oğlu Yirmisekiz-zade Sait Efendi, Paris'te matbaayı görmüş ve yurda dönüşte İbrahim Müteferrika ile birlikte ilk matbaayı kurmuştur. Akabinde sarayda ilk Türk matbaasının tesisi ile bir tercüme heyeti kurulmuş başına da dönemin en önemli isimlerinden Nedim getirilmiştir (Salbacak,2019, s.513).

İstanbul Boğazı ve Haliç imara açılmış, yangın tedbirleri için tulumbacı ocağı kurulmuş, su yolları tamir ve ilaveleri yapılmıştır. En önemli gelişmelerden birisi de sağlık anlamında yaşanan gelişmeler ve çiçek aşısının uygulanması olmuştur (Salbacak,2019, s.513). Tüm bu gelişmelerle Lale Devri, Osmanlıların bu döneme kadar tamamıyla uzak kaldığı ve temaslar kurarak yeni tanımaya başladığı farklı bir tarzı, dünyaya açık, yeni bir bakış açısını temsil eder. Avrupa'nın kendi içerisinde yaşadığı karışıklıklar ve güç mücadeleleri Osmanlının yenileşme sürecinde bir fırsata dönüşmüşken aynı zamanda bu süreçte bir gevşeklik ve zevk-i safa döneminde de girilmiştir. Devletin ekonomik, siyasi, iktisadi, askeri birçok sorunu göz ardı edilirken kültürel anlamda sürekli bir gelişim yaşanmıştır.

Özellikle Mehmet Çelebi ve Damat İbrahim Paşa'nın Fransız elçisi Marquis Bonnac'la olan sürekli ilişkileriyle de Avrupalıların yaşayışı, adetleri ve sanat işleri hakkında gönderdiği mektuplar ve mobilyalar, saat ve kumaşlar gibi eşyalarda etkili olmuştur. Bu dönemde hayat biçimi değişmeye başlayan üst sınıf, Fransa'daki burjuva sınıfının yaşam tarzını, evlerini, bahçe tasarımlarını büyük ölçüde öğrenme fırsatı bulmuş, bu da değişimleri tetiklemiştir (Topal, 2019, s.12).

Etkileşimin ilk uygulamaları mesire alanları ve bahçeler üzerinde olmuştur. Semra Ögel'in (2012) deyimine göre İstanbul'un güzel manzaralı, bahçeli yerlerini keşfetmek için o dönem Sultan ve sadrazamı birlikte araştırmaya çıkmaktadırlar. Böylece kıyılarda ve ormanlık alanlarda birçok güzel bahçe, mesire alanı, köşk ve kasırlar yapılmıştır. Bu kasır ve köşkların yaygınlaşması, İstanbul elitinin mesire alanlarında görünmesi saray hayatının da İstanbul'a, yani geniş ölçekte bir çevreye yayılmasına da yardımcı olmuştur. Artık hükümdar ailesi ve çevresi sadece Topkapı Sarayı'nın içerisinde değil İstanbul'un her köşesinde varlıklarını sürdürmeye başlamışlardır.

Başta saray olmak üzere, yüksek idareciler, paşalar ve varlıklı ailelerde baş gösteren lüks ve iyi yaşam hevesi başlamıştır. Bunda elbette Frenkleşme özentiliği de önemli bir yer tutmaktadır. Hatta "rokoko mimarisi ile birlikte, ekâbir konaklarında selamlık kısmının yanında bir de *frenk odası* yapılmakta, burası masa ve sandalye gibi Avrupa mobilyaları ile döşenmektedir" (İnalcık,2016, s.8). Bunun takibinde Boğaziçi ve Haliç'in iki yakasına köşk ve kasırlar, saraylar inşa edilmeye başlanmıştır.

III. Ahmet'in sadrazamı Damat İbrahim Paşa'dan Haliç, Kâğıthane kıyılarında *uğurlu, mamur yer* anlamlarına gelen Sâdabâd Sarayını yaptırmasını istemesi üzerine de Kâğıthane Vadisi Osmanlı üst kesiminin de köşk ve kasırları, ahşap evleri ile dolmuş, köprüler ve mermerden yollar inşa edilmiştir. Haliç'e akan Alibey deresi ile Kağıthane deresi arasında inşa edilen Sâdabâd Sarayının yapımında Versay ve Fontainebleu Sarayı ilham kaynağı olmuştur. Özellikle Versay Sarayının bahçelerini andıran çiçek tarhları ile donatılmış kanallı bahçesi ve fiskiyeli havuzları, su şelaleleri, padişah tarafından Sarıyer'den özel olarak getirtilen çınar, ıhlamur, karaağaç, diş budak, kestane ağaçlarıyla dönemin batı etkisinde yapılan en gösterişli saray ve bahçelerine örnek teşkil etmiştir. 'Cetvel-i sim' denilen, Gümüş cetvel,

Gümüş dere anlamına gelen büyük kanalın mermerleri de Çengelköy'deki kuleli kasrından getirilmiş, setler ve çağlayanlar yapılarak küçük şelaleler oluşturulmuştur. Ancak her ne kadar bahçe kurgularında Fransız örneklerine başvurulsa da bölgedeki yapılar halen klasik Osmanlı sivil mimarisine ait yapılardır. Kâğıthane kısa sürede Osmanlı saray ailesi ve üst zümrenin en önemli mesire alanı haline gelmiştir. Saray tarafından da musiki ve raksle birlikte şaşalı bir eğlence hayatı benimsenmiş, çeşitli gösteriler düzenlenerek bu yaşam biçimi desteklenmiştir (Topal,2019, s.12,13,43,44; İnalçık,2016, s.8; Öztürk,2022, s.185; Bilgioglu,2008, s.380, Arıburun,2012, s.61).

Saray erkânı ve özellikle yönetici sınıf için eğlencelerin devam ettiği bir başka mekân ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Çırağan yalısında düzenlediği eğlenceler olmuştur. III. Ahmed burada bulunan mülkünü İbrahim Paşa'ya hediye etmiş, Paşa da zevcesi Fatma Sultan için buraya bir yalı yaptırmıştır. Boğaziçi'ndeki ilk yalı olma özelliğini de taşıyan bu yapıda Paşa, Çırağan şenlikleri denilen meşale şenliklerini düzenleyince yalı, Farsçada 'ışık' anlamına gelen *Çırağan* ismi ile anılmaya başlamıştır. Kâğıthane şenliklerinden sonra, ertesi yıl (1720) ilk ilkbahar ziyafeti burada, İbrahim Paşa'nın Beşiktaş yalısında düzenlenmiş, bu da dönemin ilk lale eğlenceleri, lâleazar seyranı olarak kabul edilmiştir (Salbacak,2019, s.513, Sakaoğlu,2000, s.17; URL-11).

Bu dönemde eğlence hayatına eklenen bir diğer yenilik de mehtaplı gecelerde Boğaz'da kayıkla gezmek olmuştur. 19. yüzyılda özellikle yalı kavramı içerisinde sıkça karşılaşılan bu gezintilerin banisi de I. Mahmut'tur. Önceleri şahsi zevki olan bu gezintiler zamanla İstanbul eğlence hayatına has bir kültüre dönüşmüştür.

Sâdabâd ve Boğaziçi bölgelerinin özellikle padişah ve çevresinin ilgisini çekmesi ve gezi rotaları haline dönüşmesi ile İstanbul eğlence yaşantısı arasında bir paralellik bulunmaktadır. Saray çevresindeki yalı, köşk ve bahçelerin yanı sıra Beşiktaş sırtları, Okmeydanı, Taksim, Beykoz, Küçüksu, Çamlıca tepeleri gibi İstanbul'un her iki yakasında da aktif gezi noktaları oluşmuş, I. Abdülhamid döneminde de binişler nedeniyle sahilden bir araba yolu yapılmıştır (Önal,2015, s.3,4).

Lale devrinde Sâdâbâd'dan başka Boğaziçi'nin çeşitli yerleri de birbirinden güzel abadlarla süslenmiştir. Fındıklı'da Ümnabad, Defterdar burnunda Nişad abad, Çırağan'da Gülşen abad, Bebek'te Hümayun abad, karşı kıyılarda Çubuklu'da Feyzi abad, Kanlıca tepesinde Mihrabad bu kasırlardan bazılarıdır. Sarayın dışa açılımı ile değişmeye başlayan kültürel yaşam biçiminin de somut olarak ortaya çıkan ve gittikçe çoğalan köşk ve kasırlar da yeni bir dönemin yaşandığının tanıkları olmuşlardır (Şehsuvaroğlu,1954, s.4).

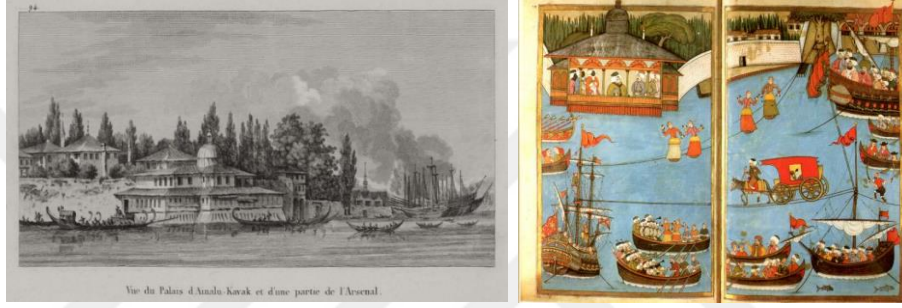

Şekil 11. - Şekil 12. Sultan II. Mahmud dönemi Sâdâbâd Sarayı, Charles Preault ve Kağıthane'de kır eğlencesi, Fazıl Enderunî, Zenannâme, 1793 (İslâm Ansiklopedisi,2008, s.380; Topal,2019, s.27).

Dönemin mimari açıdan önemli bir gelişimi ise tamiratlardır. III. Ahmet'in sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Pasarofça Antlaşmasının akabinde harap durumda olan İstanbul saray ve kasırlarını, Venedikli elçiler geldiğinde harap biçimde görmesinler diye ayrıca şehri güzelleştirmek ve bakımlı hale getirmek için tamir ettirmiştir. Tamirat gören bu saraylardan birisi de Tersane sarayı –diğer adıyla Aynalıkavak Sahil Sarayı- olmuştur (Şehsuvaroğlu,1954, s.4; 2014, s.64).

Fatih Sultan Mehmed döneminden bu yana Tersane Bahçesi olarak bilinen ve sonraki dönemlerde bir kasır eklenen bu bahçeye, saray hüviyeti kazandıran I. Ahmed olmuştur (1613). Sultan, sarayın yanına, sahile güzel bir yalı inşa ettirmiştir. III. Ahmet devrinde ise tersane sarayına bir has bahçe köşkü yapılmıştır. Bu köşk değişimlere uğrayarak günümüze kadar gelmiş olan bugün Aynalıkavak adıyla bilinen direkli köşktür. Sultan zaman zaman bu sarayda oturmuş hatta Okmeydanı'nda yaptırdığı on beş gün ve gece süren meşhur sünnet düğününü de (1720) harem halkıyla birlikte bu saraydan izlemiştir (Şehsuvaroğlu,2014, s.66,67).

Halka açık yapılan bu görkemli şenlikler bir süreliğine toplumun kültürel yaşamının da renklenmesine vesile olmuştur. Bu şenliklerle ilgili detaylı anlatımlarıyla bize önemli bilgiler veren ise Seyyid Vehbî'nin *Sûrname-i Vehbî* eseri olmuştur. Dönemin önemli sanatçısı Levni ise bu eserde çizdiği minyatür tasvirleri ile bize hem şenlikler hem de yapılar hakkında önemli görseller bırakmıştır. Levni'nin çizimlerinde III. Ahmet'in özellikle Haliç'teki hararetli, gösterişli şenlikleri direkli köşkünden -Aynalıkavak Kasrından- izlediği görülmektedir (Ögel,2012).

Şekil 13. - Şekil 14. Aynalıkavak Sarayı, 1822 ve Sünnet düğünü şenliklerini Aynalıkavak kasrından izleyen III. Ahmet (C.Gouffier, Şehsuvaroğlu,2014, s.68; Vehbî,2008, s.250,251).

18. yüzyıl da girilen barış döneminde tarım ve zanaatta önemli bir gelişme kaydedilememiş bununla birlikte barışın getirdiği rahatlama tüketimi arttırmıştır. Yabancı türünün Asya'dan Altay dağlarından Türkler tarafından getirildiği anlaşılan, devrin simgesi olan güzel ve mistik Lale çiçeği bu dönemde incelik ve zarafeti temsil etmesinin yanı sıra tüketimi de kendi etrafında toplamıştır.

Dönemi temsil eden Lale, aslında bir imgedir ve “Şiir ve tezhipten giyim kuşama, yemek zevkinden müziğe, resimlerden mücevherata, bezemeden mimariye ince bir zevk insanları belirli noktalarda birleştirmiş ve geniş gruplara da yayılmasını sağlamıştır.” (Ortaylı,2015, s.71). Lale Devri mimari ve mekân açısından değerlendirildiğinde de yepyeni bir döneme girildiğini ve bu dönemde “süsleme sanatının büyük ölçekte değiştiği göstermektedir. Artık çini süslemeler azalmış onun yerini özellikle iç mekânlarda kalem işi –nakış- ve resimler almıştır” (Ögel,2012).

Avrupa'da yoğun biçimde kullanılan Rokoko batıdan alınmış ancak Lale Devri etkisi ile kendi içerisinde özgün bir üslup oluşturulmuştur.

Özellikle mimari de ve iç mekânlardaki süslemelerde kullanılan bu üslup Türk rokoku olarak kendine yer bulmuştur. Artık her türlü dini ve sivil mimaride iç mekânlarda akant yapraklar, C ve S kıvrımlı istiridyeler, merkezden ışınsal hareketle dağılan yelpaze motifleri, buket veya çiçek motifleri, natürmortlar işlenmeye başlanmıştır. Dini yapılar başta olmak üzere insan ve hayvan figürünün hoş karşılanmaması sebebiyle süslemeler, ilahi sembollere yüklenmiş, bunun temsili olarak da lale, gül, karanfil gibi bolca çiçek tasvirleri yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Lale, soğanından, büyümesine kadar her manada tekliği, Allah'ın birliğini simgelemesi açısından iç mekân kullanımlarında özellikle tercih edilmiştir. (Arık,1976, s.122; Ögel,2012; İrepoğlu, 2018, s.66; Salbacak,2019, s.516).

Türk rokoku adı altında yeni bir uygulama içerisine giren çiçek motifleri boyama teknikleri ve şekilleri ile yeni bir biçimin ifadesi olmuşlardır. Özellikle “gerçeğe yakın görünüşleri ile tasvir etmenin yaygınlaşmaya başladığı ve mekân bezemelerinde kullanılan bu yeni üslup biçiminin en önemli temsilcilerinden birisi Topkapı Sarayı Harem bölümü içerisinde yer alan III. Ahmed'in yaptırmış olduğu Yemiş Odası (1705) olmuştur” (Salbacak,2019). Sultanın yemek yediği ve iç mekânındaki bezemelerden dolayı bu ismi aldığı düşünülmektedir. Odanın genel plan kurgusu ise girişteki perdeli duvarı ile klasik Türk Evi betimlemesini korumaktadır (Ögel,2012; Salbacak,2019, s. 516,517; Günay,2017, s.87,88).

Şekil 15. III. Ahmed Yemiş Odası, Topkapı Sarayı, 1705 (Yılmaz,2017).

Saray, köşk ve kasırların yanı sıra geçmişten farklı olarak şehre yayılan bir güzelleştirme, değişme prensibi edinilmiştir. “Şehir birbirinden güzel motiflerle bezenmiş meydan çeşmeleri ve sebillerle donatılmaya başlanmıştır. Taş işçiliğinin en güzel örneklerinin görüldüğü bu dönemde ahşabın bir kenara bırakılmıştır. Çeşme ve

sebillerde genel olarak çiçek motifleri, vazo içerisinde çiçekler, yemişler, sepetler, kaseler görülmektedir” (Kuban,2016, s.509).

Sivil mimaride ise süsleme bu dönemde duvar resimleri olarak İstanbul’daki varlıklı çevre içerisinde ya da taşra konaklarında yayılmaya başlamış ancak sıradan evlerde henüz görülmemektedir. Bu yapılarda daha çok geleneksel konut bezemesi ve ahşap süslemeleri yaygındır. 18. yüzyılda evlerde daha çok ilk motifleri geometrik olan düz tavan ortasında dairesel, üç boyutlu ahşap göbekler yaygınlaşmaya başlamış, sonraları İstanbul’dan başlayarak barok ve rokoko kaynaklı bitkisel kompozisyonlar kullanılmaya başlanmıştır (Kuban,2020, s.130,131; Ögel,2012).

Bu dönem İstanbul’da bulunan bir takım batılı gözlemcilerde Türklerin evleri hakkında görüşler belirtmişlerdir. De Saummary konakların iç mekanları hakkında düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir;

“Evlerin içleri resimler, yıldızlar, bezemeler ve aydınlıkları ile son derece temiz ve çekicidir. Tüm geçişler geniş, yüksek ve sofalar ı ışık doludur. Mobilyalar genellikle sedirler ve nefis acem halılarından oluşmaktadır. Her yan halı kaplıdır. Yerden biraz yüksekte olan sedirler de bazen çok süslüdür. İskemle, yatak ve her tür mobilya görevi görürler. Sedirler, üzerinde uyuyan, nargile içilen, yemek yenilen ve misafir ağırlanan öğelerdir” (Kuban,2020).

Her dönem içerisine eklemeler yapılan Topkapı Sarayı’na III. Ahmed döneminde de bir kütüphane eklenmiş Hünkâr Sofasında değişiklikler yapılmıştır.

Şekil 16. III. Ahmed’in Avrupalı Elçileri Kabulü ve III. Ahmed’in av partisi adlı tablolar, 18.yy, Jean Baptiste Vanmour (URL-12).

18. yüzyılda birçok batılının uğrak yeri olmaya başlayan İstanbul’a meraklı gezginler ve ressamalar gelmeye başlamışlardır. Saray yaşantısına ve gündelik hayata

dair ipuçları veren resim ve gravürler yapmışlardır. Vanmour'un III. Ahmed'in elçi kabulü, av partisi gibi tabloları ayrıca III. Selim döneminde saray mimarisinde de aktif roller oynayacak Melling'in çalışmaları bunlardan bazılarıdır.

Bu yüzyılda, sultan tarafından İstanbul'a davet edilen yabancı sanatkârlar, azınlık mimarlar ve ustalar olmuş, bunlar süsleme ve mimarinin yanı sıra dönemin gelişim ve değişimine de öncülük etmişlerdir. Bu bağlamda gravürleri ile tanınan mimar, dekoratör ve ressam Antoine-İgnace Melling oldukça önemli olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ağır basan egzotizm tutkusuyla antikçağ mimari eserlerini görmek için Osmanlı topraklarına gelmiştir. Hatice sultanın, bir öneri üzerine Ortaköy'de bulunan Neşatabat Sarayının iç dekorasyonunu ve bahçesini Melling'e yeniletmesi, sultan ve saray çevresi tarafından da tanınmasını sağlamıştır. Özellikle labirent düzeninde yapmış olduğu bahçe III. Selim'in de dikkatini çekmiş ardından Padişah'ın isteği üzerine Beyhan Sultanın yalısı için de yenileme ve düzenleme çalışmaları yapmıştır. Tüm bu gelişmelerin akabinde Melling III. Selim tarafından ilk yabancı saray mimarı olmuştur (Topal,2019, s.189,190; Kuban,2020, s.167; Arslan Sevin, 2006, s.447).

“III. Selim tarafından özellikle yaz aylarında sıkça ziyaret edilen Beşiktaş Sarayının genişletilmesi ve düzenlenmesinde önemli katkılar sunan Melling, yapı içerisinde yer alan Mihrişah Valide Sultan Dairesi'ni de yapmıştır. III. Selim batı tarzında bir saray inşa etme girişiminde bulunan ilk padişaktır” (Topal,2019, s.191).

18.yy'ın mimari açıdan en önemli gelişmelerinden birisi ise I. Mahmud'un başlattığı ve uzun bir aradan sonra ilk hükümdar -selatin- camisi olan Nuruosmaniye Caminin yapımı olmuştur. Bu cami çöküş dönemine giren devlet için bir tavır ve tutumu simgelemektedir. Batılılaşma çalışmalarında Osmanlıya giren ilk üslup süsleme şekilleri ile Rokoko olmuş ancak mimari de ilk örnek barok üslup ile yapılmıştır (Ögel,2012; Eyice,2007, s.264,265).

Başta mimari olmak üzere Osmanlı sanatı, bu yüzyıldan itibaren Batı'yla karşılıklı kültürel ilişkilerin geliştiği bir döneme girmiştir. Osmanlının yabancılarla karşı oluşan ılımlı politikası ve batılılaşma sürecinde Avrupalılara kolaylıklar tanımaları, 18. yüzyılda batılıların İstanbul'a gelmesini, uzun süreli yolculuklar yapmalarını sağlamış ayrıca Osmanlıdan eğitim amaçlı batıya gidenlerin birikimleri de bu değişimleri tetiklemiştir (Anıktar,2013, s.1208).

Bu devir sona erdiğinde ekonomik başarısızlıklar ve gereksiz harcamalar ileri sürülerek isyanlarla sona erdirilmiş bir Lale Devri, siyasi ve iktisadi başarısızlıklar, Rusya mücadeleleri ve politik savaşlar, yeniçeriler ile yaşanan iç mücadeleler gibi birçok konu geride bırakılmıştır. “17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl Osmanlı mimarisi, değişim rüzgârlarının esmeye başladığı, Avrupa etkilerinin kuvvetli bir şekilde nüfuz ettiği bir devri, yeni bir dönemi temsil etmektedir” (Çoruhlu,2021, s.443).

Ancak ilerleyen dönemlerde her ne kadar ticari ve siyasi ilişkiler devam etse de özellikle halk tebaasına intikal edecek kadar bir gelişmenin 18. yüzyıla kadar yaşandığı pek de söylenememektedir.

Yirmi Sekiz Çelebi’den sonra Fransız elçisi olan oğlu Said Efendi döneminde XV. Louis’dan I. Mahmud’a birtakım hediyeler gönderilmiştir. Bunlar arasında gümüş şamdanlar, 12 kişilik yuvarlak bir yemek masası, bir leğen ve bir ibrik, iki büyük ayna, “Savonnerie” halılar, büyük bir org, kakmalı mobilyalar ve bir mikroskop bulunmaktadır (Arıburun,2012, s.62; Oberling ve Smith,2001, s.118-119).

Osmanlı’da eğitim reformuna gidilmesi, matbaanın kullanılması ve askeri yapıların yapılmaya başlanması ile barok, rokoko gibi batılı üslupların uygulanmaya başlanması bu yüzyılın batı sentezindeki önemli gelişmeleridir.

Bu dönemde özellikle konutların iç mekânlarında direk olarak uygulanan batılılaşma adına değişimler henüz yaşanmamıştır. Ancak batı üslubundaki motifler süsleme yoluyla iç mekânda karşılık bulabilmiştir. Bunlara, bu dönemde (1717-1718) İstanbul’da bulunması münasebetiyle bir takım ev ziyaretlerine gitmiş olan İngiliz Elçisinin eşi Lady Montagu’nun anlatılarında rastlamak mümkündür.

18.yüzyılda her ne kadar batılılaşma etkisinde bir Osmanlı görülse de bu etkileşim tek taraflı olmamıştır. Bu yüzyılın Türkiye’si, Batı Avrupa’ya *Turquerie* denilen modayı, daha doğrusu yaşam üslubunu hediye etmiş; Avrupa baroku da mimariyle, bahçeleriyle, porseleniyle Osmanlı’nın büyük şehirlerine girmiştir. Müzikte Mozart’ın yapmış olduğu *Saraydan Kız Kaçırma* (Die Entführung aus dem Serail) opera bestesi ile Avrupa’da *Alla Turca* terimi kullanılmaya başlanmıştır (Ortaylı,2015, s.70,71; Arıburun,2012, s.65,66).

1.2. 19. YÜZYIL'DA BATILILAŞMA SÜRECİNİN OSMANLI TOPLUM HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Endüstri devrimin neticesinde, Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda yeni buluşların ortaya koyulmasının dünyanın gidişatını değiştirdiği böylece birtakım yeni gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Avrupa'da birbirini takip eden bir dizi gelişme, yeniliğin de önünü açmış, demografik yapıdan, askeri alana, ekonomiden tüketime, yapılaşmadan sanata, kültürel, sosyal, siyasi, ekonomik birçok alanın köktenci bir değişime uğramasına neden olmuştur.

Osmanlı'da batının gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için siyasi, sosyal ve kültürel birçok yeni kavramla tanışıldığı ve bu kavramların uygulanmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bu hareketliliğin zaman içerisinde, esas olarak hedeflenen ekonomik, ticari, teknik, teknolojik ve ilmi gelişmelerden ziyade daha çok sosyal ve kültürel olarak, gündelik yaşam pratiklerini etkilediği görülmektedir.

Lale Devrinden itibaren çeşitli ıslahat çalışmaları ile adım adım batılılaşma sürecine giren Osmanlı Devleti için değişim ve yenileşmenin hızla devam ederek doruk noktasına ulaştığı dönem hiç kuşkusuz 19. yüzyıl olmuştur. Değişen dünya düzeni ile birlikte yenilik ve dönüşümün kaçınılmaz olduğu kesindir. Bu süreçte başa gelen Osmanlı Sultanları da aldıkları kararlar ve düzenlemelerle bu yönde atılımlar yapmaya çalışmışlardır. Ancak batılılaşma süreci belirli bir düzen ve program içerisinde olmamış, tamamen taklitçi bir yaklaşıma dönmüştür.

Osmanlı toplumunda batılılaşma *modernlik* olarak görülmüş ve eski usulde yaklaşımlar ise *geleneksellik* olarak adlandırılmıştır. Modern ve gelenek çatışması altında, Osmanlı tamamen dönüşen, yenilenen, sosyal ve kültürel değişim göstergelerinin yaşandığı bir yüzyılı yaşamaktadır. Bu yüzyılda çözülme sürecine giren İmparatorluğu II. Mahmut ve III. Selim zamanında ortaya çıkan çağdaş askeri ıslahatlar öne çıkmıştır.

Bu dönemde dil öğreniminin gerekliliği anlaşılmış, seçilen bazı öğrenciler okumak için Avrupa'ya gönderilmiştir. Ayrıca ilk kez nüfus sayımı yapılmış, posta sistemi kurulmuş, Tıp okulu (Tıbbiye) açılmış, ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekayi yayınlanmaya başlamıştır (Çilli Kutun,2022, s.95,96).

Toplumsal yapısının değişmeye başlaması ise 1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ve sonrasında Tanzimat fermanının hükümlerini genişleten Islahat Fermanı (1856) olmuştur. Padişah bu ferman ile kendi iradesini sınırlandırmış, gayrimüslimlere can, mal, namus güvenliği sağlanmış, verginin bir sistem içinde toplanması kararlaştırılmış, askerlik düzenli hale getirilmiştir (Çilli Kutan,2022, s.96; Çolakoğlu,2014, s.42).

Bu kararların neticesinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle gayrimüslim nüfusunun yoğun olduğu Pera, Beyoğlu, Galata bölgesinde yabancı nüfusu hızla artmıştır. Bu dönem hem değişim hızı hem de değişim niteliği bakımından tamamıyla gayrimüslimlerin lehine gelişmiş, sosyal üstünlüğü batının da etkisi ile ele geçirmişlerdir. Sanayi ürünleri için pazar arayan Avrupa ise Osmanlının içinde bulunduğu durumu bir fırsata çevirerek, kurduğu baskılar ve diplomatik anlaşmalar ile yeni pazarını sağlama almıştır. Kısa sürede Osmanlı'da Pera-Beyoğlu bölgesinde çeşitli mobilyacılar, tuhafiyeciler, şekerlemeci dükkânları, parfümericiler, manifaturacılar vb. açılmaya başlanmıştır. Özellikle II. Mahmut halka batılılaşma yönünde önderlik etmiş, batılı eşyaları kullanmaya ve hayat tarzını benimsemeye teşvik edici davranışlarda bulunmuştur. Osmanlının geleneksel yaşamına ait ev eşyaları ve mekânlar, alafrangalarıyla dönüşmeye başlamıştır. Zaman içerisinde saray ve elit kesimden halka, toplumun geneline yayılmaya başlayan masa, sandalye, koltuk ve yemek takımları, karyola ve aksesuar gibi birçok öğe evlerde yerini almaya başlamıştır (Çilli Kutan,2022, s.85,96; Yıldız,2018, s.2,42).

Tüm bu imkanların Batı için kolaylaşmasında kuşkusuz Levantenlerinde payı büyüktür. “Batının baskılarının etkin olduğu sosyal tutum şehircilik tanziminde de kendisini göstermiştir. Öyle ki şehircilik düzenlemeleri için bir nizamname yayınlanmış, bu yeniliklerin ilk uygulama alanı da Pera-Beyoğlu bölgesi olmuştur” (Yıldız,2018, s.2,42). Osmanlının çok milletli nüfus yapısının vermiş olduğu sosyal ve kültürel yaşam pratikleri hızla değişmeye başlamıştır. Buna öncülük eden Pera bölgesinde yeni açılmaya başlayan Avrupai mekânlar ile henüz modernleşmemiş çevre birbiri ile uyumsuzluk içerisinde dir.

Bu konuda gayrimüslimlerin ve yabancıların hükümete sıklıkla baskı yapması ve Kırım Savaşının akabinde bölgede artan nüfusun getirdiği sağlık, hijyen, ulaşım sorunları üzerine ilk belediye örgütü olan şehremaneti'nin (1854) kurulması

sağlanmıştır. Sonrasında İstanbul 14 belediyeye ayrılmış, nüfus yoğunluğunun yaşandığı Pera-Galata-Tophaneyi kapsayan bölgeye -Paris'in en modern caddesine olan *altıncı bölgeye* atıfla- “Altıncı Daire-i Belediye” denmiştir. Belediyeleşme ile birlikte bir dizi yenilik birbirini takip etmiş; sokaklar gazla aydınlatılmış, çöpler toplanmış ve kanalizasyon sistemi kurulmuş, yollar kaldırım taşları ile döşenmiş, binalara numara verilmiş, Galata ile Pera'yı birbirine bağlayan bir metro hattı bile yapılmıştır. İstanbul'un en büyük sorunlarından birisi olan yangınlara da yine bu süreçte çıkartılan nizamnameler ile çözüm üretilmeye çalışılmıştır, bütün yapıların kâgir olması zorunlu kılınmıştır. Tüm bu yeniliklere rağmen belediyecilik hizmetleri Beyoğlu dışında sadece Avrupalıların sayfiye bölgeleri olan Adalar ve Tarabya'da devam etmiş diğer kısımlar es geçilmiştir (Ortaylı, 2010, s.503-508; Tekeli,2006, s.37; Yıldız, 2018, s.44-46; Can,1999, s.39).

1853-1856 yılları arasında süren Osmanlı ve Rusya arasında yaşanan Kırım Savaşı sırasında, Kırım muhacirleri, aynı zamanda müttefik devletlerin İngiliz ve Fransız askerleri, birtakım Avrupalı komutanların aileleri İstanbul'un Beyoğlu semtine gelmiş ve yerleşmişlerdir. Böylece bu semtin yapısı büyük ölçekte değişime uğramış, Batılaşmanın sosyo-kültürel anlamda gündelik yaşam içerisine girip şekillenmesine neden olmuştur. Tam bir Avrupa kimliğine bürünmeye başlayan Beyoğlu, çevre bölgelerden ayrılmış, farklı bir kültür ve yaşam biçimini temsil eder olmuştur.

Yaşanılan tüm bu gelişmelerin küçük bir azınlık grubunu kapsadığı, genel halk kesiminin bu gelişmelerin dışında kalarak geri kalmış ve yoksul bir hayat sürdüğü görülmektedir. Özellikle yerli ve geleneksel üretim sürecinin ithal mallar ile sekteye uğraması, yabancı ürünlerin çarşı ve pazarı ele geçirmesi ile iktisadi yaşantı, genel yerleşik halk katmanında çöküntüye uğramıştır (Işın,2023, s.79).

19. yüzyılla birlikte Osmanlı toplumu içerisinde beğeni olguları toplumsal gruplar arasında değişmeye başlamış, özellikle üst statüde bulunan kesimin yaşam biçimlerine yönelik olarak çeşitlenmiştir. Buna ilaveten üst kesim içerisinde zenginlik ve üstünlük algısı da farklı bir boyut kazanmıştır. Örneğin bir piyano sahibi olmak, onu icra etmekten çok, bu objeye sahip olamayan daha alt tabakadaki bürokratik elit karşısında kazanılmış bir üstünlüğün ve farklılığın ölçütü sayılmıştır.

Bu sebeple İstanbul'daki birçok paşa konağı bu türden gerekli gereksiz batılı eşyalarla doldurulmuştur (Işın, 2023, s.92).

Bu dönemde gitgide zenginleşmeye başlayan Levanten kesim ve gayrimüslimler ile daha yoksul ve bakımsız semtlerde yaşayan Müslümanlar arasında ciddi farklılıklar oluşmuştur. Şehzadebaşı, Beyazıt ve çevresi yani Müslüman-Türk nüfusunun yoğun olduğu kesim ile tam karşısında bulunan ve küçük Avrupa denilen, Pera bölgesi, iki ayrı dünya gibidir (Karadağ, 2021, s.33).

19. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan en büyük gelişmelerden birisi ise Sirkeci Garının açılması olmuştur. Gar'ın açılması ile uzak bölgelere ulaşım kolaylaşmış, böylece Batılılaşma unsurlarının diğer vilayetlere yayılmasının da önü açılmıştır. Bunun yanı sıra Avrupa seferlerinin uygulamaya koyulması ile de birçok Avrupalı İstanbul'a turizm amaçlı gelebilmiştir.

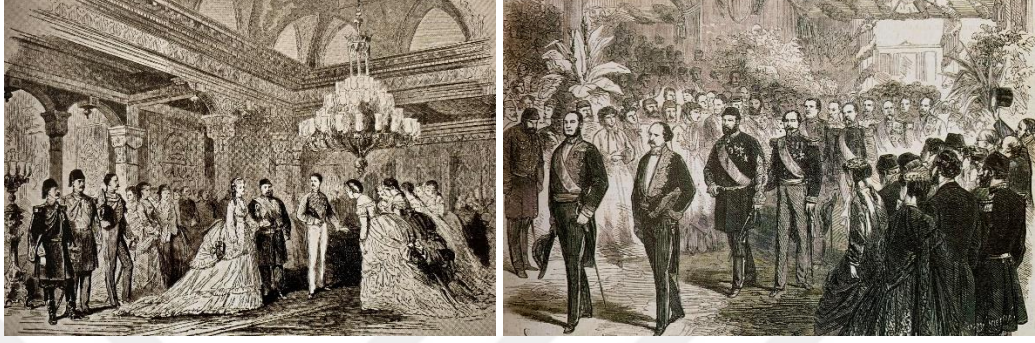

Şekil 17. Sirkeci Garı, August Jachmund, 1890 (Işın,2023, s182)

Bu dönem içerisinde değinilmesi gereken bir hususta gezi ve fuarlardır. Modernleşme yönelimleri sarayın istikrarlı adımları ile devam ederken, bir yandan da Batı'nın durmaksızın yeni faaliyetlere girişi ve kendine yeni pazarların önünü açmak için üretimlerini tanıtabilecekleri güçlü platformlar oluşturmaları, Osmanlıyı farklı yenilikleri görmeye ve bakış açılarını genişletmeye zorlamıştır. Sultan Abdülaziz, 1867 yılında III. Napoleon'un Milletlerarası Paris Sanayi Sergisi'nin açılışına davet etmesiyle, ilk kez bir Osmanlı hükümdarı olarak bizzat Avrupa seyahatine çıkan ve gözlem yapan hükümdar olmuştur.

Abdülaziz 1867 yılında onur konuğu olarak Uluslararası Paris Fuarı'na katılmıştır. Sultan, buradan Kraliçe Victoria'nın misafiri olarak Londra'ya geçmiştir. Buckingham Sarayı'nda Kraliçe Victoria'nın onur konuğu olarak katıldığı bir akşam yemeği davetinde İngiliz kraliyet geleneği olarak salona bir hanıma refakat ederek

girmesi gerekmiş, kavalyselik ettiği kişi Prenses Mary Adelaide olmuştur. Veliaht şehzade Murad, Abdülhamid ve Yusuf İzzet de bu gezide kendisine eşlik etmişlerdir (Arıburun,2012, s.83; şehsuvaroğlu,1967, s.41-51; Küçük, 1988, s.180).

şekil 18. Sultan Abdülaziz ve kavalyselik ettiği Prenses Mary Adelaide, İngiltere ve Sultan Abdülaziz Paris’te (Milli Saraylar,1993)

Fuarların ekonomiye ve ÷lke tanıtımına olan etkisini gören Abdülaziz öncülüğünde, 1863’de başkent İstanbul’da “Sergi-i Umumi-i Osmanî” (Ottoman General Exposition) ismiyle dünya fuarı düzenlenmiştir. Kurulan büyük sergi mekânlarında Batıdaki örnekleri göz önüne alınmış, hatta Avrupa’dan mimar da getirilmiştir (Arıburun,2012, s.82). Yapılarından, giyim kuşamına, alışkanlıklarından, ihtiyaçlarına, eylemlerinden, zevklerine kadar köktenci bir dönüşüm yaşayan Osmanlı’nın 19.yüzyıldaki batılılaşma sürecini, daha iyi analiz edebilmek amacıyla, *yaşamsal ve yapısal değişimler* kapsamında ayrı başlıklar altında ele almanın konunun gidişatı açısından daha verimli olacağı düşün÷lm÷ştür.

1.2.1. Sosyal Mekanların Gelişimi

1853-1856 arasında gerçekteşen Kırım Savaşı İstanbul’un sosyal ve kültürel hayata etki eden bir dönemdir. İstanbul’a gelen Fransız ve İngiliz askerler ve yabancı halkın oluşturduğu taleple, Osmanlı için de çok yeni olan birtakım mekânlar açılmaya başlanmıştır; lokanta, eğlence mekânları, kafe, otel, çay salonları, pastane vb. yeme-içme ve eğlence alanları, yeni yaşam biçimini önemli ölçüde temsil eden mekânlar olmuşlardır.

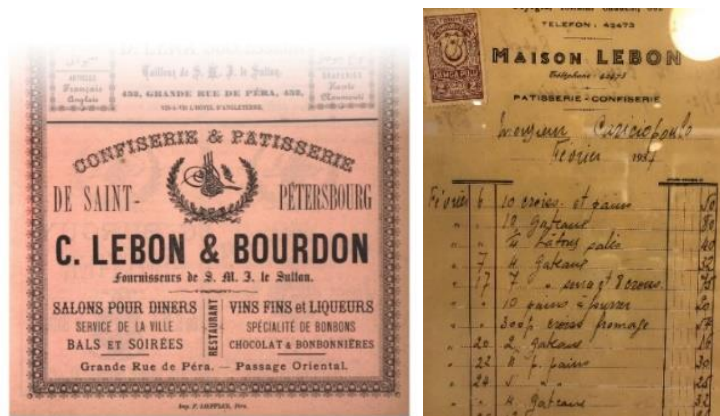
Bu dönemde bazı geleneksel mekânlar tamamen ortadan kalmış veyahut batılı tarzda yeni mekânlara dönüşmüşlerdir. Çoğunlukla Avrupa Cemaatleri, Ermeni ve Rumlar tarafından işletilen bu mekânlarda Avrupalı yaşam şeklini yansıtan, yeni kavramlar ve eğlence biçimleri de doğmuştur. Özellikle devlet görevlileri ve zengin tabaka tarafından İstanbul'daki Levantenlerin yaşamına duyulan hayranlık, Osmanlı aydınları ve ileri gelenlerinin de eğlence yaşamını değiştirmeye başlamıştır. Bu dönemde geleneksel kahvehanelerinin yanı sıra Avrupai tarzda gazinolar, zevkli dekore edilmiş ve elit müşteri kitlesine hitap eden kafeşantanların açıldığı görülmektedir (Harmandar,2020, s.114,117; Çilli Kutan, 2022, s.98).

Beyoğlu'nda bulunan bir gazinonun üst tarafında gayet mükemmel bir kahve açıldığından ve Paris'in (kahvede şantan) çalgılı gazinolarına benzer sazende makamları olduğu gibi saz beyanatı ve takımlarının da Paris gazinoları tarzında bulunmuş olduğundan bahsedilmektedir. Gazetede en ünlü kafeşantanlar, Kristal Palas, Trocadores, Büyük Alkazar, Concordia, Mandas, Courren, Flamme ve Alhambra olarak belirtilmiştir (Harmandar,2020, s.125,126).

Batı tarzı ilk lokantalar Galata'da açılmış sonrasında Beyoğlu ve çevresine yayılmaya başlamıştır. Önceleri yere kurulan sofralarda veya sinilerde yenilen yemek, alafranga mekânların açılması ile masa ve çevresine dizilen sandalyelerde oturularak yenilmeye başlanmıştır. Masa, sandalyeden başka çatal, bıçak gibi araçlar da yeme içme mekânlarında kullanılmaya başlanmış (Meriç,2010, s.93,139; Harmandar,2020, s.128).

19. yüzyıl öncesi halkın vakit geçirdiği kahvehanelerin orta alanında, fıskiye bir havuzu bulunmaktadır. Bazı kahvehanelerinde batılılaşma etkisi ile dönüşüm geçirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda plan şekli, iç mekân düzenlemesi, dekorasyon öğeleri farklılaşan kahvehanelerde orta alanda bulunan fıskiye havuzlar kalkmış bunun yerine müzisyenler için seki koyulmaya başlanmıştır. Oturma sedirleri, peykeler, sofalar kimi yerlerde divan tarzı oturma alanlarına veya sandalyelere dönüşmeye başlamış, dört veya tek ayaklı masalar kahvehanelerde kendine yer bulmuştur (Tanpınar,1985, s.550; Harmandar,2020, s.119; Akbulut,2015, s.568; Georgeon,1999, s.61; Sökmen, 2011, s.23,24,39). Dolayısıyla önceleri kahve içmek ve sohbet etmek için bir araya gelinen bu mekân eğlence fonksiyonu da edinmiştir.

Toplum yaşamında bir başka yenilik de batılı anlamda pastanelerin açılması olmuştur. Bu pastaneler geleneksel Osmanlı Kahvehanelerinin batılı formunda olanıdır ve batılılaşmanın yaygın biçimde yaşandığı semtlerde açılmışlardır. Her anlamda Batılı yaşam biçiminin prensiplerine göre dizayn edilen bu pastanelerdeki genel kitle de yabancılar veyahut Osmanlı beyefendileridir. Pastane ve kahvehane aynı zamanda iki farklı kültürü temsil etmekte, geleneksel Osmanlı halkı ile batılı fikirde olanlar arasında bir ayrışmaya da sebep olmaktadır. Avrupa tipi pastanelerin başında da Lebon, Markiz, Moulatie, Lyonnaise, To Vasilikon, Themistokli, High-Life, Loryan gibi yerler en önemlileri olmuştur (İlbeyi,2002, s.285).

35

1.2.2. Eğlence Kültürü

Batılılaşma, İstanbul eğlence hayatında da büyük değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu eğlence anlayışı içerisindeki en önemli iki başlığın balo ve tiyatro olduğunu söylenebilmektedir. Uzun yıllar geleneksel kültür bağlamında devam eden Osmanlı tiyatrosu (Ortaoyunu, Karagöz-Hacivat vs), özellikle 18.yüzyılın sonundan itibaren adım adım değişmeye başlamış ve zamanla tamamıyla farklılaşmıştır. Avrupalı tiyatrolarının İstanbul’da faaliyet göstermesi ile birlikte, geleneksel tiyatroya olan ilgi azalmış, batılı sahne ve kostümler, mekân-oyun algısı içerisinde daha dikkat çeker olmuştur.

Aslında 17.yüzyıldan beri batılı elçiliklerin kendi içlerinde tiyatro gösterimleri düzenledikleri bilinmektedir. Ancak halka açık tiyatro gösterimleri Tanzimat Fermanı ile başlamıştır. 1841 yılında İstanbul’un ilk modern oteli olarak nitelendirilen D’Angleterre Oteline bağlı olarak açılan ve ilk opera olan Naum Tiyatrosu İstanbul sosyal hayatının gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Güllü Agop yönetimindeki Osmanlı Tiyatrosu, Pera’daki Avrupalı tiyatro gösterimlerine karşılık Gedikpaşa semtinde çıkmış ve batılı kültüre ait eğlence anlayışı şehrin başka semtlerine de yayılmaya başlamıştır (Çilli Kutan,2022, s.101).

Şekil 20. Naum Tiyatrosu, Pera-Beyoğlu, 19.yüzyıl (URL-14)

Osmanlı kültür hayatına baloların katılımı ise 1829 yılında olmuştur. Dönemin İngiliz elçisi Sir Robert Gorden’un ev sahipliğinde gerçekleşen balo,

Blonde isimli bir firkateynde düzenlenmiştir. Baloya II. Mahmut'ta davet edilmiş, *ortamın uygun olmadığını* söyleyerek katılım gerçekleştirmemiş ancak devlet erkânının katılımına müsaade etmiştir. Osmanlı devletinde gerçekleşen bu ilk balodan sonra balo kültürü yaygınlaşmışsa da bu kültüre yabancı olan Osmanlı üst kesimi ayak uydurmakta oldukça zorlanmıştır.

Bu duruma bir çözüm olarak Osmanlı aydınları Batılı mekânlarda nasıl davranılması gerektiği hakkında geniş bilgiler içeren kitaplar yayımlamaya başlamışlardır. *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahud Alafranga*, *Avrupa'da Merasim ve Âdât*, *Usûl* ve *Adâb-ı Muâşeret* bu eserlerden bazılarıdır.

Osmanlı Devlet adamları tarafından ise ilk resmi balo 1832 yılında yapılmış, Kaptan Tahir Paşa tarafından elçiler şerefine düzenlenmiştir. "II. Mahmut'ta katılım gösterdiği balo, Osmanlı donanmasının en büyük harp gemisi olan üç Ambarlı Mahmudiye kalyonunda düzenlenmiştir. O vakte kadar balo adeti görülmeyen Osmanlı'da balo levazımları muhafazakâr halkın tepkisini çekmemek adına sular karardığında gemiye götürülmüştür" (Ak, Öztunç, 2023, s.6).

Balo kültürünün Saray erkânınca da resmi davetler haline gelmiş olması, batılılara cesaret vermiş, resmi balolar dışında kibar ecnebi aileler, sefarethane mensupları, zengin tüccar ve bankerler de kendi apartman ve hanelerindeki salonlarında özel balolar düzenlemeye başlamışlardır. Böylece balo ve dans kavramı saray dışına çıkmış, elçiliklerden Pera Sosyetesine oradan da Osmanlı üst kesiminin evlerine kadar yayılmıştır (Erdal, 2021, s.259).

İstanbul'da modern otelcilik anlamındaki gelişmeler de ilk kez bu dönemde yaşanmıştır. Pera Palas Oteli 1895'te bir açılış balosu düzenleyerek hizmete girdiğini duyurmuştur. Ardından 1909'da Tokatlıyan Oteli'de restoran kısmının yanı sıra otel bölümünü de açarak benzer biçimde kendisini göstermiştir. Dönemin en şatafatlı, gösterişli baloları Pera Palas'ta, kibar baloları da Tepebaşı kışlık tiyatrosunda yapılmaktadır (Narlı,2021, s.214). Böylece Avrupa'da neredeyse beş asırdan beri seçkin zümrenin yaşamında olan balolar Osmanlı aydın kesiminin yaşamına da batılılaşma yönelimleri içerisinde dahil olmuştur (Ak,Öztunç,2023, s.8). Bu konuyu, dönemin önemli şahsiyetlerinden Saffeti Ziya'nın romanında izlemek mümkündür. Aynı zamanda uzun yıllar İstanbul'da yaşamış olan Dorina L. Neave'de (1978)

anılarını yazdığı kitabında Türklerin baloya karşı tepkilerini şu satırlarla dile getirmiştir;

“Türklerin herkesin önünde nasıl yaptığımızı bir türlü anlayamadıkları bir başka eğlencemiz de dans etmektir. Böyle bir şeyi şiddetle reddeden Türkler, Trabza’daki Summer Place Hotel’de her cumartesi verilen ve Boğaziçi’nde yaşayan ailelerden seçkin bir zümrenin katıldığı baloya Türk subayları da iştirak edince, çileden çıkmaktaydılar.” (Neave,1978,)

Batılılaşma toplumsal alanın birçok alanında olduğu gibi musikide de etkisini göstermiş özellikle Beyoğlu’nda değişen yaşam tarzı ile gündelik hayata girmeye başlamıştır. II. Mahmut döneminde Mehter yerine Bando kurulması ve Gaetano Donizetti’nin ülkeye davet edilerek ilk batılı anlamda müzik dersleri vermesi ile farklılaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu durum Türk musikisini de etkilemiş Şakir Ağa, Dede Efendi ve Emin Ağa gibi sanatçıların eserlerine de yansımıştır (Yılmaz,2007, s.64). Bu dönemle birlikte Avrupalı müzisyenler Osmanlı saraylarına çağırılmış ve piyano eğitimleri alınmaya başlanmıştır. Özellikle II. Mahmut’un en küçük kızı olan Adile Sultanında çok iyi derecede piyano çaldığı, Donizetti tarafından yetiştirilen kalfaların da piyano dersleri verdiği bilinmektedir. Kendisi bir piyano eğitmeni olan Dürr-i Nigâr Hanım bunlardan birisidir. Batı müziğinin saray önderliğinde faaliyet gösteriyor olması yavaş yavaş üst kesiminde evine girmesini sağlamıştır (Ü. Akbulut,2022, s.1821; Yılmaz,2007, s.65).

Batı müziğinin gösterdiği rağbet ile Beyoğlu Ensesiz Sokak civarında 1884 yılları esnasında Alman müzisyen Paul Lange (1865-1920) piyano eğitimi veren özel bir okul açmıştır (Güzel, 2020, s.26). Piyanonun artık bir zenginlik, modernlik ve en önemlisi de batılı olmayı gösteren bir prestij, statü temsili haline geldiği görülmektedir.

Batı müziğinin yanı sıra İtalyan Donizetti ile birlikte saraya gelen bir icraatta opera ve bale olmuştur. II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde Avrupa ülkelerine gönderilen elçiler sıklıkla sefaretnamelerinde Avrupa’da izledikleri opera ve bale gösterilerinden bahsetmektedirler. 1850’lerden itibaren, *ayak oyunu*¹ denilen bale

¹ O devirde her türlü dans gösterisi *ayak oyunu* olarak adlandırılmaktaydı ancak bazı afişlerde bu gösterilerin bale olduğu belirtilmiştir.

gösterileri, İtalyan bale topluluklarınca saray dışında yapılmaktadır. Ancak Donizetti ile birlikte bale, saray danslarından birisi haline gelmiştir. Bu dönemde açılan batılı modern okullarda da eğitim olarak balenin öğretilmesinin yanı sıra, balenin saray dışında icra edilmesi ve yaygınlaşması ancak, savaş sonrası bir takım Beyaz Rusların İstanbul'a gelmesi ve özel bale kursları açmaları ile olmuştur (URL-15).

Osmanlı halkının batılı olgularla birleşen gelenek tabanlı eğlence anlayışlarından bazıları ise helva sohbetleri ve mesire gezileri olmuştur. Batılılaşma atılımları arasında sarayın doğaya olan ilgisi artmış mesire gezilerine özellikle Lale Devri ile önem verilir olmuştur. Böylece halka da açılan mesirelerle farklı bir kültürün de oluşması sağlamıştır. Bahar ve yaz aylarında sıradan halkın en büyük eğlencesi mesire yerlerine gitmek olmuştur. Bu gezilerde erkekler ve kadınlar ayrı ayrı yerlerde oturmuş ve gezmişlerdir.

Mesire alanlarına faytonlarla veya kayıklarla gidilmektedir. Avrupa'dan ithal edilen sonrasında yerli olarak da üretilen faytonlar, 19. yüzyıl sonuna kadar İstanbul'un ulaşım araçları olmuşlardır. Faytona binmek önceleri sadece padişaha ait bir hak iken, zamanla bu hak protokol ilkeleri doğrultusunda bürokratlara sonrasında ise zengin kimselere geçmiştir. Böylece fayton 19. Yüzyıl İstanbul'unda önemli bir prestij simgesi haline gelmiştir. Zenginler ve devlet kademesindeki nüfuzlu kimseler, faytonları aracılığı ile halk arasında tanınmaya başlanmışlardır (Işın,2023, s.99). Recaizade Mahmut Ekrem'de *Araba Sevdası* romanında faytonları, bir ulaşım vasıtasından öte, bir kimlik sembolü olarak işlemiştir.

1.2.3. Otel ve Konaklama

19.yüzyıldan itibaren İstanbul'un gittikçe genişleyen sirkülasyonu konaklama sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu döneme dek kervansaray, taş hanlar veya ufak tek hücreli pansiyonlardan oluşan konaklama biçimi, İstanbul'un büyüyen ölçeğine ve her geçen gün artan misafirlerine yeterli gelmemektedir. Bu durumun farkında olan yabancılar ve Levanten gruplar yabancı misafirler için Galata-Pera başta olmak üzere, Büyükdere-Trabya ve Büyükkada gibi yabancı ve gayrimüslim nüfusunun fazla olduğu semtlerde oteller açmaya başlamışlardır (Ertuğrul,2009, s.300).

Hizmet kalitesi ve müşteri kitlesi otellerin büyüklüğünü, dekorasyon zenginliğini ve buna bağlı mekânsal gelişimini doğrudan etkilemiştir. Artık İstanbul da ufak çaplı odalardan oluşan orta sınıf pansiyonların olması gibi Avrupa standartlarında hizmet verebilen lüks otellerde bulunmaktadır. Nitekim Galata ve çevresinde daha çok küçük işletmeler bulunurken, Pera bölgesinde lüks ve büyük oteller yer almaktadır. Bu otellerin günümüzden farkı çoğunlukla odaların içlerinde banyo bulunmaması, bunun yerine her katta bütün odaların kullanımına yönelik ortak banyoların olmasıdır (Çelebi,2011, s.302).

Beyoğlu'nda 1841 yılında açılan ilk kapsamlı otel D'Angleterre olmuştur. "Beyoğlu'nun en pahalı ve gözde oteli olan yapı 55 yıl boyunca faaliyetini sürdürmüştür" (Akıncı,2019, s.125). Bu otel ile moda olan bir farklılıkta Otel lokantasının o dönemin varlıklı müşterilerine Pera Sedyesi denilen tahtırevan hizmeti sunması olmuştur (Akıncı, 2019, s.125).

İstanbul sosyal ve kültürel yaşamı açısından önemli kırılma noktaları ise özellikle açıldığında döneme damgasını vurmuş olan Londra Oteli ve Pera Palas Otelinde görülmektedir. 1891 yılında inşa edilen Londra Oteli sağladığı büyük konfor ve iç dizaynı ile dönemin en şık yapılarından birisi olmuştur. Bina ağır mobilyalar ve şatafatlı perdelerle döşenmiş, özel banyolu odaları, hidrolik asansörü, telefon bağlantısının olması ve 150 kişilik çok iyi dekore edilmiş restoran salonu ile göz kamaştırmıştır (Akıncı,2019, s.141).

Şekil 21. Büyük Londra Oteli Reklamı ve iç mekân görünümü, 1892 (URL-16)

Londra Oteline en büyük rakip ise 1896 yılında yaptırılan, mimarlığını Alexandre Vallaury'nin yaptığı Pera Palas Oteli olmuştur. O yıllarda Paris-İstanbul

tren seferlerinin (Orient Ekspres-1889) başlaması ile İstanbul’da yolcu kitlesine hitap edebilecek nitelikte otellerin olmadığını fark eden Wagons-Lits yönetimi otel yaptırmaya karar vermiş ve Pera Palas Oteli ortaya çıkmıştır. Eklektik üsluba sahip olup Art Nouveau, Neoklasik ve Oryantalist detayları ile Pera Palas dönemin en modern tarzda tasarlanmış otellerinden birisidir. Saraylar dışında ilk elektrikli asansörde bu yapıda kullanılmıştır². Ayrıca musluklarından sıcak su akan hem ilk otel hem de İstanbul’daki ilk yapı yine burasıdır. Yüksek tavanlı odaları 1900 stili ağır maun oda takımları, geniş pirinç yatağı ve örtüleri, pencerelerdeki panjurları, beyaz porselen banyo takımları, havlu takımları ve özel oda servisi ile modern, lüks ve tamamıyla Avrupai iç mekanlara sahiptir (Akıncı,2019, s.142.143).

Şekil 22. - Şekil 23. Pera Palas Oteli Kartpostalı 1900 (URL-17), Orient Ekspres’in (Şark Ekspresi) seyahat tanıtımları ve güzergâh bilgileri, 1883 (URL-16)

1.2.4. Yeme-İçme Kültürü

Osmanlı geleneksel yaşamında önemli bir yeri olan yeme- içme kültürünün kökenleri Orta Asya’ya dayanan Türk töresine göre biçimlenmiş sofrada oturma düzeni, yeme içme alışkanlıkları ile kendi kültürünü üretmiştir. Kullanılan eşyalar, oturma biçimi ve düzeni, yeme içme adabı ve konuşma düsturuna kadar birçok

² İlk Elektrik kullanılan otel ve ilk asansörlü yapı konusunda bazı kaynaklarda Londra Oteli anlatılmaktadır (Akıncı,2019 ,s.142).

ayrıntıyı barındıran bu kültür 19. yüzyılın modernleşen yaşamı içerisinde büyük değişimlere uğramıştır.

19. yüzyılla birlikte gelen sosyal değişimler, Osmanlı'nın geleneksel kodlarına işlenmiş olan bu davranış biçimlerini etkilemiştir. Öncelikle saray ve çevresi ardından varlıklı kesim tarafından benimsenen bu yenilenme ölçütleri, sonrasında yavaş yavaş halka intikal etmeye başlamıştır. Ancak halk tabakasında tam manasıyla geniş ve hızlı bir yayılım gösterdiği de söylenememektedir.

Geleneksel Osmanlı mutfağı Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığı ile farklı bir boyuta geçmiştir. Bu süreçten itibaren mutfak için, sofraya düzeni ve adabı ile ilgili düzenlemeler getirilmiştir. 15. yüzyıldan itibaren bu oluşum, yemek ve sofraya kültürü olarak gelişmiştir (Kapsal,2022, s.29; Arıburun,2012). Fatih'in bu dönemde çıkarttığı bir kanunname ile Padişahların yalnız başlarına yemek yemeleri kanunlaşmıştır. Bu süreçten itibaren Sultanlar yalnız yemek yemişler, Kadın efendilerini, hasekilerini, hanımlarını, hatta evlatlarını dahi sofralarına almamışlardır (Ayaşlı, 2018, s.12).

Osmanlıda, yemek yeme kültüründe oturma biçimi önemlidir. Bu kültürel oturma biçimi sosyal yapının bir gereği olarak görülmüştür. Münevver Ayaşlı, Fatih dönemi ile birlikte Padişahların sofrasının mükellef ve birbiri ardınca gelen gümüş tepsilerden oluştuğunu ve bu tepsilerin normal yükseklikte masalar üzerine konularak padişahın önüne getirildiğini yazmaktadır (Ayaşlı, 2018, s.12). Fatih öncesinde de Sultanlar diğer sofralardan daha yükseğe konan gümüş sininin yanında yere oturarak yemek yemekte idirler.

Şekil 24. Osmanlı da geleneksel yemek yeme biçimi (Günay,2017, s.67)

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı saray hayatı ile ilgili anılarını yazan Leyla Saz'a (2000) göre, sarayda temel olarak günde iki kez yenen yemeğin yanı sıra, bir de sabah erken vakitte kahvaltı yapma alışkanlığı vardır. Sabah kahvaltısının özellikle 18. yüzyıldan itibaren Boğaziçi yalılarında yatıya kalan misafirlere ikram olarak sunulduğu görülmektedir (Samancı,2015; URL-18). Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey ise “*yatsılık*” diye tabir edilen bir gece kahvaltısı âdetinden bahsetmektedir (Ali Rıza Bey,2022, s.321). Kahvaltı kavramının aslında günün belirli bir saatine endekli olmayıp daha çok atıştırma, hafif ve geçici yiyecekler olarak günün farklı saatlerine yayılabildiği görülmektedir.

Değişen 19. yüzyıl Osmanlı'sının bu dönemde tanıştığı başka bir hususta çay toplantıları ve çaya eşlik eden batılı kek ve pastalar olmuştur. Özellikle beş çayı âdetini İstanbul'da da sürdürmeye devam eden İngiliz aileler aracılığıyla, İstanbul eliti tarafından da uygulanmaya başlamıştır. Kahvaltıdan önce tüketilen kahvenin yerini, önceleri Rusya'dan gelen semaver, sonraları ise çaydanlıkta demlenen ve ince belli cam bardakta sunulan çay almıştır (Samancı,2015; URL-18; Kuzucu,2012, s.248). Özellikle kahvaltılık lezzetlerinin vazgeçilmezi haline gelen çay, zamanla beş çayı adı altında günün tüm vakitlerinde uygulanabilen bir adet olmaya başlamıştır. Bununla ilgili olarak yirmi altı yıl İstanbul'da kalan Dorina L. Neave (1978), hatıratında şunları dile getirir; “İmkân dâhilinde gördükleri her Avrupai geleneği ve alışkanlıkları, her yerde taklit ediyorlardı. Kendilerinden ayrılmadan önce, akşam saat üç te de yedide de verilse “Saat 5” çayı dedikleri ve almazsak adeta kırıldıkları, çay ikramına sıra gelirdi.” (s.59).

Şekil 25. 19. yüzyıldaki yeniliklerle değişmeye başlayan sofrası ve mobilya kültürü, Kasrı Hümayun Yemek Salonu (Küçükerman,2007, s.318)

Zaman içerisinde adet haline gelen bu yeniliklerin sunum şekillerine de dikkat edilir olmuş, Avrupai adabı muaşeret kitaplarından, dergi ve gazetelerden de faydalanılarak, yeni Avrupa tarzında eşyalar edinilmeye başlanmıştır. Çatal, bıçak, porselen tabak ve kâselerin yanı sıra, çay toplantıları için özel bardak ve fincan takımları, Beyoğlu'nda açılan yeni mağazalardan veya özellikle varlıklı kesim tarafından Avrupa'dan sipariş edilmekteydi (Ak, 2007, sy32).

Osmanlıdaki batılılaşma süreci ile birlikte, 18. yüzyıldan itibaren Çin porselenlerinin yerini Avrupa porselenleri almıştır. Avrupa porselenleri için Saksonyakari/ Beçkari isimleri kullanılmıştır. Alman, Viyana, Fransız porselenleri ve fayanslarından oluşan sofrta takımları Osmanlı zevkine uygun biçimde ihraç edilmekteydi. Bazı kaynaklarda Osmanlı için üretilmiş oldukları belirtilen Rus porselenlerine de ulaşılmakta, Kuznetsov markalı bu kapların altlarında hem üretim yeri hem de Osmanlıca damgalar bulunmaktadır (Ak,2007, s.36).

Şekil 26. 19. yüzyıl çay ve kahve takımları, Milli Saraylar Koleksiyonu (Göncü,2015, s.139)

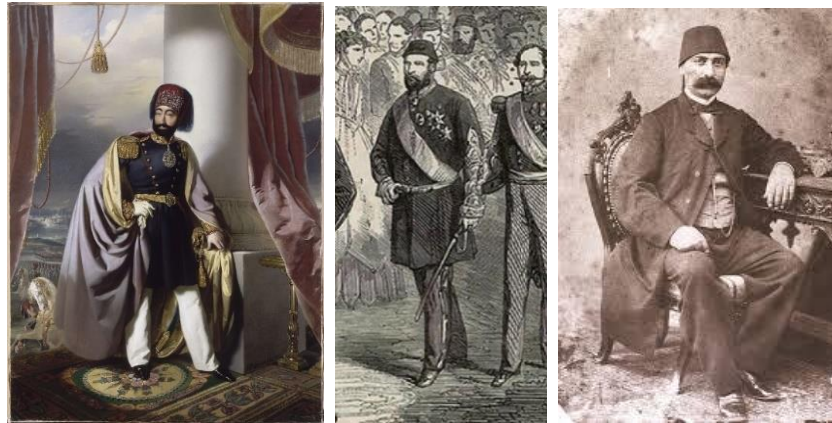
Saray ve çevresinde, varlıklı kesimlerde Fincan takımlarında 18.yüzyıldan itibaren Avrupa porseleni kullanılmaya başlanmıştır. 19.yy'da ise özellikle Beykoz işi cam ile yıldız porseleni fincanlar üretilmeye başlanmıştır. Kulplu olanları tabak ile takım yapılırken, kulpsuz olan fincanlar el yakamaması için zarflarla birlikte kullanılmaktadır (Ak,2007, s.49).

1.2.5. Giyim-Kuşam ve Değişim

Osmanlı bünyesinde bulunan çok kimlikli dini ve milli yapı, giyim kuşama da yansımış durumdadır. Giyilen elbisenin özellikleri insanların toplumdaki statüsünü belirlemekte, gelir seviyesi, mesleği bilhassa da hangi dinden olduğunu hakkında ipuçları vermektedir. Bu bağlamda klasik Osmanlı toplumunda meslek gruplarına ait veya tekke, dergâhlara mensup başlıklar önemli olmuştur. Halk arasında kendiliğinden şeklini bulmuş bu giyim tarzı kişilerin dünya görüşü hakkında da fikirler vermektedir (Atalay,2021, s.132).

Genel olarak Osmanlı da kadınların dış giysileri ferace ve çarşaftan oluşmakta, işlemeli, ince veya kalın kumaşlardan oluşan kıyafetlerini her mevsim giymekteydiler. Kadınların giyimi daha çok gömlek, zıbın, entari, hırka, kemer ve kaftandan oluşmaktaydı. Gömlekler bileklere kadar uzun olur, altına paçalı şalvarlar giyerlerdi. Erkeklerde ise cübbe ve sarık, şalvar, gömlek ve çarık giyerlerdi. Osmanlı kıyafetlerinin en önemli özelliği bol, dökümlü, örtülü ve uzun olmalarıydı. Saray erkânı gibi giyinmek toplumun diğer katmanlarında yasaklanmıştır.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren batılı giyim-kuşam tarzının etkileri, Osmanlı geleneksel kadın giyim tarzında da görülmeye başlanmıştır. Bu süreçten itibaren geleneksel yapıya sahip olan giyim kuşamın batılı kıyafetlerle sentezlendiği anlaşılmaktadır (Atalay, 2021, s.134,135; Kapsal,2022, s.23).

Şekil 27. - Şekil 28. 19. Yüzyıl erkek kıyafetleri (Constans,2007, s.522; Milli Saraylar,1993, s.75)

Görselde 19. yüzyılda pantolon modasının başlatan II. Mahmut, Paris Fuarına batılı kıyafetleri ile giden Sultan Abdülaziz ve redingotu, pantolon ve fesiyle, bir Osmanlı beyfensisi dönemin kıyafet değişimi hakkında bilgiler vermektedir.

Giyim kuşamın batılılaşma süreci içerisindeki en önemli değişimleri yaşadığı dönemin II. Mahmut'un kararları ile olduğu söylenebilmektedir. II. Mahmut erkeklerin şalvar, kavuk vb. oluşan klasik giyim tarzını kaldırmış, yerine devlet dairelerinde fes, pantolon ve setreden oluşan yeni bir kıyafet giyilmesini zorunlu kılmıştır. Sonrasında bu yeni giyim tarzı toplumun diğer kesimlerine de yayılmıştır. Batılı kıyafet modası özellikle zengin kesimdeki kadınlardan başlamış zamanla da yayılmıştır (Ç. Kutan,2022, s.95).

19. yüzyılda kadın kıyafetlerinde meydana gelen en büyük değişim ferace ve peçe üzerinde olmuştur. Çarşafın yerini alan renkli ve süslü feracelerin yanı sıra, Müslüman kadınların kıyafetinin bir parçası olan peçeler ince bir tül haline gelen aksesuara dönüşmüş bazen de tamamen çıkartılır olmuştur (Atalay,2021, s.131; T. Yaşar, s.139).

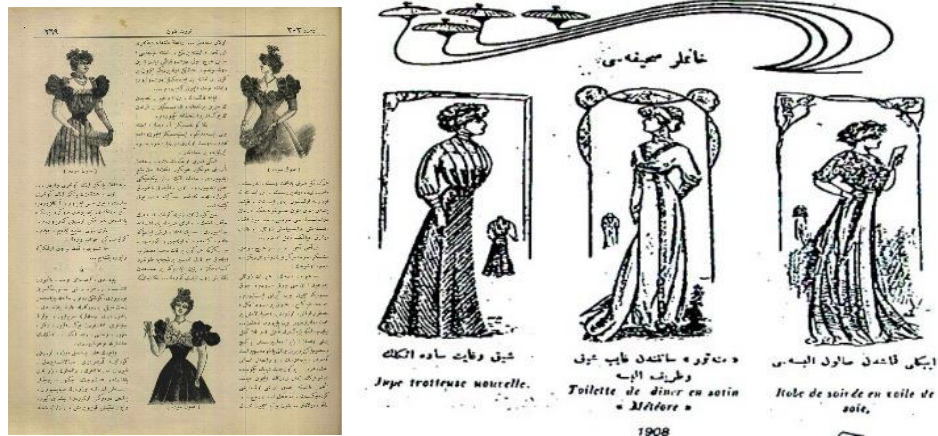
Şekil 29. - Şekil 30. Osmanlı kadınının 19. yüzyılda giyim kuşamı (Göncü,2015, s.77; Işın,2023, s.97)

Batılılaşma sürecinde Avrupa modasına uygun kıyafetler almak, dışarıda vakit geçirmek, gezmeye, eğlenmeye para harcamak, eski yılların daha sade olan yaşam düzenine ve alışkanlıklarına ters gelmektedir. Eski dönemlere göre sosyal hayat içerisinde kadının daha görünür olması, onların kendilerine gösterdikleri özenin artmasına sebep olmuştur. Avrupalılara benzemek için kıyafet, ev eşyası,

mücevher vb. şeylere duyulan ihtiyaç böylece artmaya başlamıştır (Ç. Kutan,2022, s.98; Ahmet Cevdet Paşa,2010, s.23,24).

Kentli elit ve seçkin kadınlar arasında kabarık etekler, korse, topuz saçlar, palto moda olmuş, evlerde yeni moda elbiseler giyilmeye başlanmış, kamusal alanlarda gezintilere çıkılmıştır. Çarşıfta dönüşüm Fransız modasındaki “Fatih ve Nina Ricci” pelerini esas alınarak hazırlanmış ve evrilmiştir. İstanbul’da başlayan makineli üretimler, bu kenti Avrupa kumaşlarının yeni pazarı haline getirmiştir. Böylece yeni moda kavramları ile moda tasarımı yeni giysi ve ürünlere ilgi de artmaya başlamıştır. Yerel tarz ile Avrupalı unsurların birleşiminden de “eklektik (seçmeci)” bir tarz oluştuğu görülmektedir (Kapsal,2022, s.24). Osmanlı kadını, batı yönlü etkilenme sürecinde moda kokusuna da ayak uydurmuştur. Bu dönemde özellikle "Fransızların ve İngilizlerin" kullanmış oldukları *Atkinson* kolonyaları popülerleşmiştir (Kapsal,2022, s.25).

19 ve 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı ve alafranga kıyafetler, bazen de bunların sentezinden oluşan “*İstanbulin*” gibi farklı giyim tarzları bir arada bulunmuştur. Ancak özellikle bazı kıyafetler Osmanlı reform sürecine damgasını vurmuştur. Osmanlı erkeği için hem sokak hem de yarı-resmi tüm organizasyonlar için tavsiye edilen redingot ve *İstanbulin* bu kıyafetlerdendir. Redingotun önünün iliklenmiyor olması da Osmanlı da ayrı tartışmalara sebep olmuştur. Osmanlı Türk kültüründe büyüğe hürmetin bir işareti olarak toparlanma veya ön ilikleme bu kıyafet ile mümkün olmamaktadır (T. Yaşar,2015, s.375).

Şekil 31. Servet-i Fünun Dergisinin kadın modasını anlatan yayınları (URL-19)

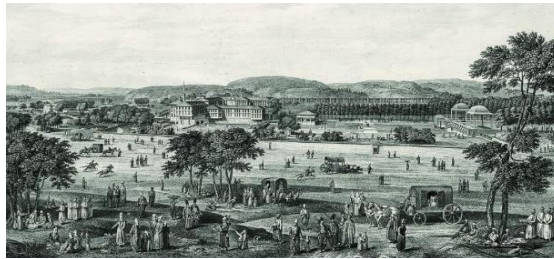
19. yüzyılda peş peşe gelen yeniliklerin takip edildiği dergi ise Servet-i Fünûn olup, dergide Avrupalı kadın kıyafetlerinin çizimleri yapılmış ve “Son Moda Elbiseler” başlığında yayınlanmıştır. Böylece moda dergilerini takip eden zengin ve cemiyet kadınları Avrupalı elbiseler benzer kıyafetler diktirmeye başlamışlardır (Atalay,2021, s.140,141; Servet-i Fünûn,1896, s.296).

Modernleşmenin kıyafetlere yansımaları toplumun her kanadında farklı şekillerde algılanmış, özellikle muhafazakâr kesim tarafından bu durum çözümlene sürecinin getirdiği bir yozlaşma olarak yorumlanmıştır. Yenilikçi kesim ise bu durumu toplumsal yenileşme sürecinin bir parçası olarak savunmuştur.

1.2.6. Kadın-Erkek İlişkileri

Osmanlı toplumunda kadının sosyal hayat içerisindeki varlığı ve hakları birtakım geleneksel ve dini nedenlere dayandırılarak kısıtlanmıştır. Bu durum Tanzimat’a kadar devam etmiş, bu dönemden sonra da tam anlamıyla gerçek bir eşitlikten bahsedilememektedir. Ancak yine de bazı kırılma noktalarının yaşanmasını da sağladığı bilinmektedir. Örneğin erkeklerden ayrı oturulsa da yeni bir eğlence kültürü olan mesire yerlerine gidilmesi ve sazende dinlencelerin de kadınların da bulunması önemli bir değişiklik olmuştur.

19.yüzyılın değişen çehresine bakıldığında yeni bir yaşam tarzının başladığı görülmektedir. Özellikle kadınlar açısından bu yüzyıl değerlendirildiğinde, her ne kadar kaç-göç devam etse de yüksek kesimden başlayarak yayılan ve artık eğitim alan, adım adım sosyal yaşamaya katılmaya başlayan, gazete, dergi, roman okuyan, dil öğrenen kadınlar baş göstermeye başlamıştır. Bu süreçte özellikle gezinti yerlerinde kadın-erkek flörtü de başlamıştır (Salbacak,2017, s.112; Ortaylı,2017).

Şekil 32. Sadabad Sarayı ve Kâğıthane Mesiresi, D’Ohsson (Atasoy,2015, s.552)

Ak ve Öztunç'tan (2023) aktarılan bilgilerle “Osmanlı modernleşme sürecinde toplum yapısı içerisinde kadın erkek iletişimine yönelik esnemeler 1908’te II. Meşrutiyetin ilanından sonra başlamıştır. Osmanlı kadınlarının ilk kez yüzleri açık görülmeye başladığı vakitlerde bu döneme rastlamaktadır. Ancak bu da çoğunlukla salon ortamlarında mümkün olmaktadır. II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı devlet erkânı da kaç-göçü kaldırmıştır” şeklinde belirtilmektedir (s.7).

19. Yüzyılda saray; hanedan azasının ilişkileri ve Harem-i Hümayun halkının, sultanların yaşam ve eğitimi büyük gelişme ve değişim geçirmektedir (Ortaylı,2014, s.66). Özellikle hanım sultanlar için batılı adabı muaşeret kuralları, dil öğrenimleri, batılı müzik ve dans eğitimleri için özel hocalar getirilmekteydi. Bu dönemde saray kalfalarının da müzik ve dans eğitimleri aldıkları bilinmektedir. Dans dersleri için sarayda özel salon dahi hazırlanmıştır (Saz,2000, s.33).

Şekil 33. -Şekil 34. Fehime Sultan ve Şair, Bestekar Leyla Saz piyano çalışırken (URL-20/21)

Ekrem Işın'ın değimiyle (2023), Türk Kadını 19.yüzyılda gündelik hayata kazandırmada aracı olan eğitim biçimlerinden birisi, konak eğitimi olmuştur. Konak eğitimi, entelektüel kadın tipinin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Osmanlı saraylarındaki klasik harem eğitiminin Tanzimat modernleşmesine ayak uydurmuş bir çeşidi olan bu kültürlendirme biçimi, üst tabaka kadınına soyut bilgi aracılığıyla gündelik hayatın düşünsel çerçevesini kazandırmıştır (Işın,2023, s.109).

19. asırda Ulema sınıfın kızları ise büyük bir atılım yapmışlar ve Türkiye'nin kültürel hayatının hızını attırmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım da 19. yüzyıl reformatörleri arasında yer almaktadır. Fatma Aliye Hanım,

konak eğitiminin yarattığı ilk entelektüel kadındır ve modernleşme ile İslamiyet'in kadın dünyasında yarattığı kültürel sentezi temsil etmektedir (Ortaylı,2014, s.81,82; Işın,2023, s.109,110).

Dönemin Osmanlısında entelektüel kadın toplumdan yeterince destek görememiştir. Bir bakıma yalnızdır; fakat bu duygunun etkisi altında kalmayıp kendi sosyal çevresini oluşturmuştur. Konak eğitiminden geçmiş olan Şair Nigâr Hanım buna bir örnektir (Işın,2023, s.112). Kendisi İlmiye sınıfından gelmemiştir ancak Osmanlı başkentine Alafranga bir hayat tarzı getirenlerdendir. Kadınlı erkekli soiree'ler, ilmi edebi toplantılar Nigâr Hanım'ın salonunda da yapılmaktadır (Ortaylı,2014, s.82).

Şekil 35. -Şekil 36. Dönemin önemli simaları Fatma Aliye ve Nigâr Hanım (Işın,2023, s.110,111)

Türk kadını için en önemli eğitimsel atılım Tanzimat'la birlikte kurulan modern okullar ile olmuştur. İlk olarak Ebe Mektebi açılmış, sonrasında ise batılı tarzda eğitim sistemi için 1857'de Maarif-i Umumu Nezareti (Eğitim Bakanlığı) devreye girmiş ve “daha iyi eş”, “daha iyi anne” olmayı ileri sürerek açılan yeni meslek okullarında eğitimlere başlanmıştır. 1869'da Yedikule'de fabrikalarda dokuma, nakış gibi sanatların eğitiminin verildiği ilk Kız Sanayi Mektebi faaliyete geçmiş, sonrasında Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi, Üsküdar'da Kız Sanayi Mektebi eğitime başlamıştır. 1869 yılında Maarif Nizamnamesi ile 7-11 yaşındaki kızların sıbyan mektebine gitmesi zorunlu kılınmıştır. Diğer önemli konu ise Dar'ül Muallimatın açılması olmuş, 1873'de de ilk öğrencilerini mezun etmiştir. 1885-1895 yılları arasında eğitim alan kızların sayısının dört-beş kat arttığı ve İnas-i İptidai

Mektepleri için kadın öğretmen yetiştirilmesi istendiği bilinmektedir (C. Temizer, 2022, s.56).

19. yüzyılın ortalarından itibaren sanayileşme, kadınların yaşamında da önemli farklılıklar yaşanmasına sebep olmuştur. Kadınlar ev tezgâhlarında veya şehirlerde dokumacılık yapmaya başlamış, dokudukları ürünleri satar hale gelmiş veya açılan fabrikalarda işçi olarak istihdam edilmişlerdir. Cibali tütün fabrikası buna örnek gösterilebilmektedir (C.Temizer, 2022,sy55) Sanayi işçiliği dışında 19. yüzyılda kadınların terzilik, bohçacılık, hamam işletmeciliği, hamam ustalığı, basmacılık, çamaşırcılık sütçülük gibi birçok iş kolunda faal biçimde rol almaya başladıkları bilinmektedir (Yılmaz,2019; C. Temizer,2022, s.55; Dingec,2010, s.14,15). 1844 yılında, tüketim paylarının saptanabilmesi için imparatorluk coğrafyası üzerindeki ilk kapsamlı nüfus sayımı yapılmış buna kadınlarda dâhil edilmiştir (Işın,2023, s.107,108).

Toplum içerisine karışarak kamusal alanlarda bulunmak 19. yüzyıl içerisinde de kadınlar için belirli sınırlamalar dâhilinde olduğundan alışveriş, çarşı, eğlence kültürü de kadınlar için yine büyük ölçekte bir gelişim gösterememiştir. Kadınların sosyal hayattaki varlığı, dışarı çıkıp vakit geçirebilme imkânları çok zayıf ve kısıtlıdır (Kalyoncu,2021, s.1120-1124). Kadınların kısıtlı sosyal yaşamlarında önemli yer tutan eğlence çeşidi de hamama gitmektir bununla birlikte uzun kış gecelerinde İstanbulluların en büyük eğlencesi de tandır başı sohbetleri olmuştur. Sonraları Tandır başı eğlenceleri daha kapsamlı hale gelerek değişmiş helva sohbetlerine dönüşmüştür

Bu dönemde özellikle konak partileri moda olmuş, en vazgeçilmez özelliğini de batılı formda müzikler teşkil etmiştir. Batılı yaşayışı simgeleyen en önemli kültür göstergesi olarak piyano evdeki yerini almıştır. Batılı normlarda eğitilen genç kızların misafir ağırlama yöntemleri de Batı usullerinde olmuştur. Evde briç bezik gibi kâğıt oyunları, Gramofon dinletileri sık sık yapılan ziyaretlerin vazgeçilmez eğlenceleridir (Yıldız,2018, s.71; Artıkoğlu,2011, s.50-52).

Müslüman Osmanlı kadını 19. yüzyılda Batı kadını ile kıyaslandığında ise bazı hususlarda daha geniş haklara sahip olmuştur. İslam kadınlara mal ayrımı, mülkiyet hakkı, miras hakkı, tevfiz-i talak hakkı gibi haklar vermiştir. Her iki

bölgede de kadınların eğitimi dinin etkisi ile daha iyi bir eş ve anne olma sebebi ile meşru hale getirilmeye çalışılmıştır (C. Temizer,2022, s.62).

Avrupa’da kadınların yukarıda sayılan hakları kazanmaları ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra mümkün olmaya başlamıştır. Osmanlı kadınının ise Avrupalı kadınların sosyal yaşam içerisindeki etkin rollerini ancak 20.yüzyıla birlikte, bir takım lüzumsuz kısıtlamaların sona ermesi ile kazanmaya başladıkları görülmektedir.

1.2.7. Alışveriş Kültürü

Toplumun iktisadi yaşamının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan çarşılar, her kültürde olduğu gibi Osmanlıda da belirli bir tüketim karakteri oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı toplumunda yerel halk gündelik yaşamına ait gereçleri ve gıdaları çoğunlukla kendisi üretmektedir. Ancak Osmanlıdaki belirli bir amaca hizmet eden tüketim anlayışı batılı alışkanlıkların kazanılmasıyla zaman içerisinde değişmiş, amaçtan çok zevk ve beğeniye hizmet eder olmuştur. Bu duruma çarşı ve pazarlara giren ithal ürünlerin de tetikleyici olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 19.yüzyılda Avrupa ürünleri satan mağazaların açılması ile toplumda, farklı olan bu ürünlere karşı bir beğeni gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde batı modasını takip eden varlıklı kesimin yaşam biçimi alışveriş ve tüketim anlayışı klasik anlayıştan artık başka bir yöne doğru evrilmiştir.

Pera’da tüm hızıyla devam eden bir değişim süreci yaşanmaktadır. Bu dönüşüm Osmanlı’nın klasik tüketim alışkanlıklarının değişmesine öncülük etmektedir. Galata’nın zamanla İstanbul’un iktisadi merkezi haline gelmesi ve Pera’yı da içine alarak genişlemesi yeni bir alışveriş kültürünün doğmasına zemin hazırlamıştır. İstanbul’da geleneksel yaşamın değişime uğraması ve batı ile olan sıkı ilişkisi “burjuvazi” olarak tanımlanabilecek katmanların oluşmasını sağlamıştır. Her ne kadar geleneksel çarşılar, bedestenler, pazarlar varlığını korusa da batılı ürünler ve mağazalar hızla yayılmaktadır (Karadağ,2021, s.33).

Ancak Batı ithalatının, pazarın mal dengesini Avrupa ürünleri yönünde bozması, gündelik hayatın gereksinimlerini belli bir kültürün bütünselliği içinde karşılayan çarşı olgusunu, temel işlevinin dışına itmiştir. Özellikle geleneksel meslek

çarşılarının ve geleneksel yöntemlerin, dönemin değişimi içerisinde korunmaması zanaatkârlık kurumlarının yok olmasına sebep olmuştur. Zanaatkârlığın manevi değerleri giderek yabancı öğelerin de katılmasıyla gevşemiş ve sonuçta meslek çarşıları da bütünüyle ortadan kalkmıştır (Işın,2023, s.81).

Şekil 37. Osmanlı geleneksel çarşıları, 19. Yüzyıl (Işın,2023, s.93)

18. Yüzyılın sonuna doğru, Paris’te magasins de mode (moda mağazaları) adı verilen yeni mağazalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu mağazalar geleneksel çarşıları bir anda ortadan kaldırmamıştır fakat yeni bir tarzın oluştuğu da görülmektedir (Karadağ,2021, s.33,34). Aynı dönemde özellikle Kırım harbi sonrasında İngiliz ve Fransız askerlerinin nüfusunun İstanbul’da çoğalmasıyla, Pera adeta Paris’in küçük bir kopyası gibi gelişmekte, batılı ürünlerin bulunduğu mağazalar açılmaktadır (Karadağ,2021, s.34).

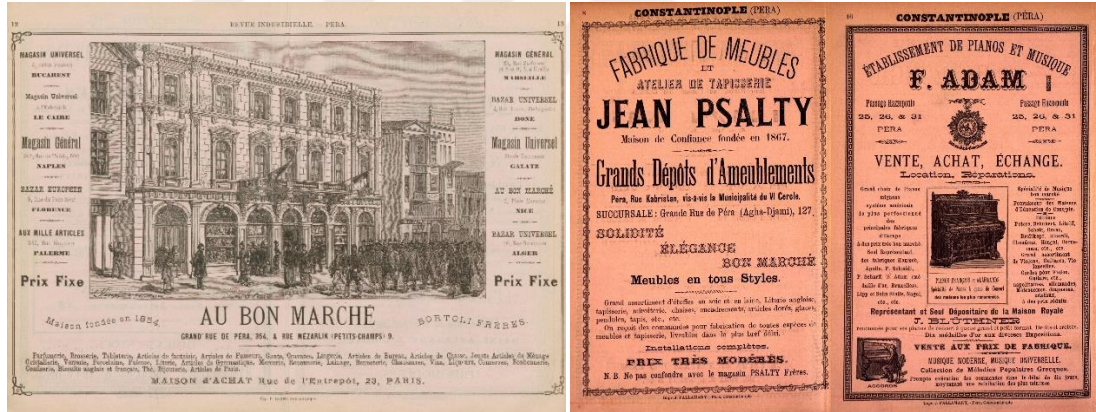
Çarşı sembolü, 19.yüzyılda iktisadi yaşantıyı Kapalı Çarşı gibi kozmopolit bir yapı içinde sürdürürken, ticari pazarlarını ithal ürünler üzerine kuran bonmarşeler de Galata-Pera bölgesinde gündelik hayata girmişlerdir (Işın,2023, s.92). İçerisinde her türlü giyim, süs eşyası, oyuncak vb. satılan bu mağazalar sadece yüksek kesimin değil genel halkında oldukça ilgisini çekmiştir (Karadağ,2021, s.34,35).

Refik Halit Karay’ın Sonuncu Kadeh kitabında da yine bonmarşe den bahsedilmektedir. Roman kahramanlarının en çok gitmekten hoşlandıkları mağazalardan birisi burası olmuştur. Bonmarşeden “Galatasaray Liselileri için ise daha çocukluk zamanından babalarıyla gelip oyuncak, kırtasiye, kumbara, reglis

şekeri aldıkları ferah, güzel kokulu, kibar bir mağaza...” olarak bahsedilmiştir (Yalnız,2017, s.130; Karadağ,2021, s.35).

Alışveriş yapılmasa da bu mekânların ve içerisindeki ürünlerin farklılığı insanlar üzerinde bir merak duygusu geliştirmiştir. Dönüşmeye başlayan gündelik yaşamın içerisinde ihtiyaçların, talep ve isteklerinde değişmeye başladığı aşikârdır. Avrupa ekseninde yaşanan bu değişim elbette batılı ürünler üzerinde talep yaratmaktadır. Batılı ürünleri Avrupa’dan sipariş eden üst zümre, Pera’ya açılan mağazalar sayesinde birçok ihtiyaçlarını buralardan karşılayabilmişlerdir.

Annuaire Oriental’de yayınlanan resimli ilân incelendiğinde durum daha iyi analiz edilebilmektedir. Bartoli Kardeşlerin 1860 yılında açtıkları Bon Marche, bir pasaj niteliğindedir ve Paris ve Marsilya’da bulunan Au Bon Marche mağazasının ürünlerini Beyoğlu’nda satmaktadırlar (Akıncı,2018, s.381).

Şekil 38. -Şekil 39. Annuaire Orientale - Şark Yıllıklarında çıkan 1891 tarihli Bonmarşe ilanı ve Psalty mağazaları ile Piyano ilanları (Karadağ,2021; URL-22)

1874’te A. Mayer Et Cie Mağazası, 1880’de Au Lion D’Or Mağazası, 1867’de Bazar Allemand, 1873’te Commendinger Müzik Mağazaları, 1867’de Psalty Mobilya Mağazaları, 1874’te Osmanlıda çiçek konusunda bir marka haline gelen Sabuncakis Çiçek Mağazası gibi birçok mağaza açılmaya başlamıştır.

Özellikle yüksek sınıfın, yani İstanbul’un asilzadelerinin artık Kapalıçarşı’yı bırakıp Beyoğlu’na alışverişe gittikleri bilinmektedir. Beyoğlu’ndan alışveriş yapmak alafrangalık modası, modernlik simgesi haline gelmiştir (Yıldız,2018, s.42).

Osmanlı eliti bonmarşe kataloglarını takip edip, Beyoğlu ürünlerinden başka bir şeye el uzatmaz hale gelmiş ve buldukları tüm batılı ürünleri satın almaya çalışarak yeni bir tüketici portföyü yaratmışlardır (Işın,2018, s.93).

1.2.8. Değişimin İzleri: Edebiyat ve Yayınlar

18. yüzyılda matbaanın Osmanlı Payitahtı İstanbul'a gelişi edebi anlamda önemli bir kırılma noktası yaratır. Lale Devri her ne kadar eğlence zevk ve sefa eylemleriyle öne çıksa da Osmanlı'nın edebi anlamda güçlendiği birçok yayının sarayın öncülüğünde oluşturulan edebi ekiple yeniden basımının sağlandığı bir dönemdir.

19. yüzyılda Osmanlı yaşamında yer alan basın çalışmaları, yazılan kitaplar, çıkarılan dergiler vb. kaynaklarla yeni bir toplum görüntüsü yaratmak adına önem teşkil etmektedir. Osmanlı halkının düşüncelerini şekillendirmede etkili olan basın ve basın organları Batı tarzı tüketimin toplumda yaygınlaşmasının aracı haline gelmiştir (Kurukamçı,2017, s.9).

Tanzimat döneminin ardından batılılaşma hareketlerinin yoğunlaşması ve toplumun alafranga yaşama isteğinin artması Osmanlı toplum yapısını önemli ölçüde değiştirmeye başlamıştır. Bu süreçte milli değerlerden iyice uzaklaşmaya başlayan toplumu, Tanzimat yazarları eserlerinde sıkça konu edinmişlerdir. Özellikle gündelik yaşamın ve değerlerin önemli bir temsilcisi olan ailenin, içerisinde yaşadığı çatışma ve bocalamalar en sık işlenen konular arasındadır (Karabulut,2008, s.47).

Batının tesirinin oldukça net görüldüğü bu eserlerde, alafranga yaşamın başkenti olarak muhakkak İstanbul seçilmektedir. Yaşayış tarzından, güzel sanatlara; tahsil ve terbiyeden, teknik vasıtalar kadar her hususta alafranga hayatın izlerini görürüz. Batı'dan alınan yeni yaşayış tarzı, eğlence biçimlerinde, giyinişte, ev dekorasyonunda vb. kendisini gösterir (Karabulut,2008, s.48).

Dönemin önemli isimlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar 19. asır Türk edebiyatı Tarihi adlı eserinde bu konuyu şöyle değinmektedir;

“...Devrin gazetelerinde görülen ilânlar, her gün Avrupa’dan yeni bir modanın girdiğini gösterir. Bugün Büyükdere’de kotra yarışı yapılıyor, ertesi günü İngiliz usulü mobilya satılıyor, daha başka bir seferinde, ecnebi bir kadının ‘piyano denen ve bizim kanuna benzeyen bir çalgıyı’ istenirse ‘haremlerde’ öğreteceği ilân ediliyordu. Türk ricâlinin de bulunduğu sefâret balolarının, süvarilerin havadisleri ağızdan ağıza naklediliyordu” (Tanpınar,2019, s.139).

Dönemin değişimine tanıklık eden çok sayıda eser bulunmakla birlikte, Halit Ziya Uşaklıgil’in varlıklı kesimin yaşamlarından kesitler sunduğu romanları, (Aşk-ı Memnu gibi) ve sarayda görevi vesilesi ile bulunduğu yılları kaleme aldığı hatıratı Saray ve Ötesi’nde aktardığı saray yaşamında yaşanılanlarla ilgili verdiği bilgiler oldukça önemli olmuştur. Reşat Nuri Güntekin’in eserleri de yine dönemi yansıtmaları açısından önemli olmuştur. Dönemin özellikle Pera Yaşamına tanıklık eden ve tamamıyla batılı hareket ettiği için diğer yazarlarca da eleştirilen Saffeti Ziya’da kitabı Salon Köşelerinde de batılı usullere bolca değinir.

Ahmet Mithat Efendinin “*Taaffüf*” adlı romanın birinci bölümünde “*Dâniş Efendi Konağı*” veya diğer adıyla “*Hanımın Konağı*” tanıtılır. Romanda bu konağın mimarisinden dekorasyonuna kadar her unsur alafrangadır (Karabulut,2008, s.55).

Ahmet Mithat Efendi Osmanlı batılılaşmasını hikâye ve romanlarında kurguladığı karakterler üzerinden ele alırken bu karakterler aracılığı ile toplumda yaşanılan çatışmalara dışardan bir gözle bakılmasını sağlar. Zengin detaylarla bezediği “Felatun Bey ve Rakım Efendi” romanı (1875) bu dönem toplumunu analiz eden bir örnektir (Arıburun,2012, s.88).

Adab-ı Muaşeret ile ilgili önemli bir başka eserse Ayşe Fahriye’nin kaleme almış olduğu “*Ev Kadını*” kitabıdır. Alaturka sofraların yanı sıra alafranga yemek sofralarının tertibi, evlerde yemek salonunun (odasının) düzenlenmesi gibi yenilikçi konuları ayrıntılı ve şematik olarak açıklamaktadır (Arıburun,2012, s.209; Samancı,1998, s.129,130).

Yazılan romanlar dışında batılılaşma adetlerini saray erkânı ve çevresine oradan da halka yayan önemli bir kanalda Avrupa ve Rusya’ya gönderilen elçilerin sefaretnameleri olmuştur.

19.yüzyılda gündelik yaşam içerisine dâhil olan yeni olguların topluma yayılmasında önemli rol oynayan temsilcilerden birisi de gazete ve dergilerdir.

Yenileşme çabaları içerisinde Batı'da aktif olarak kullanılan gazete, Osmanlıda da kendisine yer bulmuştur. Böylece Avrupalı, modern yaşamın yaygınlaşmasında, Batı'daki gelişme, yenilik ve fikirlerin takibinde, tüketim anlayışının büyük ölçekte artmasında bir vesile haline gelmiştir (Kurukamçı,2017, s.8).

Kadın ve aileye yönelik yayınlar da I. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı basın dünyasına girmiştir. *Tearakki* (1868) gazetesi kadın haklarını gündeme getirmesi sebebiyle de önemli olmuştur. Türk kadının Batılı kadın karşısındaki konumunu tartışan bu gazeteyi diğerleri izlemiştir. Yazarlığını Ş. Sami'nin yapmış olduğu *Aile; Hanımlar, İnsaniyet, Muhadarat, Arife Hanım*'ın çıkardığı *Şükûfezar*, Hatice, Semiha ve Feriha Hanımların yayınladıkları *Parça Bohçası*, yazı kadrosunda Fatma Aliye Hanımında bulunduğu *Hanımlara Mahsus Gazete; Hanımlara Mahsus Malûmat; Kadın; Demet*, Ahmed Cevdet'in haftalık *Hanımlar Alemi*, başyazarlığını Nigar Hanımın yaptığı *Kadınlık* bunlardan bazılarıdır (Işın,2023, s.113,114).

Osmanlı'da çıkan ilk resmî gazete ise II. Mahmut döneminde yapılan yenilik ve reformları anlatan *Takvîm-Vekâyi* (1831) olmuş hemen dört gün sonra ise yine II. Mahmut tarafından yapılan reformları Avrupa Kamuoyuna tanıtmak amacıyla Fransızca *Le Moniteur Ottoman* çıkartılmıştır.

Osmanlı devletinin ilk yerel gazetesi ise İbrahim Şinasi ve Agah Efendi tarafından kurulan *Tercümân-ı Ahvâl* olmuştur. Osmanlı devleti içerisinde yaşanan gelişme ve haberleri ayrıca dış ülkeler ile olan gelişmeleri aktarması açısından önemlidir. Bunların dışında azınlık gruplara ait de birçok gazete ve dergi çıkmaktaydı. Fransızca yayımlanan gazeteler de Avrupa'nın günlük yaşamına ilişkin paylaşılan kıyafet, mobilya, ev eşyaları gibi moda endeksli konuları barındırması açısından toplumun, özellikle kadınların dikkatini çekmiştir. Bu gazete ve dergileri takip etmek, evinde sergilemek modern yaşamın bir parçası olduğunu göstermenin etkili yollarından birisiydi. *Annuaire oriental du commerce, L'Aurore (Constantinople), La Turquie (Constantinople), Le Stamboul, The Levant Herald, The Levant Times* bunlardan bazılarıydı (URL-23).

Sultan Abdülaziz devri gazetelerinden birisi olan özellikle Namık Kemal ve arkadaşlarının yönetiminde olduğu dönemlerde önemli roller üstlenen bir yayın organı da *İbret* olmuştur. Bu gazete Türk basın tarihi ve dönemin gelişmelerinin takibi açısından son derece önemlidir.

Şekil 40. İbret Dergisinin Namık Kemal tarafından çıkarıldığı döneme ait olan bir sayısının başlığı ve derginin sonraki süreçte kapanış ilanı (Yazıcı,2000, s.369)

1.2.9. Değişimin Mekânsal Yansımaları

19.yüzyılda Batılılaşma her alanda olduğu gibi mimari ve iç mimaride de kendini göstermektedir. Osmanlı mimarisi klasik üsluptan farklı olarak batı etkisinde gelişen yeni üslup arayışlarına girmiş bu anlamda uygulamalar yapılmaya başlanmıştır. En önemli girişim ise devletin idare merkezinin Topkapı Sarayından, 1855 yılında, Garabet Balyan'ın yapmış olduğu Dolmabahçe Sarayına taşınması olmuştur. Batılılaşmanın devlet yönetimindeki temsili haline gelen bu saray, eklektik mimari üslubu, iç mekân ve mobilyaları, aydınlatma elemanları ve bahçe tasarımlarıyla Osmanlının batılılaşmaya bakış açısını yansıtmaktadır.

Batılı ve gayrimüslim mimarların aktif rol aldığı yeni dönemde, batılı tarzda birçok yapı inşa edilmeye başlanmıştır. Değişen İstanbul çehresinde bütün imparatorluk, modern ve gelenek arasında giderek derinleşen bir sorunsalla da karşı karşıya kalmıştır. Kentin bir kısmında batılı, modern yeni binalar inşa edilirken, başka bir kısmı bu duruma uyum sağlayamayarak farklı bir yöne doğru sürüklenmektedir. Hanedan ailesi ve bir takım seçkin yönetim tabakası için 18. yüzyılda başlayan yenileşme süreci ise adım adım ilerlemekte Haliç ve Boğaz kıyılarında yalı ve köşklerin inşası devam etmektedir.

Yenileşme faaliyetleri devletin her kurumunda olduğu gibi mimaride de etkisini göstermiş Osmanlıya klasik dönemini yaşatan Hassa Mimarlar Ocağı yerini bu dönemde yabancı mimarlara bırakmıştır. Abdülaziz döneminde mimarlığını Sarkiz ve Krikor Balyan'ın yaptığı Çırağan Sarayı (1871) ve yazlık bir saray olan

Beylerbeyi Sarayı (1865), III. Selim döneminde annesi Mihrişah Sultan için bir kasır olarak başlanıp II. Abdülhamit dönemine kadar çeşitli binalar eklenen Yıldız Sarayın'da (1880) Raimondo D'Aronco binalar inşa etmiştir. Genel olarak bu yüzyıldaki yapılarda Osmanlı Saray mimarisinin son dönemini yansıtan üsluplar (Barok, Art Nouveau, Neo-Klasik vb.) kullanılmıştır. Tanzimat'tan sonra Sarayların yanı sıra, yol ve köprüler, tren yolları, kışla, okul, gar ve hastane binaları gibi farklı yapı grupları bu dönemde inşası hızlanmıştır.

Avrupa ile ilişkilerin artması neticesinde İstanbul'da kurulan elçilik binaları için gelen Avrupalı mimar ve ustalar, Osmanlı devlet yapılarında ve seçkin tabakanın sivil yapılarında görevler almaya başlamışlardır.

Bu dönemde Osmanlı mimarisinin biçimlenmesinde büyük rolü olan Levanten mimarların başında ise Fransa'da eğitim almış olan Alexandre Vallaury gelmektedir (Anıktar,2013, s.1205). Yabancı mimarların ise 19. yüzyılda baskın biçimde Osmanlı mimarisinde yer edinmesinin sebebi aslında, Melling'in Hatice Sultan Sarayının inşasını ve dekorasyonunu yapması ile başlamış ve sonrasında çeşitli devletlerin elçilik binalarının yapımı için yabancı mimarları çağırmaları ve oluşan dönemsel ortam ile de devam etmiştir. Ancak yabancı bir mimara tam anlamıyla büyük çaplı ve önemli görevler verilmesinin, Fossati ile başladığı görülmektedir (Yazıcı, 2007, s.324; Yıldız, 2018, s.79,86).

Osman Hamdi Bey'in büyük girişimleri ile II. Abdülhamid döneminde kurulan, Osmanlı Devleti'nin ilk Güzel Sanatlar Akademisi olan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin binasının mimarlığını Levanten Mimar A. Vallaury yapmıştır (1882). Usta çırak ilişkisine dayanan Osmanlı mimarlık anlayışının 19. yüzyılın yarısında sona ermesiyle, batı okullarında eğitim almış yabancı mimarların egemen oldukları dönemi arkada bırakarak yeni bir düzen ve biçimle eğitim verecek olan Sanayi-i Nefise Mektebinin Mimarlık bölümünün başına, Osman Hamdi Bey tarafından A. Vallaury getirilmiştir. Osman Hamdi beyin "*Mimar-ı Şehir*" dediği Vallaury'nin bu kurumdaki hocalığı yirmi beş yıl devam etmiştir (Cezar,1971, s.189).

İstanbul'a çağırılan bir başka mimar ise Raimondo D'Aronco olmuştur. 1896 yılında düzenlenecek olan İstanbul Tarım ve Sanayi Fuarı için davet edilen mimar R. D'Aronco 1893'te gelmiş birkaç ay içinde fuarı tamamlamıştır. Ancak 1894'te gerçekleşen büyük depreme denk gelmesi ile İstanbul'da kalarak tahrip olan birçok

binanın onarımında ve yapımında görev almıştır. Mimar R. D'Aronco yaptığı Art Nouveau üslubu tasarımlarla da İstanbul'da ön plana çıkmıştır.

19. yüzyılda yabancı mimarların Osmanlı mimarisi üzerindeki tesirleri, etkileri yadsınamaz bir gerçekliktir. Saray yapılarından köşklere, yeniden biçimlenen konak tasarımlarına, kışla binalarından, eğitim ve kamu yapılarına, cami ve konut tasarımlarına kadar her türlü yapı inşasında büyük çoğunlukla yabancı ve gayrimüslim mimarların egemen olduğu ve onlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir (Anıktar,2013, s.1209).

1.2.10. Batı Etkisinde Gelişen Yeni Yapılar: Apartmanlar

Avrupa şehirlerinde 19. yüzyılda ilk örnekleri görülen tek temel üzerinde düşeyde birden fazla konutu barındıran apartmanlar, artan nüfusun konut gereksinimleri için ortaya çıkarılan mimari çözümlerdi. Ancak bu konut tipleri, Avrupa'da işçi sınıfının konut gereksinimi sağlarken Osmanlıda Galata ve Pera çevresindeki büyük aileler, Levantenler ve Osmanlı burjuvazisi ile üst-orta gelir grubuna sahip aileler için tasarlanmıştır. Batılılaşmanın simgesi olan bu konutlarda mekân farklı işlevlere yönelik olarak, yatma, pişirme, temizlenme ve misafir ağırlama gibi bölümlere ayrılmıştır. Barınma dışında bırakılan depo, atölye gibi mekânlar tamamen yaşam alanının dışında kalmıştır.

Konutlardaki mekân organizasyonunda çoğunlukla bir ortak yaşam alanı ve dört yatak odası, servis birimleri bulunmaktadır. Girişte bulunan geniş koridor ana dağılım merkezini oluşturmaktadır. Yapının inşa edildiği arsanın şekline göre daire planlarında farklılıklar olmaktadır. Ancak ön cepheye bakan kısmın, ortak alan olması, arka bölümlerin yatak odalarına ayrılması, tüm yapıların ortak özelliğidir. Yeni konut tipinde avlular ortadan kalkmış böylece ana giriş evin içinde bulunan mekânlara dönüşmüştür. Apartmanlar dört, beş veya altı katlı olup, yığma inşaat tekniği ile yapılmış, duvarları sıvalı tuğla, döşemeleri ahşap veya demir döşemelidir (Yıldız,2018, s.64). Kent kökenli bu yeni konut tipi Osmanlı insanının alışık olduğu yaşam, mekân ve yapı pratiklerinden oldukça farklı özellikler göstermektedir.

Beyoğlu'nda yapılan apartmanların Avrupa'dakilerden en önemli farkı, binanın apartman şeklinde tek bir aile için yapılmış olmalarıdır. Tek aile evi olarak yapılan bu binalar sonradan kat kat bölünerek çok daireli apartmana dönüştürülmüşlerdir (Akıncı,2018, s.237). 19. yüzyılın yeni simaları olan bu apartmanlarda asansör, kanalizasyon ve tesisat alt yapısının bulunması, dönemin modern banyolarını içinde barındırması gibi konfor alanını yükselten birtakım unsurlar, modern yapılar olarak önemini arttırmıştır.

19. yüzyıl ortalarından itibaren gittikçe yaygınlaşan apartmanlar üst gelir grubu için tercih edilen konutlar olmaya başlamıştır. Dönemin modern mekanlarına sahip Pera'nın apartmanları, yeni zevk ve tercihleri yansıtmaları, kozmopolit yapısı ve yeni yaşam biçimini simgelemesi açısından önemli olmuşlardır. Ağırlıklı olarak Levantenlerin bulunduğu semtte, Osmanlı iş adamları, yabancılar, devlet üst görevlileri, birtakım aydınlar ikamet etmektedir.

Bu dönemde Galata-Pera adeta Avrupalı bir kent gibidir. Orta ve üst sınıf yerli veya yabancıların ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte mekânları ile bir kent merkezine dönüşmüştür. Apartmanları, otelleri, Batı tarzında alışveriş mağazaları ve pasajlarıyla, tiyatro, opera, sanat galerileriyle, okul ve hastanesiyle Pera'nın görünümü tamamıyla değişmiştir.

Pera'nın dışında kalan İstanbul semtleri, özellikle de sur içinde yaşayan Müslüman halk, tüm bu gelişmelerin gerisinde, klasik Osmanlı geleneksel ahşap konutlarında yaşamaya devam etmiştir. Pera'daki apartmanlar çekirdek aile yapısına ve batılı eşya kullanımına uygun biçimde tasarlanmış mekânlardan oluşmaktadır. Bu konutlar, bu ölçütte ele alındığında Osmanlı geleneksel yapısından sosyal konut düzenine geçişi simgelemektedirler (Demirarslan,2011, s.213).

Bu yapılarda dikkat çeken bir konu da cephe tasarımlarında rahatça uygulanan üslup çeşitliliğidir. Özellikle süslemeler, ilk apartman yapılarının yükseldiği Beyoğlu, Galata semtlerindeki binalarda, yabancı veya Levanten mimarların uygulamaları olarak görülmektedir. Semtin kozmopolit dokusu insanından yapılarına her anlamda izlenebilmektedir. Örneğin İstanbul'daki en eski Art Nouveau yapının, İstiklal Caddesi'nde bulunan İtalyan mimar D'Aranco tarafından yapılan Maison Botter Apartmanı olduğu bilinmektedir (Batur,1996, s.107; Kuban,2016, s.607).

İstanbul apartmanları denildiğinde, apartman kültürünü, dönemin değişen yaşam perspektifinden en iyi sunacak olan yapılardan bazıları Mısır Apartmanı, Doğan Apartmanı, Kamondo Apartmanı, Botter Apartmanı, Frej Apartmanı, Gümüşsuyu Palas gibi önemli birtakım yapılar olurken, Glavany, Dadyan, Alleon Balyan, Edhem Paşa, Huber, Kamondo, Kavalalı gibi bazı ailelerin de değişimde büyük katkılarının olduğu görülmektedir.

Şekil 41. Mısır ve Botter Apartmanları (URL-52)

İstanbul’da sayıları gittikçe artan Levanten aileler arasında, dikkat çekenlerden bazıları da Huber, Glavany, Komondo, Abraham Salomon aileleri olmuştur. Özellikle seçkin zümrenin yaz aylarında yalı ve köşklerden kış aylarında Beyoğlu’nda bulunan apartmanlara geçmeleri ile yazlık kışlık konutunun da önü açılmış oldu. Apartmanların kışlık konut olarak işlev görmesi bu konut tipine yeni bir yaklaşım da kazandırmış gibi görünmektedir.

Apartmanlaşma, Osmanlı-batı kültür sentezinde önemli bir paya sahip olmuş üst kesim tarafından tercih edilen mekânlar haline gelmiş bulunduğu bölgeden –Pera- çıkıp, tüm İstanbul hayatına yayılmaya başlanmasını sağlamıştır. Bu hızın altında yatan en önemli sebep ise batılılaşma ekseninde apartmanlaşmanın moda dönüşmesi olarak tanımlanabilmektedir.

1.2.11. Müstakil Yapılar

Osmanlı müstakil konutları yoksul, orta sınıf veya üst tabakadan her kesime hitap eden nitelikte, ebat veya süsleme gibi özelliklere sahip yapı çeşitliliğidir. Genel olarak bir mahallenin sokaklarını sağlıklı soltu dizilimi ile oluşturan bu yapılar yerleşimin dokusuna, aile nüfusuna ve ekonomik koşullara göre şekillenmiş ahşap

yapılardır. Genellikle iki veya üç katlı olan bu yapıların en küçük birimlerinin iki oda ve bir salon kısmından oluştuğu, orta büyüklükteki evlerin ise dört odaya kadar çıktığı görülür. Aile genellikle orta katta bulunan büyük salonda gündelik yaşamını geçirmektedir. Mahremiyet sebebiyle pencerelerin önünde kafesler bulunmaktadır. Mahalleye dizilmiş evlerin çoğunlukla dış kapıları sokağa bakarken bahçe bölümleri veya avlu kısımları arkada yer alır. Kimi zaman önde avlusu bulunan yapılarında mevcut olduğu bilinmektedir. Kimi yapılarda zemin katlarda taşlık bölümleri bulunur ve günlük işler (ocaklık, çamaşırlık gibi) burada görülmüştür. Ancak asıl 19. yüzyıl İstanbul evlerinin giriş katlarının özgün bir tasarımı vardır. Bu yapılar çoğunlukla avlusu bulunmayan tüm birimleri içinde toplayan yapılardır. Büyük merdivenlerle ana kata bağlı olan taşlıklara, buradan küçük hizmet odalarına, tuvalet ve bodruma geçilmektedir (Kuban,2020, s.73-76; Ortaylı,2014, s.49; Günay,2017, s.13).

Osmanlı mahallelerinde yoksul kesim ile orta veya daha varlıklı kesim bir arada yaşayabilmiştir. Ekonomik olarak daha varlıklı olduklarını gösteren belirginlik, yapıların büyüklüğünden veya cephe süslemelerinden ya da iç mekânda yapılan dolaplar veya tavanda uygulanan ahşap süslemelerden belli olmuştur. İstanbul’da yaşayan aile tipi genelde çekirdek ailedir ancak iki veya üç kuşağın bir arada yaşadığı evler de bulunmaktadır (Bektaş,2020, s.38-41; Ortaylı,2014, s.42).

19. yüzyılda daha çok dar gelirli kesimin yaşadığı ve ancak çekirdek ailenin yaşayabileceği “ev” denilen en ufak yapı birimlerinin de mahalle içlerinde yer aldığı ve daha önceki yüzyıllarda tek bir yapı içerisinde oluşturulmuş birkaç odadan oluşan bölümlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomik durumu orta ve üzerinde olan kesim ise mahalle içerisine konuşlanan geleneksel ahşap evlerinde yaşamalarını sürdürmektedirler. Özellikle 18. yüzyıl sonrası birleşik hane halkının veya daha varlıklı kesimin yaşamış olduğu konutları menzil, konak, yalı olarak sıralayabilmekteyiz. Zaman içerisinde bu konutlar arasında da bir ayrım ortaya çıkmış, Menzil terimi yalnızca “han” anlamı alırken, Konak konut kavramı içerisinde referans terim haline gelmiştir. Yalı ve Saraylar ise bu yapılar arasından tamamen sıyrılmış, Osmanlı yüksek sosyetesinin konutlarını ifade etmek için kullanılır olmuşlardır (Juliette Dumas,2010, s.24).

Özellikle konak, 19. Yüzyılda önemli bir yapı türü haline gelmiş, Osmanlı konutunu temsil eder olmuştur. Devletin birçok kentinde görülen konaklar, kalabalık

yaşantıyı, iki üç kuşağı içinde barındırır. Araştırmacılara göre Konaklar, 19. yüzyılın özgün yapı tipleri olarak görülür ve öncesine ait kaynaklarda adına rastlanmaz. Konak yapısının bu dönemde ön plana çıkmasının en önemli sebepleri batılılaşma kapsamında ortaya çıkarmış olduğu yenilikler ve tüketim alışkanlıklarında yarattığı değişim olarak sıralanabilir. Osmanlı toplum yapısı içerisinde ziyaret, eğlence, davet gibi etkinlikler bu yapı içerisinde yeniden biçimlenmiş, batılılar gibi yeme içme, giyinme adabı muaşeret konularındaki yeni ve farklı bilgiler ilk kez konak ortamında kendini göstermiştir. Batı kültürü içerisinde yer alan bu alışkanlıkların öğrenilmesine de yine bu mekânlar aracılık etmiştir. Tanzimat sonrası hızla yayılan batı etkisine uyum sağlayan konak yaşantısı, buradan kentin diğer yapılarına sıçramaya başlamıştır (Doğan,2001, s.127; Yıldız,2015, s.70,71; Juliette Dumas, 2010, s.18).

Çekirdek ailenin, akrabaların, hizmetkârların da içinde bulunduğu, birleşik hane halkının kullandığı konutlar daha büyük ölçekte yapılar olmuşlardır. Özellikle toplumsal statüsü yüksek devlet mensupları veya hanedan üyeleri ya da yüksek tabakaya mensup asil ve varlıklı ailelerin yaşamış olduğu konutlar, haremlik, selamlık bölümleri, müştemilat ve bahçeleri, servis birimleri gibi çeşitli donanımları ile oldukça lüks ve büyük yapılardır. Yüksek kesimin yaşamış olduğu bu konutlar menzil, yalı ve saraylar olarak sıralanabilir (Dumas,2010, s.20,21).

Yalıların gelişimi özellikle 18. yüzyılda başlayan bu sahil konutları Boğaziçi'nin etrafına sıralanmış menzil kategorisinde yapılardır. Temelde birer menzil özelliği taşıyalar da bu yapılar, oda sayısı ve alan bakımından büyüklüğü ile onlardan ayrılmışlardır. Yalıların en önemli özelliği lebiderya olmaları ayrıca yüksek kesimin konutları sayılmaları olmuştur (Juliette Dumas,2010, s.21).

Osmanlı'da sayfiye kültürünün aslında Lale Devri ile batılılaşma etkisinde başladığı görülür. Osmanlı hanedanlığı özellikle 18.yüzyılın son döneminden itibaren kendisi için, saraylar dışında, korular içerisinde bir takım sayfiye konutları yaptırmıştır (Yağan, Binan, 2016, s.175; Işın,2023, s.96,97).

"1851'de Şirket-i Hayriye'nin kurulumuna dek İstanbul boğazında ulaşım kayıklarla sağlanmaktadır. Gittikçe artan kayıkların sayısına Rus ve İngiliz vapur işletmeleri çare olmuş ve Şirket-i Hayriye yani şehir hatları kurulmuştur. Vapurların uğradığı köy ve semtlere iskeleler kurulmuştur" (Kuban,2012, s.470).

Rumeli ve Anadolu yakasında birçok köy ve semte deniz ulaşımının sağlanması ile halk tarafından yeni sayfiye bölgeleri de keşfedilmiştir. Bu sayede halk arasında yazlık-kışlık kullanımı iyice yaygınlaşmış, İstanbul (suriçi) ve Beyoğlu kışlık, Boğaziçi, Adalar, Kadıköy gibi semtler ise yazlık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Beşiktaş, Ortaköy ve Kuruçeşme civarları padişahların ve ailelerinin, Bebek ve Rumelihisarı sadrazamlar ve Divan üyelerinin, Arnavutköy ve Kuzguncuk Hristiyan ve Yahudilerin, Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere ise zengin Rumlar, Ermeniler ve Avrupalı diplomatların tercih ettikleri sayfiye yerleri olmuştur (Alkan,2014, s.24; Kuban,2012; Kara,2019).

Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'ndeki anlatımına göre daha önceki dönemlerde İstanbul'dan (suriçi) Rumeli yakasında bir sayfiye yerine götürülecek eşyalar manda ve öküzlere yüklenip gönderilmiştir. Anadolu yakasında ise bu eşyaların yerlerine ulaşımının daha zor olduğunu söylemiştir. Yük arabaları ile Sirkeci'ye gelen eşyalar, iskeleye taşınır, ardından kayıklara yüklenir ve karşı yakaya geçirilirmiş. Sonrasında sayfiye evi uzaksa tekrar eşyalar bir arabaya yüklenerek eve taşınılmış (Kara,2019). Konutlar arasında dönemsel olarak oluşan gidip gelme sirkülasyonu kültürel birtakım öğelerin de bu aralıkta taşınmasına neden olmuştur.

Sayfiye Konutları ile birlikte İstanbul halkının yaşamına deniz ve plaj kültürü, yazlık sinemalar, tiyatro ve spor kulüpleri gibi etkinlik ve eğlence öğeleri de katılmıştır. 19. Yüzyıl öncesine kadar denize girme alışkanlığı bulunmayan Osmanlı halkı, deniz hamamları denilen bir buluş ile belirli kurallar çerçevesinde denize girmeye başlamıştır. Sait Halim Paşa yalısı önünde bulunan küçük deniz hamamı buna örnek verilebilmektedir.

Şekil 42. -Şekil 43. Osmanlı Devleti'nde deniz hamamları ve Sait Halim Paşa Yalısı diz hamamı (Pera Müzesi,2018; URL-24/25)

İKİNCİ BÖLÜM

2. 19. YY'DA TÜRK TOPLUMUNDA DÖNÜŞEN GELENEKSEL YAŞAM BİÇİMİ: MOBİLYALI YAŞAM VE MEKÂN KAVRAMI

19. yüzyıla kadar geleneksel normlar ile günlük yaşamını sürdüren Osmanlı, bu süreçten itibaren batılılaşma etkisi ile bir dizi değişime uğramıştır. Bu süreçte siyasi, politik, askeri, iktisadi değişimlerin yanı sıra, sosyal yaşama ilişkin eğlence, giyim kuşam, alışveriş, yeme içme gibi birçok konuda da değişimler yaşanmıştır. Özellikle Tanzimat sonrasında yabancılara verilen imtiyazlar ve alınan kararlar neticesinde hız kazanan yenileşme çalışmalarının günlük yaşama büyük ölçüde sirayet ettiği, dolayısıyla toplumsal alışkanlıkların, eylemlerin ve buna bağlı olarak ihtiyaçların da değişmeye başladığı görülmektedir. Bu bağlamda, gelişen ortam içerisinde, değişimden kaçınılmaz olarak etkilenen en somut varlıklar ise iç mekan ve mimari olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok alanda batı etkisi ile yapılan mimari uygulamaların kent yaşamı içerisinde kendisini göstermeye başlaması yavaş yavaş mekansal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra batılı davranış ve alışkanlıkların taktir görmesi ve modernlik olarak algılanması, batı ürünlerinin çarşı ve pazarlar aracılığıyla, Osmanlı mekanlarının içerisine girmesi, iç mekan ve eşya kavramının değişmesinde tetikleyici faktörler olmuştur.

Batılı unsurlar öncelikle yönünü değiştiren Osmanlı Sarayı ve etkisinde gelişen çevrede kullanılır olmuş ardından hızla halka doğru yayılmıştır. Bu süreçte geleneksel kültüre ait öğeler yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış, batılı ürünlere imrenme ve kullanma arzusu doğmuştur. Gelişen süreç içerisinde Osmanlı evine giren en önemli unsurların başında ise mobilya gelmektedir. Batılı mobilyaların evlere girmesi ile birlikte geleneksel kültüre ait birimler önemini kaybetmeye başlamıştır. Mobilya faktörü ile yaşam alanları, mekanların kimlik ve yapıları, mekan organizasyonu, depolama alışkanlıkları, kültürel, temel davranış biçimleri ve

eylemler de değişim göstermiştir. Böylece Osmanlı’da yaşam, mekan ve mobilya üçgeninde gelişen bir değişim süreci başlamıştır.

19. yüzyıl öncesi Osmanlı yaşam ve iç mekan kültürüne bakıldığında batı ile tamamen farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. İç mekan ve mobilya kavramı batıda kent yaşamı içerisinde gelişip, şekillenmiştir. Mekanlar yerleşik yaşamın düzeninde gelişmiş ve mobilyalı yaşama uygun biçimde organize olmuştur. Mobilya ise bu sabit mekanlar içerisinde şekillenen ağır, kütsel, taşınması zor ve çoğunlukla belirli bir işlevi yerine getirmek amacıyla biçimlenmiş hareketli eşyalar olmuştur.

Batılı iç mekan ve mobilyası uzun soluklu bir dönem içerisinde olgunlaşırken, bu süreçte işlevselliğin yanı sıra görünümdeki estetik unsurlar da önemsenmiştir. Böylece özellikle mobilya ve mekan unsurlarının, endüstriyel olarak üretim süreci başlamadan önce de Avrupa da köklü bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Yatak, masa, sandalye, dolap, koltuk gibi mobilyalar sadece mekansal donatılar olmamış, alışkanlık ve davranışların biçimlenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Böylece uyuma eylemi yatakta, yemek yeme eylemi masa ve sandalyelerde, oturma ve dinlenme koltuk gibi mobilyalarda gerçekleşmektedir.

Ayrıca bu donatı elemanlarının her birinin farklı işleve sahip olması, eylemlere göre biçimlenen farklı iç mekanların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu mekanları Yatak odası, yemek odası, oturma odası gibi örneklendirirken, mobilya ve eylemin birleşerek mekanlara isimlerini de vermiş olduğunu görürüz. Bu bağlamda Batı kültürünün gündelik yaşamının bu mobilyalarla birlikte şekillendiği, iç mekanlarının da yine bu mobilyaların yardım ve işlevine göre organize olduğu söylenebilmektedir.

“Endüstri devrimi sonucunda mobilyanın seri üretim sonucunda yaygınlaşması ve kolay alınabilir hale gelmesi ile de Avrupa’da önemli bir değişim yaşanmış, mobilya artık yalnızca seçkin sınıfın değil, orta sınıf ve halkın evlerinde de kendisine yer bulabilmiştir” (Arıburun,2012,sy13,18).

19.yüzyıl öncesi Osmanlıda mekan ve mobilya kavramına bakıldığında ise Orta Asya’da başlayan yaşam geleneğinin Anadolu’da gelişerek biçimlendiği görülür. Göçebe toplumu iken sahip olunan alışkanlıklar yerleşik düzene geçildiğinde terk edilmemiş, iç mekanlar bu alışkanlıklar doğrultusunda inşa edilmiştir. Sosyal ve gündelik yaşama ilişkin eylem ve davranışlar yerleşik yaşam ile

harmanlanarak biçimlenmiştir. Böylece Osmanlının kendi yaşam kültürüne göre şekillenmiş bir iç mekan ve buna bağlı mobilya kimliği oluşturduğunu söylemek mümkündür (Özkaraman,2004, s.23,24).

Geleneksel Osmanlıda günlük yaşamın geçtiği iç mekânlar batıdaki gibi hareketli mobilyalara sahip değildir ve mobilya kavramı, yapı inşa edilirken konutla bütünleşik olarak düşünülmüş sabit öğelerdir. Bu öğeleri pratik bir biçimde kurulup kaldırılabilen ve dokuma türlerinden oluşan donatı elemanları tamamlamaktadır. Bu pratik yaklaşım biçimi, temelinde barındırdığı alışkanlıklar neticesinde şekillenmiş ve zamanla iç mekân kimliğine dönüşmüştür. Geleneksel iç mekânın kimliğini yansıtan bu önemli öğeler halı, kilim, hasır, minder ve yastıklar gibi temel üretim malzemeleri olmuştur. İç mekanların tamamlayıcısı olan bu temel malzemelerin ulaşılabilir olması önemlidir. Öyle ki boy ve fiyatları belirli standartlara bağlanarak sürekli denetlenmiştir (Küçükerman, 1998, s.22-30; Özkaraman,2004, s.23).

Göçebe yaşamın alışkanlıkları ile ilişkilendirilen pratik ve esnek yaşam kodları Osmanlı toplumunun iç mekân ve mobilya gelişimindeki en önemli iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İç mekânların birimsel olarak ifade ettiği niteliklerden donatı elemanlarına, yapısal unsurlardan eşyalara, iç ve dış aktarımlara kadar yapının, bütünsel olarak bu iki unsur üzerine kurgulandığı söylenebilmektedir. Yaşam alanlarının birden çok amaca hizmet eder şekilde biçimlenmesi esnek kullanımı, eşyaların (mobilya) kurulum, işlev ve düzenleri de pratik yaşamı temsil etmektedir. Bu düzen aynı oda içerisinde hem yemek yeme, dinlenme hem de yatma ve uyuma eylemlerini gerçekleştirilebilme imkânı tanımaktadır (Köse,2005, s.164).

Bunun yanı sıra esnek yapı eşyaya da yansır ve hissedilir. Oturma sedirleri, dolaplar, nişler mekânın yapısı ile bütünsel olarak düşünülmüştür. Yere serilen yataklarda yatılır, sabah bu yataklar toplanıp yüklüğe kaldırılır, sedirlerde oturulup, uzanılır veya dinlenilirdi. Yemek ise yerde, sininin etrafına dizilen minderler üzerine bağdaş kurulup oturularak yenilirdi. Yemek bittiğinde sofrası ve minderler kaldırılır, oda tekrar yaşam alanına dönerdi. Bu pratik ve esnek yaşam içerisinde bir oda anında oturma odasından, yemek odasına ya da istenildiğinde yatak odasına dönüştürebilirdi. Dolayısıyla bu kurgu içerisinde batıdaki gibi eşyalara ihtiyaç duyulmadığı görülmektedir (İrez,1988, s.11).

Osmanlı evlerine baktığımızda batıdaki yapılardan oldukça farklı bir yaşam düzeni olduğunu da görürüz. Odaların biçimlenişinden eşyaların düzenine, mekânların oluşum amacından işlevine, gündelik yaşamın geçtiği ve işlerin görüldüğü alanlardan estetik unsurlara tüm yaşam dinamikleri ve mekân ilişkisi, mobilyanın işlevi farklı yönde akmaktadır. Nitekim bunun eylemleri de etkilediği görülür. Sandalye otumu ile bağdaş kurarak yapılan oturma ya da koltukta yapılan ile sedir ve divan üzerinde yapılan oturma birbirinden oldukça farklılık teşkil edip, farklı fiziksel alışkanlıkları da beraberinde getirmiştir. Bunlara yıkanma, tuvalet ve mutfak alışkanlıkları gibi yapı içerisinde veya çevresinde kurgulanan mekânlar, eşya ve eylemler de katılabilmektedir (Demirarslan,2007, s.46).

Konu ile ilişkili olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul’da bulunmuş olan Dorina L. Neave (1978) gördüğü Osmanlı konutları ile ilgili olarak şunları söyler;

“Zamanla ziyaret ettiğim evlerin umumi görünüşlerinde bir değişiklik fark ettim ve arkadaşlarımla Şark usulü eşyalarını terk etmeye başladıklarını keşfettim. At kılı kıtık sert divanlar ve dik arkalı sandalyeler, odaları baştanbaşa kaplayan bu Şarkın müstesna mobilyaları yerlerini, Fransız mobilyalarına terk ediyorlardı. Güzelim nakış işlemelerin, hatta gümüş ve kristal takımların, harikulade Lowestoft porselenlerin, şömineleri taçlandırdıkları yerlerden alınarak, yerlerine fotoğraf çerçevelerinin ve modern vazoların konulması beni çok üzüyordu.” (Neave,1978, s.64,65)

Mobilyalı yaşama uygun yapı ve iç mekânlar Osmanlı toplumunun yaşantısını önemli ölçüde değiştirirken, dönemin teknolojik gelişmeleri de bu yapılarla Osmanlı gündelik hayatına dâhil olmaya başlamıştır. Osmanlı geleneksel kültürünün tamamen yabancı olduğu kavramlara, mekân ve yaşayışa alışmak sancılı bir süreç olsa da yavaş yavaş kabullenilmiştir. Bu süreçte karşılaşılan en üzücü durum ise geleneksel konutların tahribatı, kimliklerinin bozulması ve korunmaması olmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı’nın son döneminde iç mekân ve mobilyanın nasıl bir gelişim ve değişime uğradığı incelenmiştir. Ayrıca bu bağlamda geleneksel yapının hangi süreçlerden geçtiği, değişimi tetikleyen sarayların bu konudaki mekânsal niteliklerinin ve katkılarının neler olduğu, iç mekân ve mobilya üzerinden ele alınmıştır.

2.1. 19. YY ÖNCESİ OSMANLI'DA MEKÂN VE MOBİLYA KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

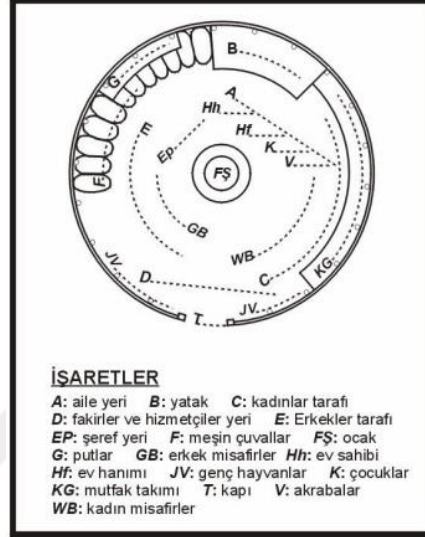
Türk kültür tarihi içerisindeki mekan araştırmacıların konu ile ilişkili kavramlar üzerinden verdikleri bilgiler ve çalışmaları, ileriki dönemlerde gelişen yaşam biçimi ve konut geleneğini anlayabilmek için oldukça önemli olmuştur. Konar Göçer yaşama ait geçmişten günümüze Türklerin yaşam geleneği içerisinde kendisine anlam bulmuş en önemli değerlerinden birisi, ev, yurt isimlendirilen yaşam çevrelerini oluşturan çadırların olduğu söylenebilmektedir. Türk toplumunda ev yalnızca barınılan yer olarak anlamlandırılmamış, günlük yaşamın tüm dinamiklerinin sürdürüldüğü ve aile düzeninin sağlandığı, inanç faktörünün etki ettiği mekanlar olmuşlardır.

Türklerin; Hareketli yaşam biçimlerinden dolayı kolay kurulum sağlayabilecek esnek mekanlara gereksinim duyulmuş ve yaşam alanları olarak kullanım kolaylığı sağlayan Çadırı benimsemişlerdir. Çadırın oluşumunda iklim, coğrafi unsurlar, gökyüzü ve evren gibi birçok doğal unsurların yanı sıra kozmolojik, mitolojik inanç unsurları, kültürel birikimler ve çevresel etkileşim gibi aktarımsal manevi unsurlarında önemli bir etkisi olduğu görülür (Ögel,2014;2022). Formundan, süslenmesine ve bölümlenmesine kadar bu etki her alanda hissedilir. Böylece yurt da denilen Türk Çadırlarının gerçeklikten kopmadan oluşturulan ve yaşamla iç içe geçen bir felsefeye dayandığını, insan, doğa ve mekanın birleşerek bir kurgu bütünü oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Esnek yapıya sahip çadırların ana malzemesi kayın ağacından yapılan ana çitılar ve örgü sistemi ayrıca çadırın kaplanmasına yarayan keçedir. Bunun dışında içten ve dıştan çeşitli dokuma malzemeleri ile bezenirler (Çoruhlu, 2021,sy101-104; Ögel,2022; URL-26).

Konar göçerliğin getirmiş olduğu sürekli hareket hali ve ulaşım koşulları mekan içi yerleşim ve donatı elemanlarını da etkilemiş batıdaki yerleşik düzen neticesinde ortaya çıkan mobilya kavramı gibi bir eşya olgusu Türk çadırında biçimlenmemiştir. Bunun yanı sıra genel olarak doğu toplumlarında benimsenen doğallık ve esnek yaşam biçimi neticesinde mobilya kavramının batıdaki gibi

şekillenmediği ve net bir biçimde mobilya tanımının bulunmadığı görülmektedir (Özkaraman,2004, 15,16).

Şekil 44. Bir Altay Yurdunun İç Düzeni (Köse,2005, sy168, Radloff, 1994, s.24).

Göçebe Türk toplumunun mobilyasının yaşam biçiminin getirmiş olduğu gereklilik ile kolay taşınabilen ve çok işlevli olarak şekillenmiş olduğu görülmektedir. Bu mobilyaları depolama birimleri olan sandıklar, yer ve duvar sergisi olan halı, kilim ve hasırlar, yatma, uzanma, oturma eylemleri için kullanılan yastık ve minderler, dokuma ürünleri, alçak sehpa olarak sıralayabiliriz.

Özellikle Türk kültürünün önemli bir parçası olan bu dokumaların, halı ve kilimlerin işlevsel yönlerinin yanı sıra içerisine yerleştirilen motiflerle de birer kültürel aktarım aracı oldukları da anlaşılmaktadır. Bu özgün ürünlerin gerek göçebelikte gerek yerleşik yaşama geçildikten sonra Türk iç mimari gelişimini başlattıkları söylenebilmektedir.

Bunların yanı sıra eski Türk kültüründe bir takım işler için yapılmış günümüzdeki sandalyelere benzer oturma elemanları bulunmaktaydı. Bu oturma elemanlarının pek çok çeşidi bulunmakla birlikte her oturak, kendi tipi ve kullanım yerine göre farklı adlar almışlardır. Bu durum Avrupa'da da benzer şekilde gelişmiştir. Ögel, eski Türk kültüründe, bunların başlangıçlarını üç temele dayandırmıştır;

- 1) “*Taht*”, bugünkü koltukların ilk şekli veya prototipi idi.
- 2) “*Sedir*”, divan veya divana benzer minderli oturma yerlerinin bir başlangıcı sayılmaktadır. Eski Türklerin “*sekü*” demişlerdir.
- 3) “*Oturak*”, “*Oturgaç*” veya “*Oturgıç*” ise, Türklerin sandayeleridir. Bunların bazıları arkalı ve bazıları da arkasız olurlardı. Fakat eski minyatürlerden anlaşıldığına göre, bunlar daha çok, toplanabilen, portatif tabureler halindeydiler (Ögel,2022,sy245).

Ögel, aynı zamanda Oğuz destanında geçen Oğuz Han’ın büyük toy merasimindeki konuya ilişkin kısmından da söz eder; “Kırk masa ve kırk sıra yaptırdı”, destanda masa için şire ve sıralar veya sandalyeler için ise bandeng denilmiştir. Bu söz Çin’de de “*sıra*” veya “*peyke*” anlamına gelmektedir. Ayrıca Orta Anadolu’ya gelindiğinde ise “*ayakçak*”, “*ayakçık*” denilen arkalıği bulunmayan kısa iskemleler karşımıza çıkmaktadır. Anadolu yerleşik yaşamı içerisinde ihtiyaca göre kullanılan pratik bir mobilya olduğu anlaşılmaktadır (Ögel,2022, s.247).

Mekansal gelişimleri de incelediğimizde Türk mimarisine Çin’den geldiği düşünülen bir de salon kavramı bulunmaktadır. Uygur metinlerinde “*Tang*” adı verilen aynı zamanda “*tören salonu*” da denilen bu salonlar, kapıdan “*giriş yeri*” veya “*ön oda*” anlayışı ile tanımlanmıştır. Çadır içerisinde ocak ve ocak önüne denk gelen bu merkezi kısım, yerleşik yaşam içerisinde Anadolu konutlarında karşımıza eyvan veya sofa olarak çıkmaktadır (Ögel,2022,sy25).

Cengiz Han Devleti’nden sonra, hakanın karşısında oturan devlet büyükleri ile Hatunlar, ya ayakta duruyorlar veyahut çapraz ayaklı sehpa üzerinde oturuyorlardı. Bu tip çapraz ayaklı sehpa veya portatif tabureler Osmanlı devleti zamanında geliştirilmiştir. Kolçaklı tipin örneğini XVIII. yüzyıl minyatürlerinde izlemek mümkündür (İrez,1988, s.10,11).

Anadolu’ya göç edilmesi ile birlikte Türkler, yeni yapılarını oluşturmaya başlamışlardır. Böylece Türk plan tipi dediğimiz yapı tipleri ortaya çıkmış ve giderek gelişmiş ve zenginleşmiştir. Bu yapı tiplerinin gelişiminde her ne kadar coğrafi ve iklimsel koşullar ile yönelimler, Anadolu alt kültürü içerisinde barınan kadim medeniyetlerin kültürleri ve birikimlerinin etkisi olmuş olsa da göçer dönemin çadır

geleneğine ait yaşam ve mekân kültürünün etkinsin de önemli bir unsur olduğu görülmektedir.

Şekil 45. Fatih albümünde Orta Asyalı beyler, sandalye, kürsü ve yastıklar (Ögel,2022, s.250).

Şekil 46. -Şekil 47. Kolçaklı sandalye,18. yüzyıl (İrez,1988, s.136; Abdullah Buhari Minyatürü,1744) ve Kazak Türklerinde ağaç sandıklar (Ögel,2022, s.280).

Kuban'a (2020) göre, Türklerin yeni konutları yerel yapı malzemeleri ve teknikleri kullanılarak, yerli ustalar tarafından uygulanmaktaydı. Varlıklı insanların evleri ise çoğunlukla devlet mensuplarının evlerinden esinlenilerek yapıyordu. Zaman içerisinde oturan düzenle birlikte yapıların şekillenişinde de bir senteze ulaşılmıştır. Ahşap evin eyvanlı ve hayatlı tipik planına ulaşması 15. yüzyılı bulmuştur. Anadolu topraklarında geçen birkaç yüzyılın ardından, Türk toplumu kendi konut kavramı ve üslubunu yaratmıştır (s.56).

İlerleyen zaman dilimi içerisinde 15-16. yüzyıllar arasında İstanbul'daki yapıların tek veya iki katlı olduğunu Sultanın dahi üç katlı bir eve sahip olmadığı II. Mehmet'in vakfiye bilgilerinden okunmaktadır. Yine buradaki bilgilere göre bazı evlerin duvarlarla çevrili olduğu, bazılarının çatılarında “gurfe” (*Şahnişin*) denilen balkonların (ahşaptan yapılmış) varlığından söz edilmiştir. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyıla gelindiğinde ise ahşap yapıların, şahnişinlerin (cumba) oldukça yaygınlaştığı ancak 1660'da çıkan büyük yangın neticesinde ahşap yapıların yapımının yasaklandığı bilinmektedir (Kuban,2020, s.57; Altınay,2019, s.21).

Sedad Hakkı Eldem, İstanbul'un gelişen konutlarının özellikle 17,18. ve 19. yüzyıllar olmak üzere üç dönemde üslup ve şeklini aldığı çalışmaları ile göstermiştir. Bu dönemlerden itibaren gelişerek biçimini alan Türk konut tipinin mimarisinin zenginleştiği ve köklendiği anlaşılmaktadır (Günay,2017, s.38).

İlk başlarda tek katlı olan Türk evi zaman içerisinde iki ve üç kata yükselmiştir. Ancak esas kat daima tek olup, üç katlı yapılarda en üst katta yer almıştır. Geniş bahçeli yapılarda esas kat yani oturma katı zemine daha çok yaklaştırılırken, kalabalık ve sıkışık yerlerde daima üst katlarda yer almıştır. (Eldem,1954, s.13,14).

Türk Evi genel olarak giriş, hayat bölümü, odalar, sofa, merdivenler ve geçişlerden oluşmaktadır. Zaman içerisinde evin farklı plan tipleri ortaya çıkmış olsa da ana tema ve mekânların bölümlendirilmesinin aynı kurgu üzerinden devam ettiği görülmektedir. Sedad Hakkı Eldem (1954), bu plan tiplerini sofasız, dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı olmak üzere dört grupta toplamıştır. Türk evinde hayat, selamlık ve haremlik bölümünün oluşmasına sebep olacak bölümlendirmeler, aynı zamanda onları bir araya toplayan iç ve dış kısımlar bulunmaktadır (s.23,24).

Bu plan tiplerinin değişimleri ile oda ve sofaların biçimleri ve yapı içerisindeki mekânlar arası organizasyon ilişkisi bağlamında değişiklikler olmuştur. Ancak mekânların ana işlevleri ve kullanılan donatı elemanlarının geleneksel yapısını koruduğu görülmektedir. Mekân içi değişimler çoğunlukla kullanılan malzemelerin kalitesinde, tavan, kapı gibi ahşap işçiliklerinde ve süslemelerde görülmektedir. Geleneksel konutun en önemli birimini ise oda teşkil etmektedir. Cansever (2002), oda kavramının çadırın temsil etmiş olduğu otağ kavramından gelişmiş olabileceğini söylemiştir. Bir çadırın içerisinde gerçekleşebilen yatma,

Şekil 48. Odalar arasında sofanın bir uzantısı olarak oluşan eyvan örneği (Günay,2017, s.51).

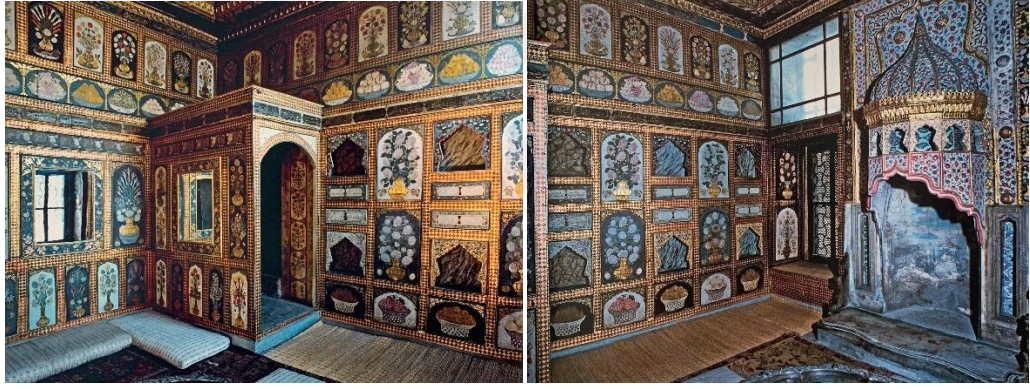

Gelişen zaman dilimi içerisinde geleneksel Osmanlı iç mekanının ana kurgusu henüz değişmez iken Lale Devri ve sonrasında hızlanan batılılaşma etkisi ile iç mekânda değişimler görülmeye başlanır. Ancak bu değişim iç mekânda ana kurgudan çok süsleme öğeleri ve kalem işi olarak kendisini göstermiştir.

75

barok kıvrımlı olarak yapılmıştır. Ahşap oymalarda barok kıvrımlardan etkilenilmiştir (Günay,2017, s.62,64; Kurtoğlu,1986, s.74).

Odalardan, sofanın oluşumuna geleneksel kodlar içerisinde şekillenen yapının, 18. yüzyıl sonuna kadar plan tipleri üzerinde mekânsal değişimlerinin yaşandığı görülse de iç mekân donatılarının ve fiziki alışkanlıkların değişmediği görülmektedir. Tüm bu öğeler yapının ve içerisinde oluşturulan mekânın bir parçası olarak görülmüş, mobilya ayrı bir kavram olarak ele alınmamıştır. Sedirler, dolaplar, nişler vs. tamamıyla evin tasarımının bir parçasıdır ve mekânlardan mobilyaya her şey ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir. Hareketli mobilya kavramı rahleler, sehpa, sandık ve iskemlelerden öteye geçmemiştir (Özkaraman,2004, s.21,24; Bektaş,2020, s.41).

Şekil 49. Yemiş Odası örneği, giriş, ocaklık ve sedir bölümü, Topkapı Sarayı (Günay,2017, s.87,88)

Geleneksel yaşama ait alışkanlıklar ve öğeler yalnızca toplumun konutlarını değil saray ve çevresinin yapılarını da şekillendirmiştir. 19. Yüzyıla kadar başta tek ve iki katlı yapı topluluklarından oluşan Topkapı Sarayı olmak üzere Osmanlı sarayları da toplumun evleri ile aynı özelliklere sahiptir. Padişah yükseltilmiş bir seki üzerine serilen yatağında uyumuş, aynı yer sedir olarak kullanılmış, yemeğini bağdaş kurarak önüne getirilen sinilerde yemiştir. Alışkanlıklar, fiziksel eylemler, mekanlar ve mobilya kavramı toplumla paralel biçimdedir. Değişen tek şey mekanların büyüklüğü, malzeme ve eşyaların, süslemelerin zenginliğidir. Topkapı Sarayı'nda da tıpkı sivil konutlarda olduğu gibi mobilya, mekan ile bütünleşik

yapıdadır. Bu süreç 19. yüzyıl da batı etkisi ile yapılan sarayların varlığına kadar bu şekilde sürmüştür.

Şekil 50. Kara Mustafa Paşa Köşkü sedirli, tepe pencereli iç mekânı, Topkapı Sarayı, 17 yüzyıl (Özen,2013, Kişisel Albüm)

Osmanlı saray teşkilatının dönemin yaşamsal alışkanlıklarına ilişkin önemli bilgiler veren Seyyid Vehbi'nin Surname-i Vehbi eserindeki minyatürler bu konuda önemli ipuçları vermektedir. III. Ahmed'in 1720'de dört oğlu için yapmış olduğu sünnet şenliklerini anlatan bu eserde toplumun yaşam alışkanlıklarını gösteren çeşitli minyatürler bulunmaktadır. Eserdeki bazı minyatürlerde (Şekil 51 örneği) yemek yeme eyleminin geleneksel biçimde yuvarlak sinilerin etrafına toplanılıp, minderler üzerinde oturularak yenildiği görülmektedir (Vehbi,2008, s.132,133).

Şekil 51. Sünnet şenliklerinde yemek yeme, Surname-i Vehvi, 1720 (Vehbi, 2008, s. 132,133).

Bir başka minyatürde ise (Şekil 52) koltuk, sandalye biçiminde batılı tarzda mobilyalar olduğu ve bunlara yabancı elçilerin oturup şenlikleri izlediği görülmektedir (Vehbi,2008, s.364).

Şekil 52. Sünnet şenliklerini seyreden batılı diplomatik heyet ve III. Ahmed'in tahtında şenlikleri izlemesi Surname-i Vehbi, 1720 (Vehbi,2008, s.71,364).

Ögel'in söylemlerine göre Türk toplumu sandalyeye sanıldığı kadar yabancı değildir ancak yaygın bir kullanımı ve üretimi olmadığı da dönemin minyatür ve gravürlerinden, çeşitli anlatımlarından anlaşılmaktadır (Ögel,2022, s.245). Bunun yanı sıra 18. yüzyılda önemli bir oturma elemanı, mobilya sayılabilecek sandalye biçimli tahtların da devam ettiği görülmektedir. Vehbi'nin minyatüründen (Şekil 52) anlaşılabileceği gibi Sultan üstünlüğünün bir simgesi olan tahtında oturup şenlikleri izlemektedir (Vehbi,2008, s.71).

18. yüzyılda klasik Osmanlı mekân ve mobilya kavramları ile ilgili olarak Melling'in ve Mouradgea D'Ohsson'nın gravürleri de önemli olmuştur. Özellikle D'Ohsson'un bir Osmanlı konutunun iç mekânını tasvir eden gravürü, klasik bir evin yaşamını anlamak açısından önemlidir. Bu gravürde bir tarafta tandır etrafında işleme yapan kadınlar ve çocuklar bulunurken, diğer tarafta sedirde oturarak sinideki tabaklardan bir şeyler yiyen kadınlar ve oturma sekisinin ardında bekleyen hizmetliler yer alır. Sedirli oturma birimi, pencereler, duvar ve tavan süslemeleri, tandır, hem klasik Osmanlı iç mekanını ve alışkanlıklarını yansıtmaları hem de batılılaşma etkisi ile yönelininen süsleme kalemşerlerini göstermesi bakımından önemli olmuştur.

Şekil 53. Türk Evi iç mekânında günlük yaşam, 18. Yüzyıl, Mouradgia D'Ohsson gravürü, 1790 (Günay,2017, s.69).

18. yüzyılda Edirne ve İstanbul'da bulunarak döneme tanıklık eden ve Türk evleri hakkında gözlemlerini anılarından oluşan kitabında anlatan Lady Montagu'nun detaylı tasvirlerinden de geleneksel mekân anlayışı ve alışkanlıkların devam ettiği görülmektedir:

“... Odaların tavanları alçak, her zaman ahşap ya kakma ya da çiçeklerle tezyin edilir. Ahşap duvar kaplamaları lambri. Çeşitli yerlerde kanatlı kapılarla açılır. Bunlar dolaplardır ve benim fikrime göre bizimkilerden çok daha kullanışlıdır. Pencereilerin arasında nişler yer alır, buralara buhurdan ya da çiçek saksılar konur. Odanın alçak kısmında fiskiyeli havuzlar bulunur; bunlar suyu çeşitli tarzlarda yukarı fışkırtır ve kavis halinde dağıtır...Her evin alışıldığı üzere iki veya üç küçük mekândan oluşan, yukarısı kurşun kaplı, mermer döşeli havuzla, sıcak ve soğuk banyo için su boruları ve rahatlatıcı hamamı vardır.” (Montagu,2018, s.56,57)

Gravür ve resimlere, yabancı ziyaretçilerin anı ve notlarına bakıldığında ayrıca konu üzerinde çalışan araştırmacıların incelemeleri ve belgelenen döneme ait yapılar ele alındığında, 18. yüzyılda batı yönelimlerinin yalnızca dış perspektifte yaşanan gelişmelerle kalmış olduğu, evlerin (süslemeler dışında) geleneksel yapısını ve alışkanlıklarını koruduğu görülmektedir. Ancak 19. yüzyılda batılılaşma artık tüm unsurları ile evin içerisine girmeyi başarmıştır.

2.2. GELENEKSEL YAŞAM BİÇİMİ VE ASR-İ YAŞAM

Geçmişten gelen öğretiler, inançlar ve deneyimlerle kazanılan ve aktararak devam eden birikimin somut veya soyut değerlerle kökleşip, ananevi varlığa dönüşmesini ve alışkanlıklara bürünmesini gelenek olarak açıklayabilmekteyiz. 18. yüzyıla kadar kendi ananevi davranışları ve kültürel olgusu ile şekillenerek varlığını sürdürmüş olan Osmanlı yaşamı, bu yüzyıldan itibaren yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde batının üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalan Osmanlı, çareyi teknolojik, askeri, eğitim gibi konularda batılılaşma yönünde yapılacak atılımlarda bulmaktadır.

Özellikle 19. yüzyılda Tanzimat’la birlikte yabancılara verilen hakların ardından, ciddi bir pazara dönüşen Osmanlı İmparatorluğunda yaşam kontrolsüz biçimde değişmektedir. Batılı her türlü yeniliğin takdir edildiği bu süreçte topluma önderlik eden ise saray ve çevresi, seçkin ve varlıklı zümre olmuştur. Batılılaşma furçasının daha dışında kalan yoksul kesim ise geleneksel yaşamını sürdürmeye devam etmiştir. Bunun yanı sıra batılılaşmanın tüm çehrelerde bir fiil devam etmesine karşı çıkan önemli bir kesim de geleneksel yaşam biçimini devam ettirdikleri için geri kalmış olarak görülmüşlerdir. Böylece ikilik oluşturan durum ve ortamlar oluşmuştur.

Öte taraftan “Tanzimat ile tüm yenileşme hareketleri, İstanbul’un çeşitli kesimlerindeki farklı yaşayış biçimlerini de ifade etmesi bakımından asrilik, asrileşme gibi kavramlarla ifade edilmeye başlanmıştır” (Salbacak,2017, s.112,113). Kelime anlamı olarak çağdaş, çağcıl anlamına gelen asri, zamana uygun olma, modernleşme durumunu anlatmaktadır.

Batılılaşmanın yayılması ve Osmanlı iç mekanlarına girmesindeki en önemli araçlardan birisinin gazete ve dergiler olduğu görülmektedir. Yayın mecralarında reklamları yapılan ürün veya eşyalar tüketim arzunu tetiklemiştir. Asrileşme kavramı içerisinde kendisine yer bulan tüketim alışkanlıkları moda haline gelmiş ve batılılara özgü tüm nesneler statü sembolü olarak evlerde yerini almaya başlamıştır. Bu dönemde birçok evin, birbiri ile ilişkisi olmayan eşyalarla doldurularak kalabalık mekânlar haline getirildiklerinden söz edilmektedir (Kurukamç,2017, s.8,9).

Geleneksel yaşamın alışkanlıkları ile asrileşmenin yani batılılaşmanın alışkanlıkları birbirine oldukça ters düşse de 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın

başlangıcına gelindiğinde batılı yaşam biçiminin birçok bölgeye, iç mekâna ve yapıya yayıldığı görülmektedir.

Temel alışkanlıklar batılı etkilerle değişmeye başlamıştır. Özellikle batılı mobilyaların yaşam alanlarına girmesi ile birlikte yemek yemeden, oturma biçimine, fiziksel eylemler de değişmiştir. Bu değişim insanın kendi fizyolojik yapısı ile birlikte yapının iç mekân biçimlerini de etkilemiştir (Arıburun,2012). Geleneksel yapılar içerisindeki iç mekânlar mobilyalı yaşama ve bu yaşamın fiziksel alışkanlıklarına uyumlu değildir. Dolayısıyla geleneksel yapıların asri dönemin ihtiyaçlarını karşılamadığı düşüncesi ile yeni yapı girişimleri oluşmaya başlamış, geleneksel yapılar yıkılarak veya terkedilerek dönemin yeni yapıları olan apartmanlara geçilmeye başlanmıştır.

Bu süreçte varlıklı kesimin yaşadığı apartmanlar çoğunluk Pera ve çevresinde birkaç katın birleşimi ile oluşmuş yapılardır. Yeni yapılan veya var olan birçok yalı, köşk, konak gibi müstakil konutların da artık batılı yaşam biçimine göre şekillenmeye başladıkları da anlaşılmaktadır.

Asri Yaşam insan, iç mekân ve mobilya arasındaki geçiş ve değişim sürecini ifade etmesi bakımından önemli olmuştur. Yeni süreçte yer yatakları yerine karyola veya ahşap yataklar, sandık yerine, komodin, konsollar, yüklükler yerine büfe ve dolaplar, yer sofraları yerine masa, sandalyeler Osmanlı toplumunun yeni yaşamını şekillendiren yenileşme sembolleri olmuşlardır. Bu eşyalarla uyumlu olmayan geleneksel mekânlar ise dönemin yeni istekleri ile kendi yapısal kimlikleri arasında sıkışıp kalmıştır.

18. yüzyıldan itibaren toplum yapısındaki değişim süreci takip edildiğinde bu döneme kadar geleneksel yaşam biçiminin ve eşya kullanımının devam ettiği ancak bu süreçten itibaren devletin batılı politikaları ile birçok yeni kavramla tanışıldığı ve bir sindirme sürecine girildiği anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda ise tamamıyla batılı özelliklerde mobilyaların iç mekanlara yerleşmeye başladığı görülmektedir. Böylece geleneksel yaşama dayanan sedirler, yataklar, yüklükler, sandıklar dönüşmeye başlamış zamanla konutlardan çıkmış ve yerlerini batılı koltuk, sandalye, masa, büfe, konsol, karyola gibi mobilyalara bırakmıştır.

	DÖNEM	DÖNEM	DÖNEM	
	1400-1700 Arası	1700-1800	1900	
	DOĞU MOBİLYASI	ARA DÖNEM	BATI MOBİLYASI	SONUÇ
Yatma Çevresi	Yer Yatağı (Yer Döşegi) 	Batılı kavramlara zihnen alışılan geçiş süreci →	Karyola, Yatak 	19. yy kadar geleneksel yaşam alışkanlıkları devam etmektedir. 19.yy'da yere serilen yatakların yerini batılı tarzda yataklar almıştır.
	Sandık, Yüklük 	Batılı kavramlara zihnen alışılan geçiş süreci →	Komodini, Şifonyer 	19. yy. kadar geleneksel yaşamda her türlü depolama için kullanılan eşyaların yerini hareketli batılı mobilyalar almıştır.
Oturma elemanları	Sedir, Peyke, Kerevet Divan, Seki 	Batılı kavramlara zihnen alışılan geçiş süreci →	Koltuk, Kanepe, Sandalye 	19. yy. kadar geleneksel yaşamda her türlü oturma ihtiyacı sedir ve türevleri gibi taşınmazlarda sağlanırken, 19.yy'da batı tarzı oturma biçimlerine geçilmiştir.
	Tabure, İskemle, Sıra 	Batılı kavramlara zihnen alışılan geçiş süreci →	Puf, Tabure 	Portatif oturma birimlerinin geleneksel yaşamda da olduğu görülmekle birlikte 19.yy'da batı tarzı gelişmiş örnekleri de görülmektedir.
Depolama ve Sergileme	Yüklük, Raf, Niş 	Batılı kavramlara zihnen alışılan geçiş süreci →	Dolap, Büfe, Kitaplık, Etajer 	19. yy. kadar geleneksel yaşamda her türlü depolama için kullanılan eşyaların yerini hareketli batılı mobilyalar almıştır.
Yemek Yeme Çevresi ve Çalışma Çevresi	Yer Sofrası (sini, minder) 	Batılı kavramlara zihnen alışılan geçiş süreci →	Masa, Sandalye, Konsol 	19.yy kadar yere kurulan siniler ve etrafına dizilen minderlere oturularak gerçekleştirilen yemek yeme eylemi, 19 yüzyıllarda birlikte masa sandalyelerde devam etmiştir.
	Yazıhane (Küçük ayaklı sehpa yazı masası) 	Batılı kavramlara zihnen alışılan geçiş süreci →	Çalışma Masası 	19.yy. kadar yazı yazma vs. işlevlerinin yerine getirildiği küçük ayaklı masalar bulunmaktadır. 19. yy. batı tarzı masalara geçilmiştir.
Diğer	Sehpa, Rahle, Beşik 	→	Sehpa, Beşik, Paravan vs 	19.yy kadar birkaç taşınabilir eşya bulunsada, 19. yy'dan sonra birçok batılı eşya kullanılmaya başlanmıştır.

Tablo 1. Geleneksel Mobilya Kavramının Batılılaşma ile Değişim

2.3. 19. YY'DA AVRUPA'DA MEKAN VE MOBİLYA KAVRAMI

19. yüzyıl, başta Avrupa olmak üzere dünyanın sosyal, kültürel, ekonomik birçok yönden değişime uğradığı, ulaşım ve taşımacılığın, üretim anlayışının ve tekniklerinin değiştiği, sanayi sürecinin başladığı yeni bir dönemi ifade etmektedir.

İngiltere'nin başını çektiği Avrupa ülkeleri bilim, teknoloji ve sanayide dünyanın güçlü devletleri haline gelmişlerdir. Sanayileşme ile birlikte oluşan yeni yaşam düzeni çözüm gerektiren birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Hızlı nüfus artışı ve buna bağlı oluşan konut gereksinimi, yeni pazar arayışları bunlardan bazılarıdır. Bu süreçten itibaren dokuma ürünlerinden maden cevherlerinin, keşfine, sıhhi tesisat, aydınlatma ve ısıtma sistemlerinden demir çelik kullanımına, Avrupa konut sisteminde ve günlük yaşamında birçok yenilik yaşamın bir parçası haline gelmiştir.

Bu dönemde mimari, iç mekân ve mobilya kavramları yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Mekân ve mobilya kavramı yaşam alanlarını etkileyen önemli olgular olarak gündelik yaşamın merkezinde yer almışlardır. Sanayileşme ile birlikte bu kavramlar yalnızca aristokrat kesimin değil artık burjuva ve orta kesimin de evlerini dekore edip konuşabildiği, nesneleri alıp evlerine yerleştirebildikleri konular haline gelmiştir.

Genel olarak mobilya ve mekân kavramı endüstriyel gelişmelerin yaşandığı döneme kadar birçok sembolik ve sosyo-kültürel katmanların, farklı yaşam alışkanlıklarının, inanç ve çeşitli anlamsal aktarımların, yerleşik veya göçebe yaşam biçimin bir ifadesi olarak yaşam alanlarına ve kullanılan nesnelere yansımıştır. İlk çağlardan itibaren çeşitli el aletleri ile başlamış olan mobilya yapımı, zamanla çeşitli malzemeler ve işlenme bilgisi, el pratikliği ve tekniklerle gelişerek bir zanaat haline gelmiştir. Bu zanaat her ne kadar geçen zaman içerisinde gelişim göstermiş olsa da el işçiliğine dayalı yapım teknikleri ve malzemenin işlenme süreci gibi sebepler, mobilyanın kısıtlı çevrelerde ve kısıtlı imkânlarla üretilmesine neden olmuştur.

Mobilya, mekân tarihinin başlangıcından beri farklı tipleriyle insanlığın yaşamını kolaylaştırmıştır. Başlangıçta ilkel ve fonksiyonel çözümlerle karşımıza çıkan mobilya gelişen süreç içerisinde özellikle Rönesans'tan itibaren oran, ölçü,

konfor gibi kavramlar öne çıkmaya başlayarak insan ergonomisine uygun mobilyalar üretilmeye başlanmıştır.

Rönesans'tan 18. yüzyılın ortalarına kadar mobilyada varlıklı kesimin beğenilerini yansıtan, sosyal, siyasal ve askeri gelişmelere göre şekillenen, süsleme ve bezemelerle işlenmiş formlar görülmeye başlanmıştır. Estetik değerlerin değişmesi ile de çeşitli dönemlerde farklı akımlar yeni üslup biçimlerine dönüşerek modayı oluşturmıştır (Arıburun,2012, sy12,13).

“Sanayi Devriminin ardından mobilyanın fabrikalarda seri üretim ürünleri haline gelmesi ve uygun fiyatlara satılması, el işçiliğini azaltmış ve zanaat olmaktan çıkarmıştır. Öncesinde bir statü sembolü olarak yalnızca yüksek kesimin ulaşabildiği mobilya artık her kesim için ulaşılabilir hale gelmiştir” (Dinçel, Işık,1979).

19. yüzyıl mobilyasının gelişiminde kullanım ve malzeme bakımından etkili olan unsur yaylar olmuştur. Yatak, koltuk gibi döşemeli tüm mobilyalarda konforu arttırmak amacıyla yay kullanımı bu yüzyılda başlamıştır. Ayrıca bu dönemde yeni hayat tarzı ile ortaya çıkan ve birtakım ihtiyaçları karşılamak amacıyla tasarlanan mobilya ve iç mekânlar da bulunmaktadır (Arıburun,2012, s.19,20).

19. yüzyıl Avrupa mobilyasında görülen en önemli teknolojik gelişmelerden birisi de ahşap bükümü olmuştur. Avusturya'da yalın ve işlevsel mobilyalar tasarlayan Michael Thonet, 1830'lu yıllardan itibaren özellikle kayın ağacı kullanarak, ahşap büküm mobilya imalatına dair çalışmalar yapmıştır. Bükülmüş ahşap ile oluşturduğu mobilyalar yapım tekniği, sadeliği ile diğer mobilyalardan oldukça farklı görünmüş ve ilgi çekmiştir (İrez,1988, s.5,6).

Şekil 54. Thonet tarzı mobilyalar (Verlet,1972, s.144; İrez,1988, s.6).

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde evlerin her odasının farklı stillerle göre dekore edilmesi ve farklı üsluplardaki mobilyalarla doldurulması moda haline gelmiştir. Örneğin, salonda Boulle-işi veya rokoko stilinde mobilyalar, yemek odasında Fransız Rönesans'ı olan Henri II. üslubunda mobilyalar, kütüphanede ağır pelesenk eşyalar, yatak odasında ise yumuşak ve yuvarlak koltuk takımları kullanılmaktadır (İrez,1988, s.4).

Geçmişten uyarlanan stiller arasında özellikle yeni gotik, yeni barok, yeni Rönesans yeni rokoko en çok tercih edilenler arasındadır. Odaların döşenmesinde veya mobilyaların tasarımında “mobilyaların cinsiyeti” kavramı da bu yüzyılda ortaya çıkmış, çeşitli mobilyalara ait yumuşak, kıvrımlı veya sert, düz hatlı mobilyalar kadınsı veya erkeksi olarak nitelendirilmiş ve evin içerisinde oluşturulan ilgili odalara buna göre yerleştirilmişlerdir (Arıburun,2012, s.25).

Örneğin Fransa'da III. Napolyon stili ve İngiltere'de geç Viktoryan stili dışı bir üslup olarak görülmüş, drapeler bu devre kadar bu derecede ilgi görmemiştir ve döşemecilerin şöhreti marangozunkini aşmıştır. Bu dönemin bir gözlemcisi olan Madame Girardin bir odanın nasıl döşendiği hakkında bilgiler vermiştir;

“Şömineler kadife kumaşla çerçevelenip altın yaldızlı saçaklarla bezeniyordu. Koltukların dantel örtüleri vardı, ahşap duvar kaplamaları harika kumaşlarla gizleniyordu. Perdeler mükemmeldi ve her yere asılıyordu. Bir kapı gerektiğinde bir perde ile gizlenebiliyordu veya bir kütüphane bir perde ile örtülebiliyordu. Bazen tek bir odada sekiz veya dokuz tane perde bir arada olabiliyordu...” (İrez,1988, s.3,4).

Avrupa'da burjuva sınıfının zenginleşmesi ile ev döşemesine karşı bir ilgi oluşmuştur ve oturma, yemek odalarının yanı sıra yastıklı, minderli doğu esintili salonlara karşı bir merak uyanmıştır. Bu salon stili yüzyılın sonlarına doğru abartılı bir hal almış, modern koltukların ve divanlarına yanlarına şark mobilyaları eklenmeye başlanmıştır. İran halıları, goblenler, peluşlar, palmiyeler, makart buketleri, drapeli perdeler bu ortamın önemli parçaları haline gelmiştir. Doğu ticareti neticesinde Avrupa'ya ulaşan doğunun egzotik ürünleri ve doğu seyahati hakkında yazılan kitaplar, edinilen bilgiler, anlatılan deneyimler Avrupalılarda merak uyandırmıştır. Böylece Avrupalılar evlerinin bir odasını doğu, şark zevkinde dekore

etmeye başlamışlardır. Doğu halıları, divanları, kakmalı sehpa, nargileler, sedirli oturma bu odaların parçalarından bazıları olmuştur. Ayrıca kimi evlerde Türk Çadırı şeklinde tanımlanan odalar da bulunmaktadır. Bu tip eşyalar Türkiye'nin yanı sıra İran, Mısır, Hindistan gibi ülkelerden getirilmiştir (İrez,1988, s.5).

Yüzyılın modası haline gelen mobilya kullanımında Neoklasik dönem içerisinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. Mobilyalar mekân içerisine gelişigüzel biçimde veya duvar diplerine sıralanmak yerine belirli bir düzen içerisinde yerleştirilmeye başlanmıştır (Uzunarslan,2006). Bu durum mobilyanın mekân içine konumlandırılması ile birlikte iç mekânın biçimlenişi açısından da önemli bir etki sayılabilmektedir. Bunun yanı sıra mobilyada takım oluşturmak kavramı da yine bu dönemde ortaya çıkmış bir yeniliktir. Aynı üsluptaki mobilyalardan koltuk takımları, yemek odası ve yatak odası takımı gibi grup mobilyalar oluşturulmaya başlanmıştır. Mobilya sanayisinin üretim bandı iyice gelişmiş ve bu dönemde çeşitli işlevlere hizmet eden farklı mobilya tipleri de ortaya çıkmıştır. Örneğin masa tipleri kendi içerisinde çeşitlenerek, yazıhane, orta masası, konsol gibi isimler alırken, oturma elemanları, koltuk, şezlong, berjer gibi isimler almışlardır (Arıburun,2012, s.27; Verlet,1972, s.86).

Yüzyılın en önemli kaplama malzemesi olarak maun, abanoz veya farklı tür ahşaplar yoğun biçimde kullanılmaya devam etmektedir ve bu kaplama malzemeleri kullanarak zengin ahşap işçiliğinin sergilendiği bir yöntem olan “marquetry” (marketöri) tekniği uygulanmaktadır. Farklı kaplama malzemelerini bir araya getiren teknikte, kakmacılık yöntemleriyle, zemin, masa, sehpa gibi mobilyaların yüzeylerinde geometrik desenli dekoratif tasarımlar oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Şekil 55. Marketöri tekniğinin Mobilya örnekleri (Verlet,1972)

Neoklasik dönem Fransa’da 16. Louis Stiliyle öne çıkarken, İngiltere’de 18. yüzyıl ortalarında İngiliz marangozluğunun en iyi örneklerini barındıran ve “Altın Dönemi, “Maun dönemi” ya da “dört büyükler dönemi” olarak adlandırılan bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncesinde altın dönemin temellerini atan süreç ise Queen Anne Stili (1665-1714) ve Georgian Stili (1714-1830) olarak bilinmektedir (Kurtoğlu,1986, s.82,83).

XVI. Louis döneminde Fransa’da mobilya tasarım ve yapımı diğer ülkelere kıyasla çok önde gelmektedir. Bunun en büyük sebebi Paris’te mobilya ustalarının oluşturmuş olduğu bir lonca teşkilatının bulunmasıydı. Loncalardaki iş bölümü mobilyanın imalat süreçlerine göre belirli bölümlere ayrılmıştı. Mobilya ustaları yetkinliklerine göre kaplamacı, döşemeciler, oymacı ve kakmacılar, metal ustaları, lake ustaları, ressamlar, marketöri ustaları gibi pek çok kollara ayrılmış durumdaydılar (Verlet,1972, s.39-43; Boyla,2012, s.63-65; Arıburun, 2012, s.29).

16. Louis döneminde sadelikle işlenerek döşenen iç mekânlar ve mobilyaları yalnızca saraya değil aynı zamanda zengin burjuva evlerine de uygulanıyordu. Paris atölyelerinde bu yeni sınıfın zevklerine göre seçkin mobilyalar imal edilmekteydi. Barok ve rokoko stillerindeki gibi karmaşık ve asimetrik biçimler yerini geometrik şekillere, düz çizgiler ve dik açılara bırakmıştır (Kurtoğlu,1986, s.82).

1789’de yaşanan Fransız Devrimi mobilya sektörünü bile etkilemiştir. Artık yüksek kesim değil burjuva sınıfının istek ve zevkleri etkin biçimde yönlendirici olmaya başlamıştır. Bu durum mobilya ve mekân kavramı içerisinde büyük bir değişim sürecini getirmekle birlikte Neoklasik dönemin sonu olarak kabul edilmektedir.

Şekil 56. 16. Louis Dönemi koltukları (Verlet,1972, s.41)

İngiltere’de Neoklasik mobilya dönemi, 1718-1806 yılları arasında geçen ve “Chippendale, Hepplevwhite, Adam ve Sheraton” dört büyükler dönemi olarak anılan süreci kapsamaktadır. Bu dönemlere ismini veren tasarımcılar, önemli tasarımlarıyla İngiliz mobilyasını bu dönemde temsil etmişlerdir (Arıburun,2012, s.33).

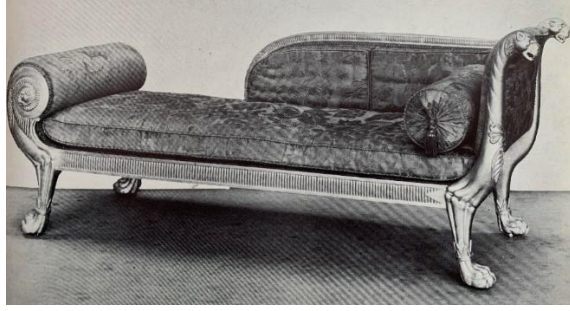

Şekil 57. Adam, Hepplewhite stili sandalyeler (Verlet,1972, s.87)

Hepplewhite (— 1786) mobilya ise daha çok sandalyeleri ile diğer stiller arasından sıyrılarak ün kazanmıştır. Bu stil Chippendale mobilyasına göre daha zarif ve basittir. Yandan düşer tablalar, büyüyen masalar, altı veya sekiz ayaklı kanepeler bu dönemin ürünleridir (Kurtoğlu,1986, s.84,85; Arıburun,2012, s.34). Adam (1738-1792) stili mobilyada da klasik detaylar, hafif ve zarif özellikler önemli olmuştur.

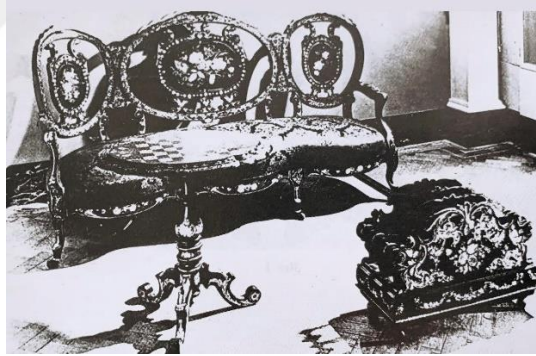
Sheraton Stili (1751-1806) mobilya tasarımları diğer stillere göre daha az kavisli ve genellikle düzdür. Kare, dikdörtgen gibi doğrusal çizgilerden oluşan geometrik formlar sıklıkla kullanılmaktadır. Sheraton Stilinde açık ve koyu ahşap kaplamalar ve lake cilalar bir arada kullanılarak mobilyada derinlik hissi yaratılmaya çalışılmıştır (Verlet,1972, s.85-89).

Fransa’da I. Napolyo’nun imparatorluğunu ilan etmesi ile başlayan ve Saray stili olarak bilinen son mimarlık ve mobilya üslubu olarak anılan Ampir (1801-1814), asillerin beğenileri ile halkın tercihleri arasında bir geçiş dönemi sayılmaktadır. Bu süreçte mimarlık ve mobilya kavramlarında ve dekoratif unsurların uygulanmasında dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel kaynakları önemli belirleyici unsurlar olmuşlardır (Kurtoğlu,1986,sy85-87).

Şekil 58. Hayvan baş ve ayaklarını taklit eden mobilyalar (Verlet,1972)

1835-1870 yılları arasında “Papier-Mâché” sıkıştırılmış kâğıt anlamına gelen bir teknik özellikle Regency döneminde çok popüler hale gelmiştir. Ana maddesi eski kâğıt parçaları olan bu teknikte buhar ve ısı önemlidir. Önce kâğıtlar kaynatılır sonrasında tutkal ilave edilir, elde edilen hamur formlara doldurulur ve soğuyup sertleşmeye bırakılır (İrez,1988, s.3; Arıburun,2012, s.21).

Şekil 59. Regency Papier-Mache stili mobilya örnekleri (İrez,1988, s.3)

Fransız Ampir stiline gözden düşmesi ile Almanya'dan başlayarak Avrupa ülkeleri, Rusya ve İskandinav ülkelerinde yeni bir üslup ortaya çıkmıştır. Özellikle Yunan ve Roma sanatının etkisinde olan bu üslup Biedermeier stili (1815-1850) olarak nitelendirilmiştir ve Ampir stiline sadeleşmiş biçimi olarak görülmektedir (Boyla,2012, s.83). Bu stilde ilk defa tamamlayıcı ve takım mobilyalar görülmüştür.

Bu dönemin takibinde 1880'li yıllara gelindiğinde evler, mobilya, duvar halıları, drapeli perdelerle dolup taşmış, sofrta takımlarından çatal bıçaklara kadar her çeşit eşyaya ve evin kendi yapısına aynı derecede önem verilir olmuştur. Bu

düşüncenin tetiklenmesinde Art-Nouveau fikrinin temsilcisi olan Belçikalı tasarımcı Henry Von De Velde'nin evrensel sanat anlayışı ve mekân içerisindeki tüm öğelere aynı derecede tasarımsal ilgi göstermesinin etkili olduğu söylenebilmektedir. Doğadaki formların stilize edildiği ve el işçiliğinin önemsendiği bu üslupta çiçekler veya hayvanlar kıvrımlı çizgilere dönüşmektedir. Bu devirde rüstik düz hatlı, orta çağ möblelerine benzeyen ancak taklidi olmayan mobilyalar da yapılmıştır. Bu tip mobilyalar İskoçyalı Mackintosh tarafından geliştirilmiştir (İrez,1988, s.7,8).

Şekil 60. Art Nouveau üslubunun iç mekân içerisinde ve mobilyada uygulaması, Victor Prouve, Nancy Okulu Müzesi (Verlet,1972, s.203)

19. yüzyılda ahşap mobilyacılığının yanı sıra teknolojinin gelişmesi ile demir çelik sanayinin de ilerlediği ve bunun mekân ve mobilyaya, mimariye de yansımış olduğu görülmektedir. Demir karyolalar buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Avrupa'nın bu yüzyıl içerisinde yalnızca kendi tarihine dayanan dönemsel üslupları taklit etmediği, doğu ile gelişen ticaret neticesinde doğunun ürünlerine mobilya ve mimarisine, mekânlarına karşı da bir ilginin söz konusu olduğu ve bir moda unsuru haline geldiği izlenmektedir.

2.4. 19. YY'DA OSMANLI'DA MEKAN VE MOBİLYA KAVRAMI

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda, başlayan batılaşma sürecini 19. yüzyılda peş peşe yapılan ıslahatlarla hızlandırmıştır. Batılılaşma bizzat saray ve çevresi ile teşvik edilmiş Tanzimat Fermanı ile batılılaşma anayasal zemine oturtulmuş batılı devletler ile yapılan bazı antlaşmalar ile süreç devam etmiştir. Diğer taraftan İngiliz Ticaret Anlaşması ile birlikte açık pazar haline gelen Osmanlıda yaşanan köklü değişimler kültürel ve günlük yaşamı büyük ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda her ne kadar teknik ve eğitim konusunda batıyı yakalama çabaları olsa da daha çok saray ve üst kesimden halka intikal eden yaşam biçiminin değişikliği şeklinde bir batılılaşmanın yaşandığı görülmektedir.

Osmanlı Payitahtı İstanbul'da Avrupalı mağazalardan alışveriş yapmak, batılı ve modernist yaklaşımların ifadesi haline gelmiştir. İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması neticesinde Avrupalılar, batılı yaşamın simgesi haline gelen Pera bölgesinde çeşitli ithal ürünler satan mağazalar açmışlardır. Toplum yapısıyla ilişkili olmayan birçok ürünün bulunduğu bu mağazalar batılılaşmanın bir sembolü olarak görülmüş, üst ve orta sınıfın alışveriş yaptığı mekanlar haline gelmişlerdir.

Bu mekanlarda satılan iç mekân ve dekorasyon ürünleri de zaman içerisinde Osmanlı evlerine girerek konut yaşamını değiştirmiştir. Böylece geleneksel alışkanlıklardan farklı olarak gelişmeye başlayan yeni yaşam tarzı, günlük yaşam ihtiyaçlarını da değiştirmiştir.

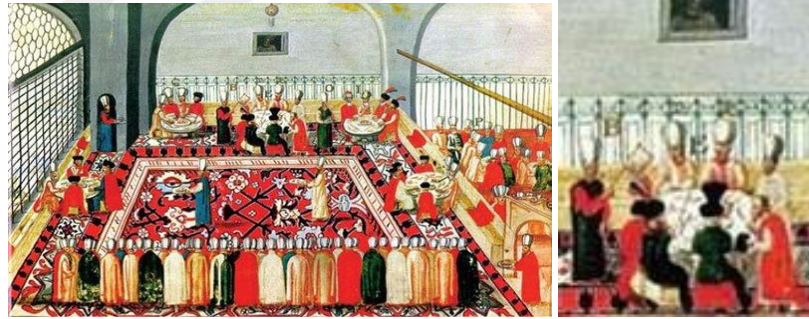
Osmanlıda batılılaşmanın ilk aşamasının sarayda başladığı ve 19. yüzyıla gelinmeden önce, III. Selim döneminde bir takım batı tarzı yaklaşımların iç mekanlarda uygulanmaya başlandığı bilinmektedir. Özellikle 1784 yılında İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra Hatice Sultan Sarayının bir bölümünün dekorasyonu ile yakından ilgilenen ressam-mimar Antoine Ignose Melling Osmanlı Sarayının iç mekanlarının batı üslupların girmesinde önemli bir rol oynamıştır (Demirarslan,2007, s.46).

Batılılaşma ilk olarak 18. yüzyılda Osmanlı bahçelerinde görülmüştür. 19. Yüzyıl Tanzimat döneminin sonrasında ise yapısal olarak sarayları ve konut tasarımlarında iç mekan ve donanımlarını etkilemeye başlamıştır. Özellikle II. Mahmud sarayda kullanılmak üzere Avrupa'dan getirttiği masa ve sandalye gibi

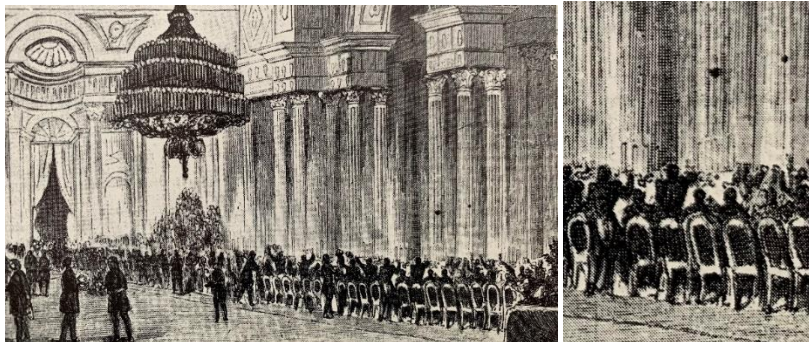
mobilyalarla saray yaşamında değişikliğe gitmiştir. Bu dönemde perde, lamba ve koltuk gibi batı tarzı mobilyalar seçkin evlere girmeye başlamıştır (Oğuz,2018, s.31).

Sultan Abdülmecid döneminde ise sarayda geleneksel kültür, batılı mobilya ve moda kavramı, eşya kullanımı ile yer değiştirmiştir (Demirarslan,2011, s.214). Böylece modern yaşama ilk teşvik, Abdülmecid döneminde batılı yaşam tarzına uygun şekilde yapılan Dolmabahçe Sarayı ile olmuştur. Saray, yüzlerce odası ve salonlarıyla, dış cephesi ve iç mekanlarıyla gelenekselden tamamen farklıdır.

Sarayın dekorasyonunda Fransız dekoratör Séchan ve Garde'nin çalışmaları, Ahmet Fethi Paşa'nın Paris gezileri de oldukça önemli olmuştur. Bunun yanı sıra sonraki dönemlerde II. Abdülhamit'in mobilyaya olan ilgisinin de etkili olduğu görülmektedir. Batılılaşma hareketinin net bir şekil alması ise ilk olarak sofra düzenine çatal bıçağın eklenmesi ile olmuş, sonrasında minder ve sedirin yerine oturma biçimini değiştiren iskemle ve koltuklu oturma gelmiştir (Demirarslan,2011, s.213,214).

Şekil 61. Avusturya elçilik heyeti 1628'de Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı'nda yemek yerken (Bardakçı,2013 URL-27)

Şekil 62. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonunda Kırım Savaşı bitimi verilen davette masa sandalyeli oturma (Gülersoy,1984, s.58)

Osmanlı, batılı üslupta mobilyalar ile döşenen Dolmabahçe Sarayına yerleşmiş böylece Payitahtın merkezi de Boğaziçi'ne taşınmıştır. Devlet mensuplarının, elçilik binalarının ve seçkin kesimin de Boğaziçi kıyısında ikamet etmeleri modernleşme hareketini destekler niteliktedir. 19. yüzyılda batılı tarzda inşa edilen diğer sarayların iç mekanları tamamıyla döşenememiştir. Bu sebeple Beylerbeyi Sarayına Fransa İmparatoriçesi, Karadağ Prensi Nikola, Avusturya-Macaristan imparatoru Joseph, Çar II. Alekdandr'ın temsilcisi Grandük Nikola ya da İran Şahı Nasıreddin gibi önemli konukları ağırlamak amacıyla çeşitli yerlerden ödünç veya satın alınarak batı tarzı mobilyalar yerleştirilmiştir (Milli Saraylar,1993, s.77-82). Saraylarda pencere, kapı ve döşeme unsurlarından aynasına, konsol, masa ve sandalyesine, koltuk, sehpa ve kanepeye kadar hepsi iç mekân tasarımı ve mobilya olarak bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır.

Değişen koşullar ve günlük yaşam alışkanlıkları geleneksel Osmanlı konutunda da çeşitli değişimlere sebep olmuştur. Osmanlı konutunun ev içi üretimine olanak sağlayan avlu ve bahçe gibi açık mekanlara şehir yaşamıyla birlikte ihtiyaç kalmamıştır. Böylece avlu ve bahçe kültürü bırakılmış, tek çatı altında birleşen daha kapalı iç mekan anlayışı benimsenmiştir. Bu dönemde merkezi plan tipli evler gelişmiş, asimetrik olarak yerleştirilmiş üç odalı hayatlı evler ise en yaygın tipler olmuştur. S.H. Eldem, 19. yüzyıl Avrupalaşmış kentsel konut biçimini, geleneksel ev tipini tümüyle silen bir dönem olarak sınıflandırmıştır (Kuban,2020, s.59,69; Bektaş,2020, s.137) Tamamen geleneksel unsurlar çerçevesinde şekillenerek vücut bulmuş ahşap Türk evleri içerisinde ilk batılılaşma etkisi çeşitli batılı eşyaların mekan içine girmesi, süsleme unsurlarının değişmeye başlaması ile görülmüştür.

Batılılaşma etkisinin konutların iç mekanlarına ilk olarak yansıdığı yapıların başında, 19. yüzyılla birlikte anılmaya başlayan konaklar gelmektedir. Konaklar batılılaşma ile geleneksel arasında hem kültürel hem de iç mekan ve mobilya açısından yaşanan gelişimlerin önemli merkezleri olmuşlardır. Bu dönemde iç mekanlar ev sahiplerinin batılı ve modern olduklarını göstermek amacıyla bir statü sembolü olarak mobilyalarla donatılmaya başlanmıştır. Bu mobilyaların konumlandırıldıkları mekanla ilişkisi sorgulanmamıştır. Örneğin, batı etkisinde konutlarda “vestibule” vestiyer, elbiselik denilen giriş mekânları oluşturulmuş, bu

mekânlara da palto ve şapka asmak için vestiyer mobilyası yerleştirilmiştir (Artıkoğlu,2011, s.53,54).

Ayrıca konakların salon duvarlarını ailenin geçmişine ait fotoğraflarla süslemek moda olmuştur. Yine salon mobilyası olmadığı halde Avrupalı erkeklerin çalışmak için kullandıkları yazı masaları, konsol ve komodinler de salonlara yerleştirilen statü sembolü mobilyalar arasında yerlerini almışlardır (Yıldız,2018, s.69,70; Demirarslan,2011, s.217).

Demirarslan (2011), saraylarda ve büyük konaklarda dış dünyaya kapalı olarak tasarlanan en önemli bölümü haremelerin teşkil ettiğini ve bu bölümlerin batı tarzı mobilyaların ve alışkanlıkların en geç kabul edildiği yerler olduğunu söylemiştir. Batılı üslupta mobilyalar, konut yapısı içerisinde ilk olarak dış dünyaya açık olan selamlık bölümünü etkilemiştir. Bu nedenle iç mekânlarda en geç değişen bölüm yatma alanları dolayısıyla mobilya anlamında da yataklar olmuştur (s.214).

Şekil 63. -Şekil 64. Topkapı Sarayı Sultanın sedirli oturum ve yatma alanı, Beylerbeyi Sarayı sultanın karyolası (Özen,2023, Kişisel Albüm; URL-28)

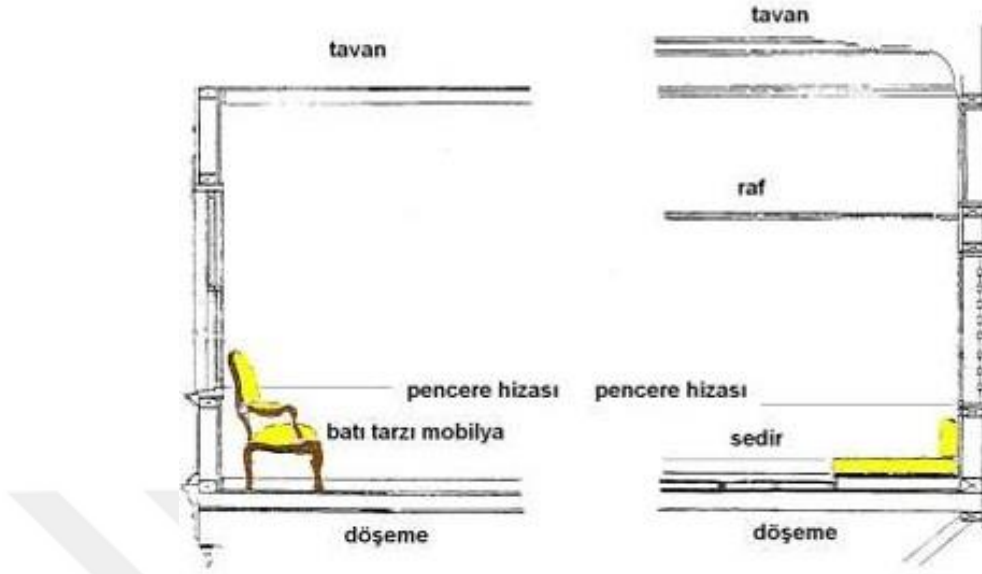
Yemek yeme eylemi saray ve konaklarda harem bölümünde yer sofralarında yenmeye devam etmiştir. Bu nedenle yemek odası mobilyalarının kabullenilmesi de biraz sürmüştür. Ancak Selamlık bölümlerinde yabancı konukların ağırlandığında derme çatma da olsa batılı tarzda ziyafet sofraları kurulmaya çalışılmıştır. Yemek odasının sarayda ilk olarak oluşturulması Sultan Reşad döneminde Dolmabahçe Sarayı'nda görülmektedir (Esemenli,1999, s.114; Uşaklıgil,2022, s.36,41; Demirarslan,2011, s.214).

Mobilya ve iç mekân bağlamında bu dönemde yaşanan bir diğer değişim de salon ve misafir odaları olmuştur. Özellikle lüks eşya kullanımının artmaya başlaması ile Avrupa evlerinde bulunan büfe, konsol tarzı mobilyaların kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu durum konutlarda salon, misafir odası mekânlarının yapılmasını sağlamıştır. (Demirarslan,2011, s.214).

Tanzimat sonrasında batılılaşma ile başlayan Osmanlı konut yapısındaki ilk değişimler direk olarak evlerin değişimi ile değil, batılı eşya veya mobilyaların yavaş yavaş satın alınıp evlere yerleştirilmesi ile başlamıştır. Başta apartmanlar olmak üzere çeşitli batılı tarzda yapıların inşa edilmesi ile birlikte ekonomik düzeyi elveren kesimin bu yapılara yerleşmeye başladığı görülmektedir. Plan tipolojisi geleneksel düzenden tamamıyla farklı olan bu yapılarda, geleneksel yaşam ve alışkanlıkları, mekân ve mobilya kavramı tamamıyla değişime uğramıştır. Batılı ve modern bir yaşamın önemli birer simgesi olan bu yapıların iç mekânları da tamamıyla batılı mobilyalar ile doldurulmuştur.

Apartman konutlarına geçmeyen kesim ise geleneksel plan tipolojisine sahip ve yapı ile bütünleşik donatı elemanlarını tamamıyla yok saymasalar da batılı tarzda eşyaları bu mekânlara yerleştirmeye başlamışlardır. Geleneksel konutların içerisine giren bu yabancı parçalarla birlikte mobilyalı ve mobilyasız yaşam arasında bir çatışma sürecinin de yaşandığı görülmektedir (Özkaraman,2004, s.65).

Bu dönemde yapılan yeni konutlarda ise alçak sedirlerin yerine yüksek arkalıklı koltuklarda oturulmaya başlanması pencere parapetlerinin yükseltilmesine sebep olmuştur. Geleneksel kültürde dış mekânda konumlandırılan mutfak ve tuvaletler ise iç mekânlara taşınmaya başlamıştır. Geleneksel yıkanma yöntemi dışında küvet kullanma alışkanlığı ise ilk olarak Ermeni azınlığın evlerinde görülmüştür. Çok katlı konut tipine geçilmesi ile evlerin dışında bulunan tuvaletler iç mekâna taşınmış, hamam kültürü de yok olmaya başlamıştır. Alaturka tuvaletler yerini yavaş yavaş alafranga tuvaletlere bırakmıştır (Emiroğlu,2001, s.181; Demirarslan,2007, s.56; 2011, s.215).

Çizim 1. Oturma mobilyasının sedirden batılı mobilyaya geçişte iç mekân ve cephede yarattığı değişim (Bozkurt,2009; Demirarslan,2018, s.79)

Geleneksel Osmanlı evlerinin başodasında bulunan ocakların yerini zamanla salonlarda bulunan ve batı tarzında yapılmış şömineler almıştır. Aslında Osmanlı konutuna şömine III. Selim döneminde girmeye başlamıştır ancak şömineler ilk etapta süs veya gösteriş amaçlı öğeler olarak kullanılmıştır (Demirarslan,2011, s.215). Leyla Saz o dönemde İstanbul’da saray veya konaklarda henüz sobalar gelmediği günlerde sarı bakır veya gümüşten yapılmış mangalların kullanımından bahseder. Ayrıca kışın odaları ısıtmanın zorluğundan bahsederken örtü kullanımından söz etmiştir.

Osmanlı toplumunda mobilya üretimi adına geçmiş kayıtlar incelendiğinde mobilya kavramının yapı ile bütünleşik bir unsur olarak kabul edilmesinden dolayı bu anlamda batıdaki gibi özel üretim alanlarının bulunmadığı görülmektedir. Ancak geleneksel olarak kullanılan sabit ve az sayıdaki hareketli mobilyaların üretildiği “kaplamacı”, “çatmacı”, “kutucu”, “kürsücü” gibi isimlendirilen küçük atölyelerin bulunduğu bilinmektedir. Surnâme-i Hümayun’da (1582) iskemleciler ve sandıkçıları gösteren bir minyatür, ufak çaplı hareketli mobilyalar yapıldığının ispatı olarak gösterilebilmektedir (Demirarslan,2017, s.185).

Sarayın veya yüksek zümrenin Batılılaşan iç mekânları ile birlikte artan mobilya ihtiyacı genel olarak Avrupa’daki mağazalardan siparişlerle veya Pera’da

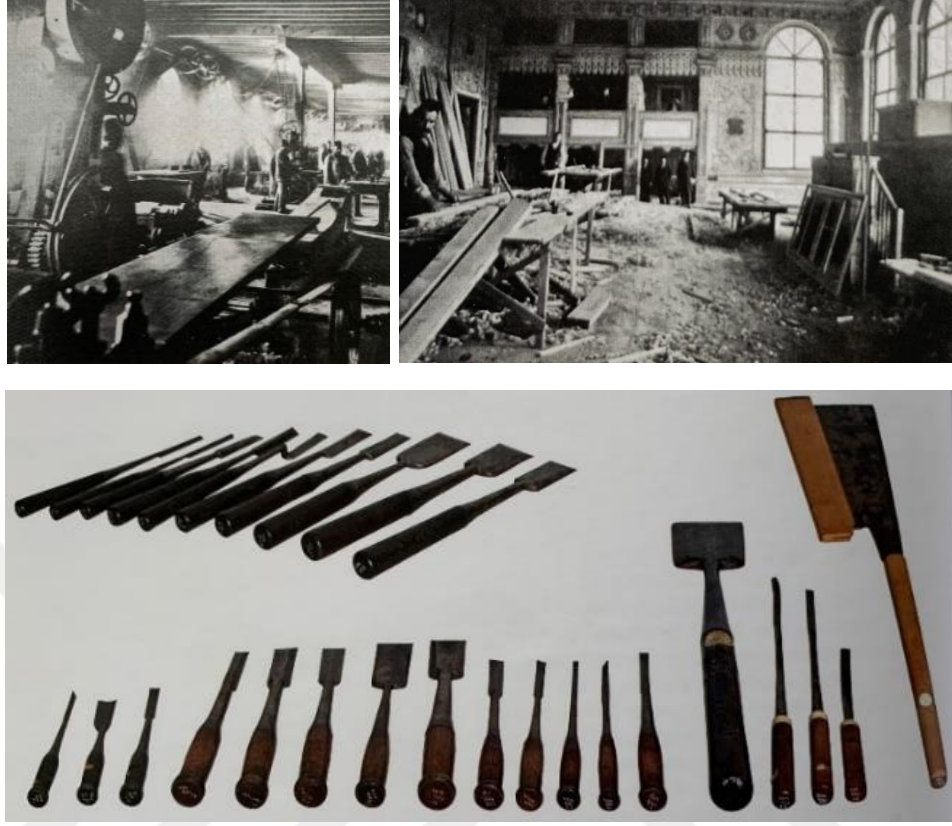
açılan Avrupalı mağazalardan tedarik edilerek sağlanmıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mobilya kullanımının artması ve yaygınlaşması ile ortaya çıkan mobilya ihtiyacına karşılamak amacıyla çeşitli mobilya atölyeleri kurulmuş ve üretim desteklenmiştir. Batı tarzı mobilya üretimi yapan bu atölyelerinden en önemlisi ise Padişah II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayına geçtikten sonra açtırmış olduğu Tamirhane-i Hümayun olmuştur (İrez,1988, s.41).

Padişah ahilik geleneği doğrultusunda marangoz olarak yetişmiş ve batı tarzı mobilya üretimi ile mobilyaların iç mekânda kullanımına öncülük etmiştir. Avrupa'dan birçok katalog getirtmiş ve bu kataloglardaki mobilyaları saraydaki atölyesinde üretmiştir (Demirarslan,2017, s.186).

Bizzat yapmış olduğu batı tarzı mobilyaların sarayda kullanıldığı veya hediye ettiği bilinmektedir. Kızı Şadiye Osmanoglu hatıralarında bu konudan bahsetmektedir. II. Abdülhamit'in diğer kızı Ayşe Osmanoglu da anılarını kaleme aldığı eserinde babasının resme ve marangozluğa olan merakından bahsetmiş ve hakkında geniş bilgiler vermiştir.

İrez (1988), Marangoz padişahın "Sainte Irene Askeri Müzesine" tamamıyla kendi ellerinden çıkmış bir salon takımını armağan ettiğinden ve bu takımda bir kanepe, koltuklar, küçük sandalyeler ve yuvarlak masalar bulunduğundan asıl özelliğinin ise kafes gövdelerinin ve eklemlerinin her çeşit silahı temsil etmesi olduğundan bahsetmektedir. Sultan Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında kendisinin kurduğu marangozhanenin işlerliğini bize gösteren 1907 senesine ait Tamirhane-i Hümayun Defteri önemli bir belge olarak durmaktadır. Defterin içerisinde bu atölyede neler imal edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır (İrez,1988, s.43-46).

Padişah II. Abdülhamid'in çeşitli mobilya atölyelerine, marangozluk eğitimlerine destek vermesi ve Tamirhane-i Hümayun'u açmasının asıl sebebinin Avrupa'dan getirtilen yüklü miktardaki mobilyanın önünü kesmek olduğu bilinmektedir. Bu atölyeler Dolmabahçe, Yıldız ve Beylerbeyi Saraylarının mobilya ihtiyaçlarının büyük oranda karşılamıştır (Arıburun,2012, s.3,4).

Şekil 65. -Şekil 66. Marangozhane (Milli Saraylar,2013, s.46; B.Bilgin,1988, s.69)
II. Abdülhamid'in marangoz takımı (Milli Saraylar,2013, s.100)

Saray ve konutlarda kullanılan batı tarzı mobilyalar çoğunlukla Mihal Raftakis ve Stamatis Vulgaris'in mobilya atölyelerinden çıkmaktaydı. Said N. Duhani, "Eski İnsanlar, Eski Evler" adlı eserinde bu ustaların II. Abdülhamit Han'ın atölyesinde çalışan iki Yunanlı olduğunu belirtmektedir (İrez,1988, s.43; Duhani,2022, s.73). Bunların dışında Pera ve Galata'da semtlerinde bulunan Bon Marche, Baker Mağazaları, Decugis Constantinople, Lazzarro Franco gibi mağazalar hem saray hem de yüksek kesimin alışveriş yaptıkları yerler olmuştur (Akıncı,2019, s.381-389). Bu mağazaların yanı sıra J.F. Gunsler tarafından işletilen Yüksek Kaldırım'daki İngiliz Pazarı'nda lambalar, büro eşyaları satılmaktadır.

2.5. 19. YY'DA OSMANLI SARAYLARI: DÖNÜŞEN YAŞAM BİÇİMİNİN İÇ MEKÂNLARA ETKİSİ VE TEMSİLİ

15. Asırdan 19. yüzyıla kadar geleneksel yapılar ve iç mekânları içerisinde yaşamını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batılaşma süreci ile birlikte yeni yaşam alanlarına ihtiyaç duyduğu ve bu doğrultuda yeni saray ve konut yapılarına yöneldiği izlenmektedir.

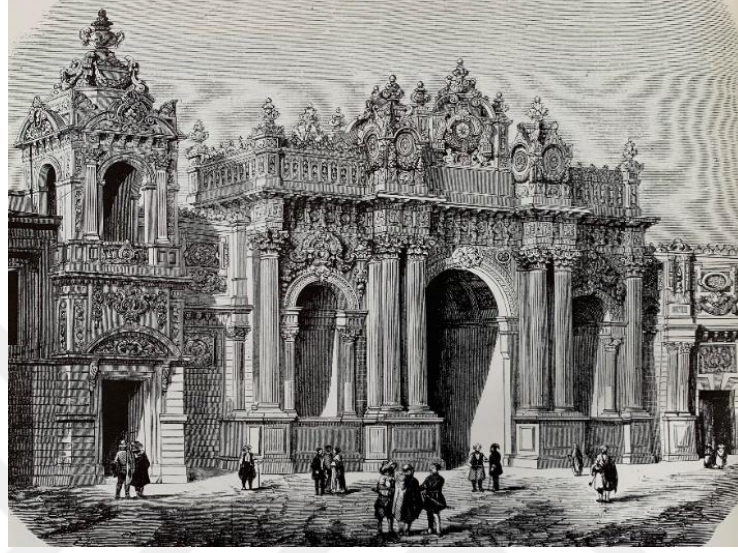
19. yüzyılın ortalarına kadar Topkapı Sarayı devlet merkezi olarak kullanılsa da batılılaşma faaliyetlerinin de etkisiyle, Özellikle III. Selim döneminde askeri veya dini yapılar dışında yapılan kasır, köşk ve saraylar, İstanbul'un mimari panoramasında "Boğaziçi Devri" denilebilen bir fasıl başlatmıştır (İrez,1988, s.19; Cezar,1971, s.25).

Şekil 67. II. Mahmut tarafından 1815'de yanan ilk Beşiktaş Sahil Sarayı yerine yaptırılan yeni saray, Barlett (Kuban,2004, s.369)

Göncü'nün aktarımına göre (2015), 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Sultan Abdülmecit döneminde, Boğaziçi'nin ahşap sarayları üzerinde batı etkili uygulamalarda bulunulmuş ancak istenilen sonuçlar elde edilememiş ve yeni bir sarayın inşasına karar verilerek Dolmabahçe Sarayı yaptırılmıştır (sy19). İlerleyen süreçte Dolmabahçe'nin getirmiş olduğu yenilik rüzgârı birçok yeni eserin de kapısını aralamış, Beylerbeyi, Çırağan Yazlık Sarayları, Konukevi olarak kullanılan

Yıldız Şale Köşkü ile av köşkü olan Küçükse Kasrı, resmigeçit kullanımları için İhlamur Kasrı gibi birçok saray, kasır ve köşk yapılmıştır (Arıburun,2012, s.91).

Şekil 68. Dolmabahçe Sarayının kapısı tamamlanırken, L'illustration Journal Universal,1853 (Gülersoy,1984, s.48)

Dolmabahçe Sarayı'nın, tek bir bina içerisinde batılı tarzda çözümlenerek, geleneksel yapı düzeninden ayrılmasının yanı sıra iç mekân özellikleri ve yaşam alışkanlıkları olarak da gelenekten kopmaya başladığı ve yeni bir yaşam biçiminin olduğu açık bir biçimde izlenebilmektedir.

Dolmabahçe Sarayı, inşa teknikleri ve iç mekân donanımlarında birçok yeniliği içerisinde barındırmaktadır. Saray'ın kurulumundan, kanalizasyonuna, kat döşemeleri ve taşıma sistemlerinden, demir döküm kullanımına, ısıtma ve aydınlatma sistemlerinden ahşap işçiliklerine, teknik ve detay çözümlmelerine, iç mekân donanımlarına, mobilya ve dekorasyon unsurlarına kadar bütün kalem de bu yeniliği izlemek mümkündür.

Gülersoy (1984), *Dolmabahçe* kitabında Sarayın uzun süre mimarlığını yapmış olan yetkili bir kalemin raporundan bu konuda bazı alıntılar yapmıştır;³

³ Çelik Gülersoy *Dolmabahçe* (1984, sy159) eserinde bu alıntıyı; Y.M. Lemi Ş.Merey: Dolmabahçe Sarayı Restorasyon Sorunları (Teksir Edilmiş, Teknik Rapor) şeklinde ifade etmiştir.

“Yapı, yarım kâgır sistemde oluşturulmuştur. Cephelerde değişik türlerde toparlama kesme taş kullanılmış, yüzlerine zengin kabartmalı çiçek motifleri işlenmiştir... Sarayın kanalizasyonu da çok ileri bir teknikle oluşturulmuş, denizin kirlenmesine engel olunmuştur. Mobilya ve mefruşatın korunması için, deniz cephesiyle batı cephesindeki sert ağaçtan, içli dışlı giyotin pencerelere saray camhanesinde özel olarak yapılan, ultraviyole ışınların içeri girmesini önleyen, eflatuna yaklaşan tonda camlar takılmıştır...” (Gülersoy,1984, s.159).

Sarayın aydınlatma biçiminin geleneksel yöntemlere göre değişkenlik göstermesi ve modern alternatiflerin tercih edilmesi önemli bir değişim olmuştur. Avrupa ve dünyaya yavaş yavaş yayılmaya başlayan havagazı kullanımı Osmanlı tarafından da kullanılmak istenmiştir. Böylece Dolmabahçe Sarayı inşası yapılırken de bu aydınlatma yönteminin kullanımı ön görüldüğünden buna uygun projelendirme yapılarak havagazı iç tesisatı çekilmiştir (Mazak, Şen,2007, s.66,67). Aydınlatma araçlarının ön plana çıkmasını sağlayan sistemler, ileride estetik yönelimleri de etkileyecektir.

Aydınlatma özelliğinin yanı sıra gelenekselden farklı olarak Avrupa yaşam biçimine uygun yapılan yeni saraylarda Avrupa stili ve yapımı avizelerin bir dekorasyon ürünü olarak kullanılmaya başlandığı da dikkat çekmektedir. Özellikle “Dolmabahçe Sarayının yapımı ile cam sanatında ün yapmış İtalya, İngiltere, Fransa, Çekoslovakya gibi ülkelerden Bohemya, Murano, Baccara ve İngiliz kristallerinden yapılmış kaliteli ve değerli parçalar gelmiştir” (Milli Saraylar,1998, s.10,11).

Şekil 69. -Şekil 70. Muayede Salonu Basile Kargopoulo fotoğrafı,1875 ve avizenin yakın görünümü (URL-29; Gülersoy,1984, s.217).

Şekil 71. Baccara Kristali ve Murano işi avizelerden örnekler, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları (Milli Saraylar,1998; 2014)

Dolmabahçe Sarayının ısıtılması şömine, mangal ve çini sobalarla sağlanmış kalorifer sistemine ise 1910-12 yılları arasında V. Mehmet döneminde geçiş yapılmıştır. Özellikle Muayede salonunun ısıtılmasında farklı bir yöntem izlendiği bunun içinde salonun içindeki kolon kaidelerinin kullanıldığı bilinmektedir. “Salonun bodrumuna döşenen bir sistem ile ısınan hava, kolon kaidelerinin altına yerleştirilen gözenekli metal tabanlıklardan içeriye verilmiş buradan da 18-20 derecelik bir ısının salona yayılması sağlanmıştır” (Aktuğlu,2007, s.16; Mazak, Şen,2007, s.67).

Şekil 72. Saraylarda kullanılan ısıtma çeşitleri (Milli Saraylar,3D Mekân,2024)

Sanayi Devriminin bir getirisi olarak çağın en modern yapı malzemelerinin başında demir-çelik kullanımı gelmektedir. Özellikle Dolmabahçe Sarayı’nın birçok noktasında bu çağdaş malzeme kullanılarak modern yöntemler takip edilmiş, böylece mimari ve iç mimari hatta dekoratif birçok konuda yeni kavramlar denenip farklı çözümler de üretilebilmiştir.

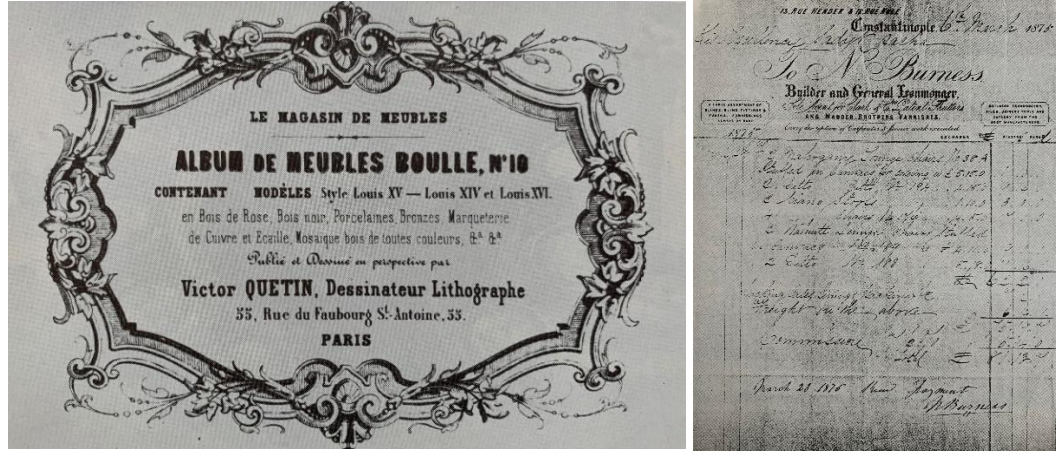
Demir-Çeliğin yanı sıra cam da önemli miktarda ve büyük ebatlarda saraylarda kullanılmıştır. Özellikle “Saltanat Merdivenlerindeki tırabzanların madeni dikmelere oturan cam ayaklara bağlanması dikkat çekicidir. Dolmabahçe Sarayı ile birlikte tekrar hareketlilik kazanan Beykoz atölyeleri özellikle Beykoz işi, Opal cam tekniği ile yapılanlar,” (Küçükerman, 2007, s.269).

Şekil 73. -Şekil 74. Dolmabahçe Sarayı’nın görkemli merdiveni ve tırabzanları (Kuban,2016, s.622; Küçükerman,2007, s.293)

19. yüzyıl Osmanlı sarayları, çağının modern sistemleri ve malzemeleri ile biçimlendiği için mimarlık ve iç mimarlık tarihimizdeki gelişimlere ışık tutabilmektedir. Hem 19. yüzyılın dünya genelinde yeniden şekillenmeye başlayan mekânsal yaşam düzeninin izlerini sürmek hem de Osmanlı’nın modernleşme sürecinde iç mimari değişim açısından nasıl bir yol izlediğini takip edebilmek açısından 19. yüzyıl Osmanlı saraylarının özellikle de Dolmabahçe Sarayının bizlere önemli bilgiler verdiği söylenebilmektedir.

19. yüzyıl saraylarının mekân ve mobilya bakımından biçimlenmesinde önemli bir rol oynayan etmen de “1844 yılında açılan Paris Mobilya Sergisi ve 1851 Londra Fuarı olmuştur. Özellikle Londra Fuarı Dolmabahçe Sarayının yapım sürecine denk gelmesiyle oldukça önemli olmuş, Dolmabahçe Sarayının kurulup dekorasyonunun tamamlanmasında adeta bir Ürün Kataloğu haline gelmiştir.” (Özkaraman,2007, s.319; Küçükerman,1998, s.24; 2007, s.294).

Şekil 75. Boulle tekniğinde yapılmış mobilyalarla ilgili Paris'ten yollanmış katalog ve F.N. Burness Mobilya firmasına ait 1874 tarihli fatura (İrez,1988, s.39, 62)

Sarayın mimarları Balyan ailesinin dışında bazı salon ve odaların ya da tiyatro binasının tasarımlarını yapması için Avrupa'dan dekoratör ve tasarımcılar getirildiği bilinmektedir. Bunların arasında İstanbul'a gelip çalışmalarda bulunduğu net biçimde düşünülen isimler Sechan ve Horning olmuştur. Sultan Abdülmecid Boğaziçi'nde yaptırmış olduğu yeni sarayını Fransız stiline göre dekore ettirmek istemiş ve 1851'de Fransa'nın İstanbul Sefiri olan Marki La Valette'den en iyi Fransız dekoratörünün gönderilmesini istemiştir. Fransız sefiri Parisli ünlü Tiyatro dekoratörü Charles Sechan'ın ismini önermiş bunun üzerine görevi kabul eden Sechan 1851'de İstanbul'a gelmiştir (Hitzel,2007, s.79,80).

Araştırmacı Frederic Hitzel⁴ (2006), bir tesadüf sonucu Charles Sechan'ın İstanbul'dan Paris'teki damadı ve çalışma arkadaşı olan Jules Dieterle yazıştığı mektupları (15 mektup) bulmuştur (Kuban,2016, s.620-623; Hitzel,2007, s.81-83; Göncü,2000, s.82,83).

“Yapacağı Has Oda ile ilgili olarak fikirlerini mektuplarında dile getiren Sechan, damadı ve çalışma arkadaşı olan Jules Dieterle'den perspektif çizimler yapmasını istemiştir” (Hitzel,2007, s.82). Resmi olarak 1851'de işe başladıktan sonra

⁴ Frederic Hitzel, 23-26 Kasım 2006'da yapılan, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumunda sunduğu bildiri de konuya genişçe yer vermiştir. Bunun yanı sıra T. Cengiz Göncü ise 1997 yılında Sechan'ın yanında çalışmış bir kalfanın torunu olan Madam Badin ile tanışmış ve sonrasında Madam Badin'in kendisine göndermiş olduğu birtakım belgeler ile Dolmabahçe Sarayı Harem Hünkâr Dairesi'ne ilişkin dört mektubu tercüme etmiştir.

Sechan, “Dolmabahçe Sarayında Has Odanın yanı sıra Mavi salonu da dekore etmiş, ayrıca döşenmesiyle ilgilendiği, bazı salonlara da mobilyalar yaptırmıştır” (Göncü,2015, s.234).

Şekil 76. Dolmabahçe Sarayı Mavi Salon (Göncü,2015, s.231)

Sechan’ın mektuplarında saray için yapılan dekoratif çalışmalardan, ağaç bakır kakmalardan, balmumu cila ve verniklerden, boule stili mobilya gruplarından, kristal ve cam işlerinden, XIV-XV Louis tarzı kanepe, koltuk ve sandalyelerden, sarkaçlı duvar saatinden, konsol, şömine, piyano, mermer yüzeyli sehpalardan, altın yıldız, döşeme ve renk seçimlerinden, perde ve kornişlerden oldukça bahsetmektedir.

İrez (1988), Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan 1844 tarihli Fransız Sanayi Sergisine ait bir albüm içinde yer alan mobilya örneklerinin benzerlerine Dolmabahçe ve Beylerbeyi saraylarında rastlandığını söylemektedir. Ayrıca bu albümdeki XV. Louis üslubundaki konsol, kanepe ve koltuk takımlarının Osmanlı saraylarına saray mobilyası olarak girdiğini belirtmiştir (sy34).

Sarayın Mefruşat ürünlerini, kaliteli ve seçkin döşemelik kumaşları, yerli olarak üretme kararı alınmıştır. Hereke Fabrika-i Hümayunu içinde bulunan pamuklu dokuma tezgâhları Bakırköy’de kurulan başka bir fabrikaya taşınarak yerine, ipekli,

kadife ve döşemelik binasına 100 tane jakarlı el tezgâhı kurulmuştur (Küçükerman,2007, s.304).

Dolmabahçe Sarayı ile birlikte yeni bir kimliğe bürünen Osmanlı Saray anlayışı özellikle temsil ettikleri yeni kavramlar ve gösterişli iç mekânları ile ön plana çıkmıştır. Dekorasyon, mobilya, aksesuar gibi tamamen batılı tarzda bir yaşam biçimini yansıtan iç mekânlar ve donanımları yeni bir yaşamın benimsendiğinin de habercisi olmuştur. Bu bağlamda en çok dikkat çeken mekânlar, sarayın dış çevreye açık olan Muayede Salonu, Medhal Salonu, Kristal Merdiven, Süfera (Elçiler) Salonu, Elçi Kabul Salonu, Zülveçheyn Salonu, Padişahın özel çalışma salon ve odaları ile özel hamamının bulunduğu alanlar, ayrıca harem bölümünde bulunan Mavi Salon, Valide Sultan Dairesi, Hünkâr Has Odası gibi mekânlar olmuştur.

Şekil 77. Elçiler Salonu Şöminesi ve cam içiliği (Küçükerman,2007, s.290)

Sarayın iç duvarlarda mahallin önemine göre Somaki taklidi sıva, stuko, mermer sıva, su mermeri gibi kıymetli malzemelerle kaplanmıştır. Ayrıca içleri ahşap konstrüksiyon olup, stuko yüzeyli kolonlarda mevcuttur. Tavanlar ve duvarlar yağlıboya ve altın yaldızlı gölgeli, zengin kalem işleriyle tezyin edilmiştir (Gülersoy,1984, s.159).

Genel olarak bakıldığında iç mekânda uygulanan teknik, malzeme ve işçiliklerin tıpkı mobilyanın alışkanlıkları ve yaşam biçimini etkilemesi gibi estetik algıyı da etkileyerek biçimlendirdiği görülmektedir.

Renda (2007), Dolmabahçe Sarayının en önemli yönünü, mobilyanın saray mimarisinde ve mekânlarında önemli bir yere sahip olması olduğunu söylemektedir.

Yeni saraylar ve mobilyalı yaşam alışılmış geçmiş saraylardan oldukça farklıdır. Türk konut tiplerinde yalnız ahşap bezeme, sedirler, halılar, ocaklar vardır ve Avrupa mobilyaları anlamında eşyalar burada görülmez. Ancak yeni Sarayla birlikte değişik bir yaşam biçiminin sergilendiği ve Avrupalı bir beğenin geliştiği görülmektedir. Böylece alışılmış sedir, yüklük, minder yerini şömine, aynalar, koltuk, masa, sandalyeye bırakmış, duvarlara tablolar asılmış, tavanlara resimler yapılmıştır (s.24).

Şekil 78. Dolmabahçe Sarayı batılı mobilya örnekleri (Milli Saraylar,3D Mekan,2024)

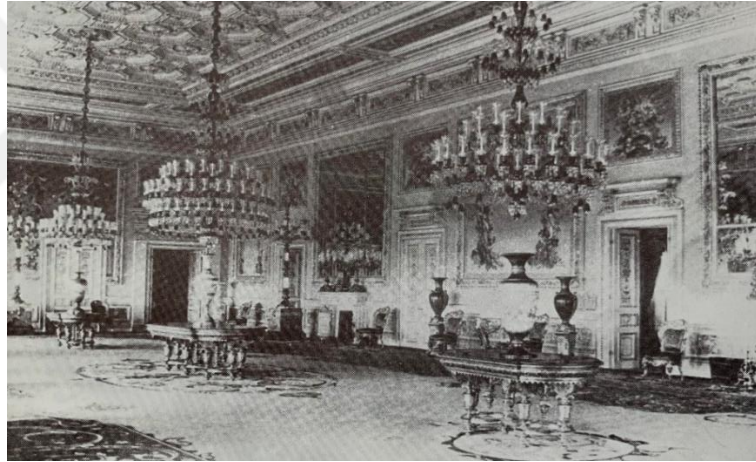
19. yüzyılda yapılan bir diğer saray ise Beylerbeyi Sarayı'dır. Bu saray 1864 yılında Sarkis ve Agop Balyan tarafından yazlık bir saray olarak inşa edilmiştir. "Harem, Selamlık ve ikisinin ortasında eyvanlı büyük sofa çevresinde Mabeyn Dairesi bulunur. Sarayın planı eyvanlı sofa üzerinde oda ve dairelerden oluşan büyük geleneksel konut tasarımının gelişmiş bir kurgusudur" (Kuban,2016, s.625).

Sultan Abdülaziz'in bu sarayı yaptırırken özen gösterdiği, mobilya seçimlerinde de aynı özeni devam ettirdiği bilinmektedir. Briston ve Parson aracılığıyla Avrupa'dan eşya satın alındığı görülmektedir. Ana yapının yanı sıra, Sarı köşk, Mermer Köşk ve Deniz Köşkleri için de Avrupa'dan eşya getirtilmiştir. Sultanın yaptırmakta olduğu bu sarayı ve döşemesini, Dolmabahçe Sarayı'ndan oldukça farklı bir yaklaşımla ele aldığı anlaşılmaktadır (Milli Saraylar,1993, s.40).

Özellikle Resmî kabul salonlarında kullanılan ahşap duvar kaplamaları dikkat çekicidir. "Maun, gül, limon gibi ağaç cinsleri kullanılarak, duvarları marketöri

teknğinde çiçekli panolarla süslenmiştir. Kırmızı renkli kendinden desenli ipekli kumaşla kaplı olan oda takımı ise Fransız saray baroğunun debdebesini göstermektedir” (İrez,1988, s.69).

Yıldız Sarayı ise her ne kadar ayrı ayrı zamanlarda vücuda gelmiş binalardan oluşsa da özellikle II. Abdülhamid’in Sultanlığı döneminde gelişip şeklini aldığı söylenebilmektedir. Özellikle Şale köşkü bu konuda ayrı bir öneme sahiptir. Kuban (2016), bu saray için; “Burada bulunan Abdülaziz ve Abdülmecid döneminde yaptırılmış birkaç yapı dışında kalan tüm yapılar, saray karakterinden uzak, bir kırsal mimari tavırla tasarlanmıştır. Fakat iç mimarilerinde yer yer saray niteliği taşıyan salon ve hacimler bulunmaktadır” şeklinde ifadelerde bulunmuştur (s.626).

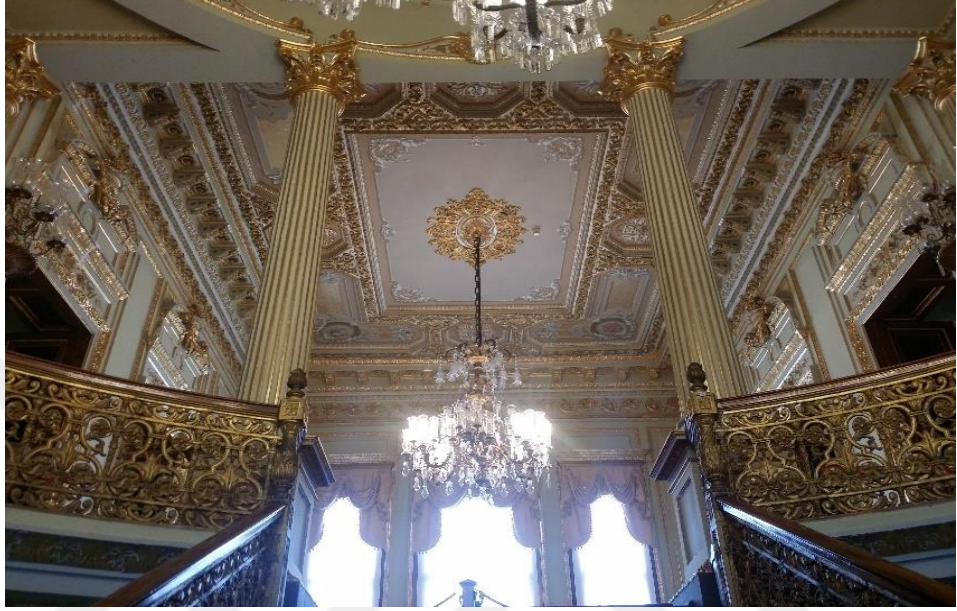

Şekil 79. Şale Köşkü iç mekândan görünüm (İrez,1984, s.71)

Yazlık bir saray olarak geleneksel yalı planlarının temel kurgusunda inşa edilen Çırağan Sarayı’nda ise “odaların tavanları, süslemelerinin yanı sıra tahta ve nakış işçiliğinin en güzel örneklerindendir. Salonlarda kıymetli mermer sütunlarla, taş işçiliği göz alıcı güzelliği ile öne çıkmaktadır” (Şehsuvaroğlu,2014, s.76).

Boğaziçi kıyılarında Göksu’da bulunan biniş kasırlarından birisi olan Küçüküsu Kasrı iç dekorasyonunu Sechan’ın yaptığı düşünülen Saray’ın alçı kabartma ve kalem işi süslemeli tavanları, İtalyan mermerleriyle, birbirinden farklı renklerde yapılmış şömineleri, işçilikli marketöri parkeleri, batılı mobilyaları, seçkin halı ve

tabloları, billur avizeleri muhteşem görünümdeki güzellikleri ile dönemin yaşam biçimini ve mekân anlayışını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

Şekil 80. Küçükşu Kasrı iç mekân görünümü (Özen,2019, Kişisel Albüm)

Şekil 81. Küçükşu Kasrı tavan ve şömine örnekleri (Özen,2019, Kişisel Albüm)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 19. YÜZYILDA SİVİL MEKÂNLAR: YALILAR

Yalılar, Boğaziçi'nin Asya ve Avrupa kıyılarına karşılıklı yerleşen, mimari üslupları ve estetik görünümleri ile dikkat çeken yapılardır. Her dönemde toplumun en üst tabakasının yaşam alanları olarak varlığını sürdüren bir sivil konut tipi yalıların en büyük özelliği denizle olan temaslarıdır. Ortaya çıktığı dönemden itibaren konutun bir kısmının deniz üzerine sarkıtılması ve dalgaların yapıya vurması yada değmesi ile “yalamak” fiilinden “yalı” isminin türediği böylece bu özelliği ile konuta ismini verdiği genel kabul görmektedir.

Bu yapı tipi Boğaziçi'nin estetik görünümüne de önemli katkılarda bulunmuştur. Yalıların eski dönemlere ait gravürlerdeki görünümlelerinden doğa ile iç içe kompleks bir yapı türü olduğu anlaşılmaktadır. Ön cepheleri denize bakarken, arka cepheleri orman yada korulara dönüktür. Yapı mimari görselliği, doğaya uyumlu yatay gelişimi, abartısız ölçüleri ile dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu yapılar sosyal ve kültürel eksenli yaşamın geliştiği, çoğu kez yönlendirildiği mekanlardır.

Yalıların en önemli özelliklerinden birisi çoğunun günümüzde halen yaşıyor olmasıdır. Bu durum yalıların şekil, biçim, oran, dönem, konum gibi kavramlar üzerinden sınıflandırılabilmesine de yardımcı olmaktadır. 19. yüzyıl öncesine ait yalılardan günümüze yalnızca birkaç tanesi ulaşabilmiştir. Bazı yalılara tam tarih koyulamamaktadır. Bazıları ise sonraki dönemlerde yapılmasına rağmen çeşitli sebeplerle yok olmuşlardır. Orhan Erdenen'in (2006), koruma kararına göre yapmış olduğu çalışmada günümüzde Rumeli yakasında 173, Anadolu yakasında 193 olmak üzere toplamda 366 yalının tespit edildiği görülmektedir (sy.9)

Geçmişten günümüze işlevini sürdüren bu yapı türlerinin hangi kırılma noktalarında dönüşüm gösterdikleri ve yaşamlarına devam edebildikleri önemli bir husustur.

	Bölge	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	Toplam
ANADOLU	Beykoz	18	64	27	109
	Üsküdar	24	40	20	84
RUMELİ	Sarıyer	41	74	21	136
	Beşiktaş	6	30	1	37
	Toplam	89	208	69	366

Tablo 2. Boğaziçi yalılarının koruma kararına göre bölgelere dağılımı (Erdenen,2006, s.9).

Bu bağlamda incelendiğinde Osmanlının batılılaşma sürecine girmesiyle toplumsal olarak sosyal ve kültürel düzeyde bir dizi yenilik ve değişimin yaşandığı önceki bölümlerde ele alınmıştır. Özellikle 19. yüzyılda Dolmabahçe Sarayı başta olmak üzere batılı tarzda yeni sarayların, iç mekanların inşa edildiğine bu durumun konutları da etkilemiş olduğuna ve iç mekanları, yaşam alışkanlıklarını batılı yaşam düzenine göre şekillendirmeye başladığına değinilmiştir.

Bu süreçte saraydan sonra topluma örnek teşkil edenler ve batılı alışkanlıkların yaşam ve mekan bağlamında yayılmasına vesile olanlar üst düzey yöneticileri, aydın sınıf ve zengin zümreler, gayrimüslimler olmuştur. Bu seçkin sınıfın köşk ve konaklar dışında, yaşam alanları ise çoğunlukla sahil sarayları ve yalılarıdır. Dolayısıyla Boğaziçi'nin iki yakasına konumlanan yalılar, sosyal ve kültür eksenli yaşamın gelişmesine ve değişmesine saraylardan sonra tanıklık eden en önemli yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Yalılar sadece mimari özellikleri ile değil kullanıcıları, yapının yakın çevresi ile olan ilişkileri, nitelikli iç mekanları dönüşen yaşam biçimleri ile sosyal statü bakımından önemli yapılardır. Bunun yanı sıra yalılar dönemin popüler kültürünün oluştuğu, hatta sunulduğu, stil ve moda kavramlarının geliştiği mekânlardır. Dolayısıyla bu gelişmeler yalıları, bir yapı olmaktan çıkartıp yaşam biçiminin şekillenmesinde nitelikli ve önemli bir parça haline getirmektedir.

3.1. YALI NEDİR, KÖKENLERİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Sahilde, kıyı şeridinde su ile teması bulunan yapılara genel olarak “yalı” denmiştir. Erdenen (2006), Kamus-i Türki, Büyük Sözlük, İstanbul Ansiklopedisi gibi birçok kaynağın aynı görüşte birleşerek bu kavramı; “Yalı, yalamak filinden gelmekte olup denizle dudak dudağa (Leb-i derya) yapılara verilen isimdir” olarak açıkladıklarını belirtmiştir (s.7).

Şemsettin Sami (1877 ve sonrasında) yayımlamış olduğu Kamus-i Türkî’de “yalı” kelimesinin, Bizans, Rum kökenli olduğunu belirtmiştir. Mimarlık tarihi Profesörü Behçet Ünsal’da bu tanıma katılır; “Yunanca Yalos, yalı karşılığıdır. Yalı: yalmak, yalamak ve su kıyısında yapılan yazlık köşk” olarak özetlemiştir (Erdenen,2006, s.7).

Hasol (2010) ise, mimarlık sözlüğünde “düz ve açık kıyı; deniz, göl ya da ırmak kenarı. Su kıyısında yapılmış konut, sahilhane” şeklinde tanımlamıştır (s.492). Eldem (1984), 18. ve 19. yüzyıl bostancı defterlerinin büyüklüklerini gözetmeden sahilde olan binalara “yalı” denilirken, gayri Müslimlerinkine “ev” veya “hane” dendiğini söylemektedir (Selçuk,2019, s.5).

Yalı kavramının genel olarak Boğaziçi ile özdeşleştiğini görürüz. Yalılar bazen “sahilhane” veya “sahilsaray” ya da “leb-i derya” olarak da nitelenmektedirler. Esasında bu üç niteleme arasında da önemli farklar olduğu görülmektedir. “Eğer yalı, su kenarında fakat suyla irtibatı kesilmişse “sahilhane”, saray büyüklüğünde azametli ise “sahilsaray”, suyu yalayıp temas ediyorsa “leb-i derya, yalı” ismini almaktadır” (Şimşek,2017).

Şekil 82. Melling’in çizmiş olduğu Defterdarburnu’ndaki Hatice Sultan Sahilsarayı gravürü 1726 (URL-30)

Yalı kavramının en önemli özelliklerinden birisinin belki de bu cumbalar olduğu söylenebilmektedir. Kazıklar üzerinde duran yalıların sahip olduğu birçok imkândan sahilhaneler mahrum kalmıştır. “Suyun üzerinde bir gemi gibi duran cumbalardan balık tutma şansı, deniz tarafında bulunan odanın içerisindeki ahşap kapakların açılıp denize girilebilmesi ya da yalının altındaki kayıkhaneye sayesinde kapıya kadar kayıkla gelebilme imkânı bu yapılarda bulunmamaktadır” (Şimşek,2017).

Leb-i Derya Yalılara baktığımızda ise en önemli özelliklerinin su ile olan temaslarının devam etmesi olduğu söylenebilmektedir. Dalgalar bu yalılarda yapıya çarpmaya devam etmektedir. Böylece özgün durumları korunmaktadır. Bu yalıların ön cepheleri direk denizle buluştuğu için yapının giriş kısımları arka veya yan cephelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla yol, bu yalıların arka kısımlarından geçmektedir. Bu yalılarda genellikle yoldan sonra yukarı ormana devam eden koruluklar bulunmaktadır.

Şekil 83. Leb-i derya örnekleri, Hasip Paşa ve Abud Efendi Yalıları (Günay,2023, s.85,108)

Yalıların oluşum ve gelişimine tarihsel olarak göz attığımızda; Özellikle İstanbul'daki yalılar Osmanlı'ya ait bir yapı türüdür. Osmanlıdan önce Doğu Roma İmparatorluğunun (Bizans) birkaç saray yapısı dışında Boğaziçi kıyılarında bilinen Yalı hüviyetinde konut tiplerine rastlanmamıştır. Günay (2023) bu konu için, Bizans İmparatorluğu'nun Boğaz yerine daha çok kente yakın Marmara kıyılarında yazlık saraylarını yapmış olduklarını belirtmiştir (s.17).

Genel olarak tarihsel bilgilerden, Boğaz'da yerleşimlerin Osmanlı'nın yükselme dönemlerine denk geldiği görülmektedir. “Sultan Süleyman döneminde ise başlayan köşk ve yalıların sayısı özellikle 17. yüzyıldan sonra giderek artmıştır ve böylece yeni semtlerde oluşmuştur” (Günay,2023, s.18). “İstanbul’da yalıların ilk örnekleri Haliç’te daha sonraları ise Boğaziçi’nde görülmüştür” (Hasol,2010, s.492).

Şekil 84. Matrakçı Nasuh'un 16. yüzyılda çizmiş olduğu minyatür (Doğan,Sabit,2011,s.21).

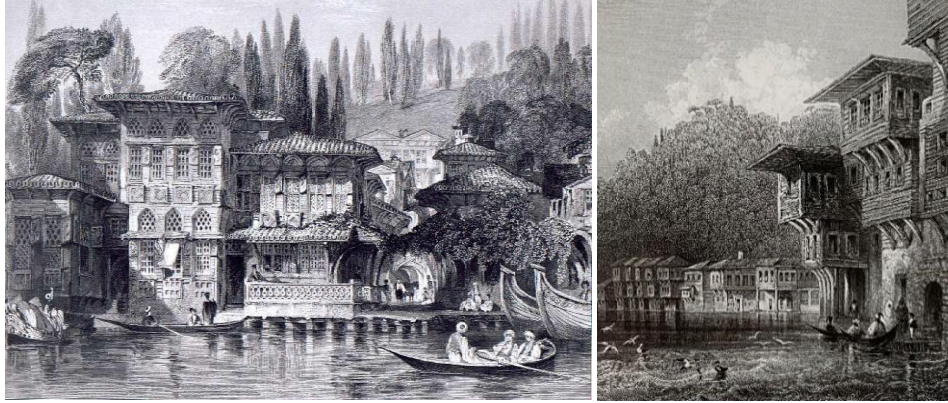
Minyatürde Haliç ve Boğaziçi'nin bir kısmı görünmektedir. Bu dönemde kıyı yapılarının Haliç kıyılarında toplandığı Boğaziçi'ne henüz dağılmadığı anlaşılmaktadır.

Rumeli kıyılarına ilk olarak Türk nüfusunun yerleşmeye başlaması ise artan imar hareketleri ile olmuş, Osmanlılar bu kıyıları sayfiye yerleri haline getirmeye başlamıştır. Boğaz'ın her iki yakasına da yerleşimin artmasında ise öncelikle hanedan üyeleri ve devletin ileri gelenleri olmak üzere birçok üst düzeyde şahsiyetin Boğaziçi'ne rağbet etmeleri, köşkler, kasırlar, yalılar ve hayır kurumları yaptırmaları etkili olmuştur. Böylece yerleşim süreci hız kazanmıştır (İlker,1995, s.10).

Boğaziçi'nin asıl gelişimi ise 18. yüzyılda başlamış, 19. yüzyıl ortalarında ise zirveye ulaşmıştır. Sultan III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın batılılaşma çabaları ile giriştikleri yenilikler ve sağladıkları barış ortamı bu gelişmeyi sağlamıştır. (Günay,2023, s.18). Bu dönemde “Lale Devrinde yalılara güzelliklerinden dolayı “Boğaz’ın İncileri” isminin takıldığı da bilinmektedir” (Tonguç ve Yale, 2012).

Lale Devri'nde Boğaziçi'nin sonu “âbâd” ile biten sahilsarayları ile dolduğu görülmektedir. Haliç'te bulunan Kağıthane'de 170 kadar kasır yapılmış ve hepsine ayrı ayrı isimler verilmiş, bu geniş alanın tümüne de Sadâbâd denilmiştir (Şimşek,2017). “Boğaz ve Haliç kıyıları başkentin hâkim sınıflarının ince mimari zevklerini yansıtan büyümlü kent görüntülerini yansıtmıştır. Dönemin en görkemli mimari kompleksleri (bugün hiçbirisi yoktur) Boğaz’ın Avrupa yakasına yapılmıştır” (Kuban,2020, s.177).

Dönemin tanıkları olan birtakım sanatçılar yaptıkları gravürlerle bu saray, köşk, yalı ve kasırlardan bazıları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamışlardır. Bu gravürler hem konut mimarlığı hem de o evlerdeki yaşam biçimlerini anlamız açısından oldukça önemlidir.

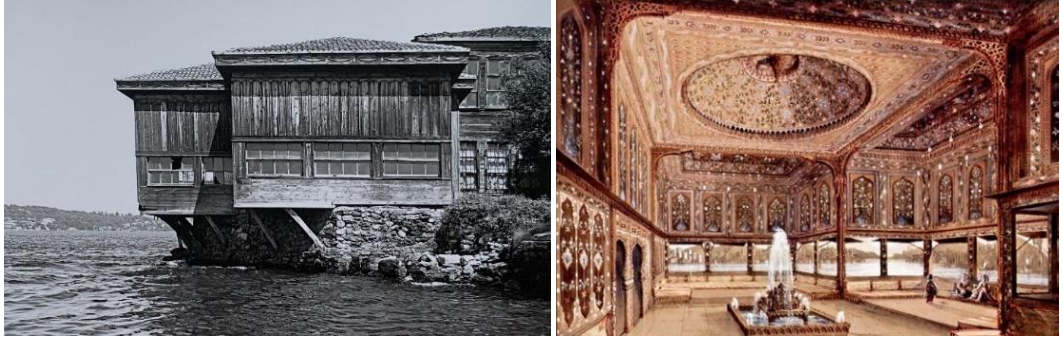

Şekil 85. Ressam Allom'un ve Bartlett'in gravürlerinden yalılar, 1834-1836 (Günay,2017)

Yerleşimin artması ve Boğaziçi kıyılarının dolmasıyla birlikte semtlerinde paylaşılmaya başlandığı, herkesin kendi muhitine çekildiği görülmektedir. “Boğaziçi'nde Sultan, Şehzade, Hanedan mensupları istedikleri yerde saray, yalı, köşk, kasır, kâşâne yaptırabilmekteydiler ancak çoğunlukla Beşiktaş, Ortaköy ve

Kuruçeşme sahillerini tercih etmişlerdir. Sadrazamlar, vezirler ve divan üyeleri Bebek'te, ilmiye sınıfı Rumelihisarı'nda, Hristiyanlar ve Yahudiler Arnavutköy ve Kuzguncuk'ta, zengin Rumlar, Avrupalı diplomatlar ve Ermeniler Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere'de, din ve ilim adamları Beylerbeyi'nde oturmaktaydılar” (Şimşek,2017).

Bugün Boğaz'da ayakta duran en eski tarihli yalı 1699 yılında yapılmış Amcazade Hüseyin Paşa Yalısının divanhanesidir. Son derece ayrıntılı tasarlanmış, bezemelerle süslenmiş ahşap yalı konsollarla denize doğru uzanmaktadır. İç mekânında üç eyvanı da büyük pencereleri ile olağanüstü deniz manzarasını görmektedir (Kuban,2020, s.89). Amcazade Yalısı 18. yüzyılın ikinci yarısından önce geleneksel formda yapılmış köşk, yalı yapılarını anlamak açısından önemli bir örnektir. Geleneksel tarzda yapılan yalıların bu örneğin türevlerinden olduğu anlaşılmaktadır. İç mekân düzenlemesi, süslemeleri ise yalnızca mekân anlayışı açısından değil yüksek zümrenin yaşam biçimini anlamak açısından da önemli bir örnektir.

Şekil 86. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı 1699 (Günay,2023, s.116).

Boğaziçi'ni bugün süslemeye devam eden yalılar arasında Sadullah Paşa Yalısı (1800 öncesi), Fethi Ahmet Paşa Yalısı (1886), Kıbrıslı Yalısı (1800 öncesi), Şerifler Yalısı (1782) gibi pek çok yalı yaşamaya devam etmektedir. Birçoğu günümüze ulaşmasa da şu an yaşamakta olan yalılar arasında geleneksel köşk biçiminde gelişmiş, batılılaşma ile dönüşmüş olanları da mevcuttur. Günümüzde bunlardan geriye kalanlar çoğunlukla konut olarak yaşamaya devam etmektedir.

3.2. YALIDA YAŞAM, İHTİYAÇLAR VE YALININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

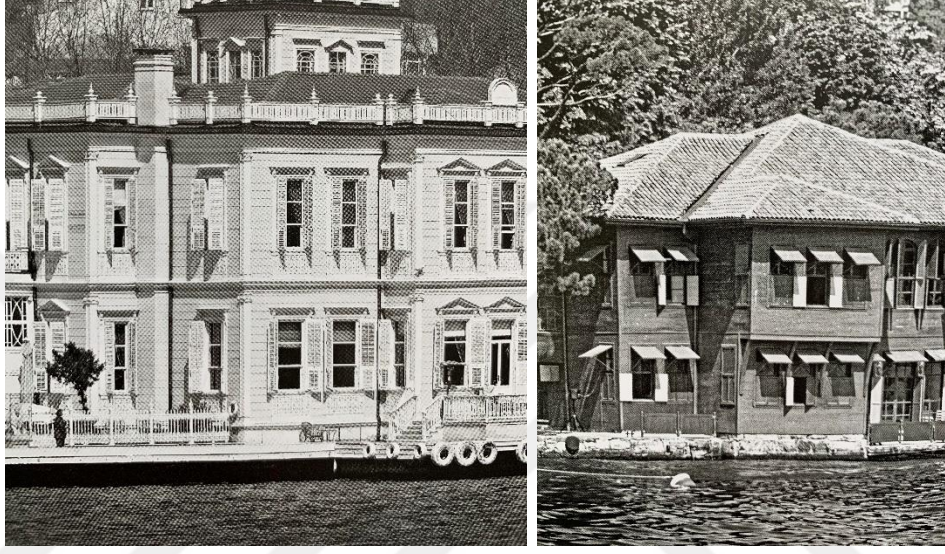
Yalılar, yapıldıkları dönemden itibaren üst kesimin konutları olan bu yapılar birtakım ekonomik olanaklara sahip olunmasını gerektirmektedir. “Aristokrat topluluk tarafından dinlenme, eğlence, sayfiye konutları olarak kullanılan yalılar, sınırsız ekonomik kaynağın akıtıldığı mekanlardır” (Yazıcıoğlu,1984, s.138). Bu sebeple geleneksel Türk Evi bağlamında şekillenmiş olsa da iç ve dış süslemeleri, binaları, bahçeleri, iç düzenlemeleri, büyüklüğü, çatısı, bakımı, çalışanları gibi birçok faktörle geleneksel konutlardan farklılaştığı, lükse kaçan birçok yönünün bulunduğu görülmektedir.

Bu bağlamda incelendiğinde geleneksel anlamda gelişmiş olan Türk Evi yapı şeklinden yalıları ayıran gerek mimari gerek teknik gerek bakım ve onarım gerek statü ve yaşam alışkanlıkları gerek konum ve alan gibi birçok faktörün bulunduğu anlaşılmıştır. Bu başlık altında yukarıda sayılan kavramlar üzerinden yalıların diğer yapılardan ayrılan karakteristik özellikleri, yaşam şekli ve yapısal ihtiyaçları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Yalıların bir diğer özelliği ahşap olmalarıdır. “Ahşabın, esnek ve modüler olması, hızlı yapılabilmesi, düşük maliyetli ve dayanıklı olması, doğayla organik bir bağının bulunması, yapı malzemesi ve taşıyıcısı olarak kullanılabilmesi, tıpkı geleneksel konutlarda olduğu gibi yalılarda da tercih edilmesini sağlamıştır” (Özgül, 2020, s.82). Yalıların genel olarak birbirleriyle ortak karakterleri, yatay saçaklı kırma ve eğimli çatıları ile birbirine benzer mimari ölçü ve görünümleri bulunmaktadır. Fakat her yalı özel olarak incelendiğinde her yalının kendine özgü birtakım özellikleri bulunduğu görülmektedir (Yazıcıoğlu,1984, s.138).

Boğaziçi yalıları birtakım topoğrafik gereklilikler nedeniyle de kendi içerisinde farklılaşmaktadır. Örneğin Rumeli bölgesindeki yalılarla Anadolu yakasında bulunan yalılar, birbirinden yapılaşma olarak farklılaşmaktadır. Bu durumun biçimlerine özgünlük katarak çeşitliliğinin artmasına vesile olduğu söylenebilmektedir. Örneğin yalılar, vadi ağızlarına yakın yerlerde daha çok düz kısımlara kurulurken eğimlerin dikleştiği yerlerde konumlarını değiştirmişlerdir. Diğer bir hususta güneşin etkisidir. Batı güneşine açık olan Anadolu yakasındaki

yalılar hem suya daha yakın hem de saçakları daha geniş yapılmışlardır. Ayrıca pencereleri kepenkli ve açılımları da pencere önlerine saçak olacak biçimde çözümlenmiştir. Rumeli yakasında ise yalıların çoğunun önünde bir rıhtım bırakılmış, pencerelerde ise kepenk yerine panjur kullanılmıştır (Yazıcıoğlu,1984, s.139)

Şekil 87. Avrupa Yakası, panjurlu Sait Halim Paşa Yalısı, Anadolu Yakası Sadullah Paşa Yalısı kapaklı görünüm (Günay,2023, s.90,230)

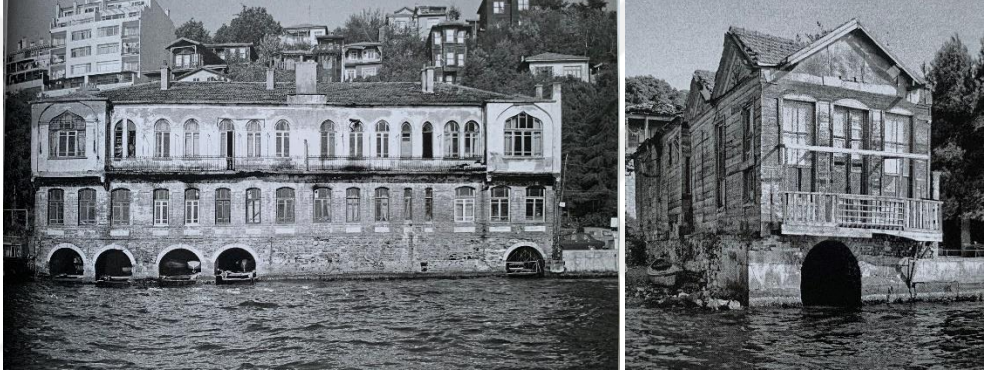
Yalıların planlanmasında belirli kurallar bulunmaktadır. Bu bağlamda renkleri dahi belirlenmiştir. “Aşı boya” denilen kırmızı renkteki yalılar devlet mensubu olanların, açık renkli yalılar Müslümanların, gri ve tonlarındaki yalılar gayrimüslimlerin yalılarıydı. Bu kurallara uymayanların yalılarına el konulur, kendileri de sürgüne gönderilirdi (Şimşek,2017).

Yalıların oluşumunda önemli olan diğer bir özellik de ulaşımır. İlk dönemlerinden itibaren yalılarda ulaşım genel olarak denizden sağlanmıştır. Karayolu çok az tercih edilmiş, bölgesel olarak da bu durum değişkenlik göstermiştir.

Yalıların genel olarak kendi kayıkhaneleri ve rıhtımları bulunmaktaydı. “Bu kayıkhaneler Harem dairelerinde çoğu zaman binanın altında, ufak limanlar şeklinde olmuştur. Bazen bu limanlar denize taşkın ve mendirekli olurdu. Harem halkı, yalının altına kadar gelen kayık veya sandallara binebilirlerdi. Yalının altında, taşlık

ve üst katın direkleriyle çevrili bu havuzlu mekanlar, deniz tarafında duvarla kaplıyken, yanda iç bahçe tarafında açık olurlardı” (İlker,1995, s.22).

Yapının altında veya yan kısmında bulunan bu kayıkhaneler kimi zaman iki, hatta üç kayığı alabilecek ebatta olmuşlardır. Bazıları, yalının altını boydan boya kat eder, hatta “yalının arka bahçesine ulaşır, orada sandalların yanaşabileceği ve bağlanacağı bir havuz dahi teşekkül ederdi. Bu büyük havuz tesislerinin iki örneği Balta Limanı’nda bir vakitler Mediha Sultan’a ait olan ve şimdilerde Kemik Hastanesi olarak kullanılan kâgir sahilsarayında ve Tarabya’da durmaktadır” (Selçuk,2019, s.42,43).

Şekil 88. Yapı altlarındaki kayıkthane örnekleri (Günay,2023, s.154,155)

Kayıklarla Boğaz’ın serin sularına açılmak romantik bir yaklaşımla edebiyatımıza da çok defa konu olmuştur. Bunun yanı sıra yabancı seyyahlar tarafından da en çok bahsedilen konulardan birisi yine sandallar ve sandal sefalarıdır. Dönemin tanığı Abdülhak Şinasi (2023) ise anılarında her yalının bir veya birkaç kayığı bulunduğundan, Boğaziçi kayıklarının Venedik’in gondollarından daha ince, daha zarif ve kullanışlı olduğundan, ayrıca hamlacıların kıyafetleri ve kayıkların süslenmesinden de uzun uzun bahsetmiştir (s.25-28).

Uzun akşam gezintileri, mehtap ve saz gecelerinin güzelli de Abdülhak Şinasi Hisar tarafından anlatılmıştır. Hisar (2023), saz gecelerinde büyükçe bir balıkçı kayığına yerleştirilen hanende ve sazandelerin ayın doğduğu sıralarda başlayıp Boğaziçi’nin muayyen noktalarında dura dura ilerleyerek ve sonra yavaş yavaş dönerek, bütün Boğaziçililerin de kendi kayık ve sandallarıyla saz alayına

katıldıklarını ve gittikçe genişleyen bir halka halinde, Boğaz'ın aşağılarına kadar inildiğini söylemiştir (s.28).

Deniz konutları olan yalılarda yaşamın merkezinde duran kayıklar yalnızca evin ulaşım ve gezinti aracı olarak kullanılmamıştır. O dönemlerde Boğaz'ın her yerinde özellikle yaz sezonunun açılması ve yazlıklara geçilmesiyle beraber, bir sandal trafiğinin başladığından da söz edilmektedir.

Yalıların önemli bir parçası da bahçeler olmuştur. Özellikle Boğaziçi'nin doğal güzelliği ile bütünleşen bu bahçeler rıhtım boyunca uzanmakta, aynı sırada dizili diğer yalılardan duvarlar veya parmaklıklarla ayrılmaktaydı. Yalılarda özellikle harem ve selamlık binaların ayrılması gibi, bahçelerinde ayrıldığı görülmektedir.

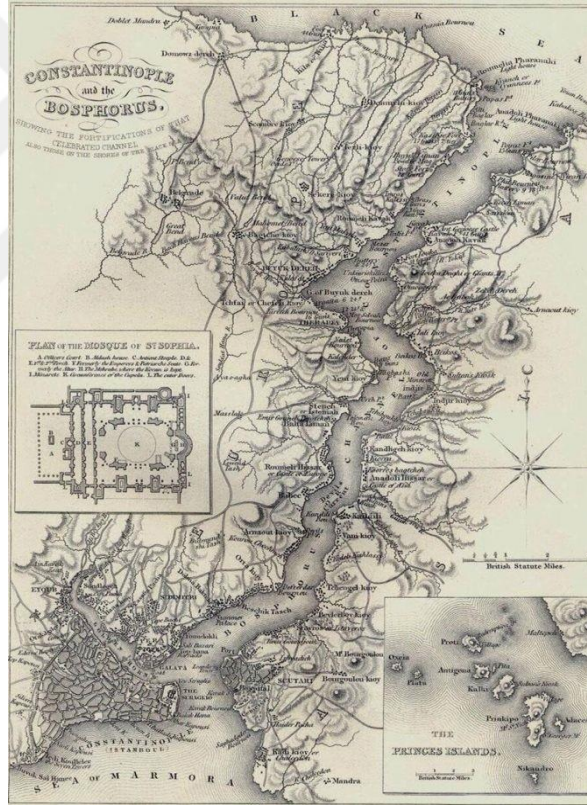
Yalıların bahçeleri sağ ve sol yanlarında olduğu gibi çoğunlukla “arkasında “dağ” tarafında olurdu. Bu bahçelere ya da korulara bağlantı ise ya arkada bir yolun mevcut olması halinde köprülerle, ya da bahçenin altından geçen bir tünelle sağlanırdı” (İlker,1995, s.22). Boğaziçi'nin sık sık değişen iklimi yalılara da yansır, ısı değiştirdi. “Sahile açık alanlar serin, kuru ve sert olurken yalının arkasına düşen bahçeler mahfuz olduğundan daha ılık, turuncu ziraatına elverişli ve rutubetli olurdu” (Selçuk,2019, s.42,43).

Boğaziçi yalıları esasen yazlık ikamet alanları olan sayfiye konutları olarak yapılmışlardır. Ancak zamanla burada yaz kış yaşayan kimselerde çoğalmaya başlamıştır. Bu durumda Boğaz'ın havası sebebiyle yalılar soğuk olmaktadır. Isı imkanları ile donatılmamış bu konutlarda seyyar mangallar yakıldığı, zamanla çini sobalar tedarik edildiği bilinmektedir. Eski vakitlerde yapılan yalılarda tandır da kurulduğu düşünülmektedir.

Yalıda yaşam farklı bir kültür yapısını şekillendirmiştir. Bu medeniyet timsali yaşantının izlerini sürmek kolay olmasa da günümüzde yaşayan yalılar bu kültürün temsilcileri olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Yalıları yaşamla bütünleşik olarak esas kılan belli başlı birtakım başlıkların konu ilerleyişi açısından ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

3.2.1. Konum

Sivil mimari türlerinden birisi olan yalıların sahil ve kıyı kesimlerde yapılan yapılar olduğundan bahsetmiştik. İstanbul yalılarını özel kılan bir özellik de su faktöründen farklı olarak, arka planda yer alan geniş korular, bahçeler ve ormanlık alanların var olmasıdır. Bu pastoral ortam içerisinde yalılar daha da değerli hale gelmektedir. “Boğaziçi’nin bilinen ilk adı ise Bosphorus’tur. Bu birleşik kelime “bous” (inek) ve “phoros” (geçit) kelimelerinden türemiştir. İnek Geçidi denilmesi ise mitolojik bir hikâyeye dayanmaktadır” (Sayın,2001, s.3).

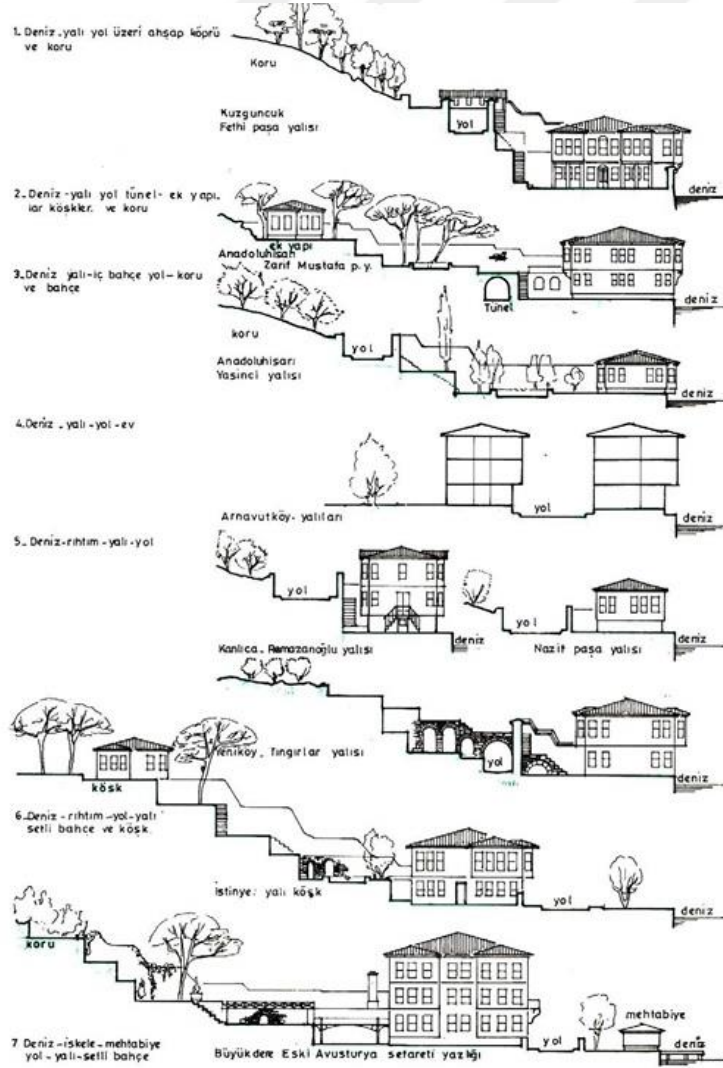

Şekil 89. Thomas Allom Walsh’a ait 1836 tarihli Boğaziçi Haritası (URL-31)

Allom’un haritasında detaylıca incelendiğinde yapılaşmanın tüm Boğaziçi’ne yayılmaya başladığı görülmektedir. Coğrafi olarak muazzam bir güzelliğe sahip olan Boğaziçi, en yaygın kabulde iki kıta (Asya-Avrupa) arasında yer alan, Karadeniz ve Marmara denizinin sularını birbirine bağlayan uluslararası bir su yoludur. Diğer

tarafından Boğaz'ın iki yakasını birbirinden ayırarak, kıyı şeritlerinde koyların, mesirelerin oluşmasına sebep olmuştur.

Boğazın her iki yakasına yayılan yerleşim bölgesine de Boğaziçi denilmiştir. Boğaziçi'nin kıyı şeritlerine konumlandırılan yapılar ise yalılar olmuştur. Yalıların içerisinde bulundukları ortamda en önemli faktör bahçelerdir. Ancak topoğrafik özellikler ve fiziki yapının uygunluğu, yalıların oluşma ve dağılma biçimini etkilemiştir. Terzioğlu (1995) ve Erdenen (2006), Yalıların farklı biçimlerde çevreye dağılımını kesit açısı ile açıklamıştır;

Çizim 2. Yalı konumları, Yalı-Deniz ve Yol ilişkileri (Yazıcıoğlu, 1984, s.146).

3.2.2. Yalı Yaşamının Sosyo-Kültürel İlişkisi ve Temsili

Boğaziçi'nin çeşitli bölgelerine dağılan yalılar bir nevi saray kültürünün veyahut toplumun en yüksek eğitim, yaşam, kültür kriterlerinin de etrafa yayılıp görülmesine sebep olmuştur. Böylece yalı sahipleri yalnızca yaz aylarında sayfiye konutlarına çekilmemiş, kültür ve birikimlerini de kendileri ile birlikte gittikleri çevreye götürmüşlerdir.

Boğaziçi'nde bulunan yalılar sahiplerinin kimlikleri ile birleşmiş ve devrin kültürel simgeleri haline gelmişlerdir. Kültür dağılımının çevresel ilişkiye dönüşmesindeki en önemli faktör kuşkusuz mahalle-cemiyet anlayışının varlığı olmuştur. Saygı, yardımlaşma ve yoksula el uzatma, hâl hatır sorma gibi basit, gündelik fakat işlevsel davranışlar organik bir bütünleşmeyi sağlamıştır. Ortaylı (2014), zengin ya da yoksul Osmanlı toplumunun cemiyet kavramı ile bu birlikteliği sağlayabildiğini söylemiştir (s.41-55).

Diğer taraftan yalılar seçkin zümrelerin kendi içerisinde de birçok sosyal ve kültürel akışın sağlandığı mekanlar olmuşlardır. “Ekonomik farklılıklar folklorik değerler bir yana benzer yaşam şekilleri, ortak bazı gelenek ve görenekleri içermektedir” (Yazıcıoğlu,1984, s.137). Böylece benzer yaşam alışkanlıklarına sahip kesimlerce yalılar, adeta bir zevk-ü sefa, eğlence, toplanma alanlarına dönüşmüştür. Bahçe ve korularda, Mehtabiye köşkünde, selamlıkta, haremin geniş salonlarında bir araya gelinerek Boğaz'ın her vaktinin tadına varılmıştır.

Özellikle bu dönemde Avrupa şehirlerinde, tanınmış kişilerin evlerinde gelenek haline getirdikleri edebiyat toplantılarını Şair Nigâr Hanım İstanbul'da başlatmış, birçok yazar ve şairi, dönemin önemli şahsiyetlerini bu toplantılara davet etmiştir. Osmanbey'deki konağı ile Rumelihisarı'ndaki yalısının salonları, salı günleri dolup taşmış bu toplantılara ev sahipliği yapmıştır. Düzenli olarak bu toplantılara katılım sağlayanlar arasında Süleyman Nazif, Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hamit, Cenap Şahabettin, Pierre Lotti, bestekar Leyla Hanım gibi isimler bulunmaktaydı.

Recaizade Mahmut Ekrem'in yalısı da bu konuda anılmaktadır. Recaizade, yalısını Servet-i Fünun ekolünün karargâhı haline getirdiği için, yalı yirminci asrın başlarında “Yazarlar Yalısı” olarak anılmıştır (Şimşek,2017, s.52).

Şekil 90. Yazarlar Yalısı ismini alan Recaizade Yalısı ve Aşk-ı Memnu'nun çekildiği Ahmet Afif Paşa Yalısı (Günay,2023, s.224).

Yalılar her dönem temsil ettikleri değerler ile göz kamaştırmıştır. Kültürel ve sosyal oluşumun bir başka versiyonu olan yayın ortamlarında da yalılar zaman zaman kullanılmıştır. Örneğin Halit ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu eserinden uyarlanan altı bölümlük TRT yapımı diziye Afif Paşa Yalısı yine TRT yapımı Reşat Nuri Güntekin'in Acımak isimli eserinden uyarlanan diziye Yağcı Şefik Bey Yalısı ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla bu yapımlar döneminin gündelik yaşantıları ve yalı kültürü hakkında somut bilgiler sunmuştur. Yeşilçam döneminde de benzer kurgulara dahil olmuş olan yalılar, günümüzde helan dizilerde mimari ve iç mekân özellikleri ile soyluluğu, varlık ve görgüyü, seçkin sosyal yaşamı yansıtan birer kültürel aktarım aracı olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

3.2.3. Mimari ve İç Mekan Gelişimi

Devlet görevlilerinin saray yaşamını sürekli görüp izlemeleri, bu mekanlarda solumaları, kendi yapılarının oluşmasında büyük bir tesir oluşturmuştur.

Günay (2023), sarayın görkemli yaşamının bu kesimce taklit edildiğinden çok incelikli, duyarlı, adet ve davranış biçimlerinin oluştuğunu söylemiştir. Bu yaşam biçimi, yalı ve köşklerin mimarlığına da yansımış böylece yalılarda çok nitelikli bir tasarım anlayışı gelişmiştir (s.61).

Bunun yanı sıra Boğaziçi kıyılarının engebeli yapısı ve kıyı kesimlerde oldukça az düzlüklerin bulunması iyi bir düzenlenmeyi gerektirmekteydi. “Yalıların

zemine oturabilmesi için de düz ve sağlam bir temele ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple deniz kıyısına çakılan meşe ve kestane kazıklar üzerine rıhtım yapılarak yalının bu zemine oturması sağlanmıştır” (Günay,2023, s.61). Bu kimi zaman yalılarda ufak sarsıntıların hissedilmesine de neden olmuştur. Ancak “18. yüzyılda uygulanan şehircilik nizamlarına göre yalıların denize doğru uzanmaları men edilmiş, komşuların şikayeti olmadığı ve mevkiye zararı dokunmadığı taktirde orta odaların bir arşın on sekiz parmak ileriye çıkabileceği usülü konulmuştur. Akıntı olan yerlerde ise yedekçiler için rıhtım yapma zorunluluğu bulunmaktadır” (Erdenen,2006, s.7).

Yalıların ilk dönemlerde tek katlı olarak geliştiği düşünülmektedir. Ancak sonrasında genel olarak yalılar iki katlı olarak yapılmıştır. Bu cumbalar üzerine çok sayıda pencere kondurulmuş, böylece Boğaziçi’nin tüm manzarası yalının içine taşınmıştır. Pencere önünde ise maviden yeşile tüm bu manzaranın güzelliğinden istifade edilmek için geniş sedirler yapılmıştır. Osmanlı yalılarının önlerine manzarayı kesmesi sebebiyle ağaçlar yapılmazdı. Boğaziçi’nin geniş manzara ile izlenmesi sebebiyle bu tarz bitki ve peyzaj ürünleri yapının yan veya arka bahçelerine, boğaz manzarasını kesmeyecek biçimde yapıldı (Aydın,2020, URL-32).

Yalılar genel olarak bahçesiyle, harem ve selamlık binalarıyla, köşkleriyle, hizmet yapılarıyla geniş bir alana yayılmış kompleks yapılardır. Özellikle “büyük olan yalılarda harem ve selamlık binaları ayrı ayrı birimler olup, tek çatı altında toplanmış olanları da mevcuttur” (Selçuk,2019, s.42). Ayrı yapılan binalar daha çok klasik dönemde olup binaların arasında da bir bahçe bulunmaktadır. Harem, ailenin esas yaşam alanını teşkil eden yapıdır. Selamlık ise genelde Harem’e göre daha küçük ebatlarda yapılan, yalı sahibinin resmi ya da gayriresmi misafirlerini kabul edip ağırladığı farklı bir birimdir. Dolayısıyla harem yapılarına göre daha gösterişli yapılmışlardır. Küçük yalılarda bile bir veya daha fazla salon selamlık için ayrılmıştır. Hisar’da (2023), ayrı bir binası olmadığı taktirde yalıların yarısının harem yarısının ise selamlık için ayrıldığını ifade etmiştir (s.17).

Müsmüman yalıları ile gayrimüslim yalıları aranda da farklılıklar mevcuttur. Dış cephe renklerine göre ayrılmanın yanı sıra, yanlarındaki yapı boşlukları ile de farklılaşmışlardır. Müslüman yalıları arasında boşluklar bulunurken ya da duvarlar

yapılırken, gayrimüslim yalıları genellikle bitişik nizamda inşa edilmiştir. Hisar (2023), bu konudan kitabında bahsetmiştir;

“Bütün yalılar birbirlerine, üst üste bitişik değillerdi. Büyük yalıların her biri bir bahçe içinde olduğundan bu bahçelerin ilavesiyle, suyun yüzünde gördükleri maviliğe ve dağların yeşiline, yan taraflardaki odaların pencerelerinden, çiçeklerin renk alemini de katmak istemişlerdi. Bu pencerelerden, bahçelerinin renk renk açan içeklerini görürler ve sükûtlarını duyarlardı. Böylelikle yalının genişlik, yükseklik ve sessizlik tatların karıştırırlar, birleştirirlerdi. Yalının mimarisinde, yan yana iltihak edebilecek bu odalarla sofalarının âleminden sonra diğer odalar yalının harem veya selamlığına alınmazlar, yani, uşak, kayıkçı, bahçıvan odaları mutfak dairesi hep yalı haricine yapıldı”. (Hisar,2023, s.18)

18. yüzyıla kadar yalıların alt katları sağır, penceresiz veyahut mazgalı tutulmuş, önlerinde rıhtım varsa rıhtımın üzerindeki kapılardan başka açıklıkları olmamıştır. Rıhtım özel veya halka açık kullanımda olabilmıştır. Giriş kapıları ise bu kapalı duvar içindedir (İlker,1995, s.22). Yalıların yaşam alanı genellikle sağır katın bir üstünde olup, pencereler de buradan itibaren başlamaktadır. Bazı yalılarda bu kısımda asma katlarda yapılmıştır. Dolayısıyla cumbalar kademelidir ancak üst katın cumbaları asma katınkilere göre daha da taşkın görünmüştür. Bu durumda da cumbalar furuşlarla (süsleme amaçlı kullanılan destekler) tutulmuştur. Pencereler ise tüm katlarda sıklaştırılmış ve genişletilmiştir (Özgül,2020, s.83; İlker,1995, s.22). Balkon bulunmayan yalılarda genellikle geniş cumbalar yapıldığı gözlemlenmiştir.

Yalılar yazlık konutları olmasına rağmen yaz kış kullanılanları da mevcuttur. Devlet ricalinden kimseler ve zengin tüccarlar kış aylarını şehir içindeki kışlık konaklarında geçirirken Boğaziçi’ndeki yalılarını ise yazlık olarak kullanmışlardır.

Yalıların plan şemalarının ilk dönemlerde geleneksel Türk konut tipi üzerinden şekillendiği ve zamanla gelişerek 18. yüzyıla kadar geldiği düşünülmektedir. Bu çıkarımda referans alınan noktalar gravür ve anılardan toplanılan bilgiler ve en önemlisi de 1699 yılına tarihlenen Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ile 1782-85 yılları arasında yapıldığı düşünülen Şerifler Yalısı olmuştur. Şerifler Yalısı geleneksel üslupta inşa edilmiştir, batılılaşma etkisiyle de değişmiştir.

18. yüzyılın yarısından sonra ise batılılaşma etkisiyle yalılar değişmeye başlamıştır. Ancak plan uygulaması mimarlık tarihi araştırmacılarına göre

çoğunlukla geleneksel üslupta orta sofalı ve karnıyarık plan tipleri kullanılarak gelişmiştir (Kuban,2016, s.484).

İç mekanda odaların açıldığı sofalar ise aynı zamanda toplu yaşam alanlarıdır. Odalar özellikle evli bireylerin özel yaşam birimleri olarak sayılmaktadır (Günay,2023, s.62). Bu bağlamda geleneksel anlamda mekân kullanımından çok uzaklaşmadığı anlaşılmaktadır. Kuban (2020), yalıları anıtsal örneklerinde tavan yükseklikleri 5-6 metreyi bulmaktadır. Görkemli merdivenleri ve Batılı üslupta zengin süslemeleriyle bu yapıların sofaları sarayların tören odalarına benzer bir görüntü kazanmıştır şeklinde ifade etmektedir (s.78).

Tanyeli, Kazmaoğlu (1979) ve İlker (1995) ise, Yalıları farklı kılan bir özellikten bahsetmişlerdir: Bu özellik, yapının bütününden ziyade batı etkisinin, ayrıntılarda daha erken dönemlerde ve aşırı ölçüde görülmesidir. Bir diğer yönü ise, bu konutlarda planlama açısından genel Anadolu konut şemasına az çok uymakla beraber, konumları ve zemin kat kullanımları açısından diğer konutlardan ayrılımlarıdır. Örneğin, özellikle 19. yüzyılın başına kadarki devrede yapılan yalılar, doğrudan doğruya kıyı çizgisi üzerinde yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Anadolu plan şemasında, ahır, mutfak ve benzeri hizmetlere ayrılan zemin kat, yalıda yaşama alanı olarak kullanılmaktadır (s.37; s.21).

Bazı yalılarda sofalar üzerindeki odaların kapıları karşılıklı olarak açıldığında, deniz ve orman havası birbirine karışarak yalının içerisinde dolaşmaktadır. Bu sirkülasyon ve gözlere hitap eden mavi ve yeşil renk armonisi için ön ve arka cephelerde bilinçli olarak pencereler bırakıldığı bilinmektedir. Hisar (2023), neredeyse bütün yalıların alt kat sofalarının mermer oluşundan, ikinci kat oda ve sofaların ise ahşap olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca iç mekânda gözleri güneşten korumak için geniş saçaklar yapıldığını bunun yanı sıra odaların içlerinde su sesini dinlemek için havuzlar bulunduğunu dile getirmiştir;

“Bütün mimari, yalının denizle devamlı irtibatı üzerine müstenittir. Yalının önünde yol yoktur. Yalı, deniz sathına gömülmüş ve hatta bazen toprak değil, su üstüne yapılmış ve denize bakan odalar su üstüne çıkmıştır. Önlerindeki suları sanki daha ziyade içlerinde duymak için odaların altlarında kayıkhaneler vardır. Daha çok ve daha yakından su sesi dinlemek için, su sesine yalı içinde bir ilave olsun diye, bu yalıların sofalarında ve hatta bazen bunlara ilaveten bazı odalarında ayrıca birer havuz bulunur” (Hisar,2023, s.17,18).

İç mekanların döşemeleri ise sade olup halılarla süslenmektedir. Buna karşın “tavanlar süslemelidir ve simgesel birtakım nitelikler taşıyabileceği düşünülmektedir. Genel olarak üç tür tavan bulunmaktadır: düz, yükseltilmiş ve kubbesel” (Kuban,2020, s.118). Tavan çoğunlukla bütün olarak süslenirken bazen bu kaideye uyulmadığı da olmaktadır.

Aralarında en yaygın kullanılanı düz tavandır. Yükseltilmiş tavan ise çatı kemeri şeklinde içbükey bir profil olarak duvarlardan başlar ve yatay bir orta alan ile bitmektedir. Barok kökenli içbükey profil 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kubbesel tavanın yapılması daha karmaşık bir süreç olup seyrek olarak ve yalnızca zengin kesimin evlerinde görülmektedir. En güzel örneklerine saraylar dışında, büyük konutlarda rastlanmaktadır (Kuban,2020, s.118).

18. yüzyıldan itibaren geleneksel konutların içlerine girmeye başlayan batı etkili süslemeler yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda daha sindirilmiş kompozisyonlarla karşımıza çıkmaktadır. “İstanbul’un 19. yüzyılda yapılan konutlarında görülen süslemeli, boyanmış, alçı tavanlar barok ve neoklasik özellikler taşımaktadır” (Kuban,2020, s.118).

Yalılar, genellikle korunun içerisinde yalının bir parçası olarak inşa edilen mehtabiye köşkleri, limonluklar, kameriyeler, bülbül köşkleri, kuşluk gibi ek yapılardan oluşabilmektedir. 18. yüzyılda yapılan Kıbrıslı Yalısının limonluğu ve Zarif Mustafa Paşa Yalısının mehtabiye köşkü bu ek yapılara örnek gösterilebilmektedir.

Genel anlamda Boğaziçi’nde Türk geleneksel konutunun farklı gelişme ve değişimler yaşayarak yeni bir mimari anlayış oluşturduğunu söylemek mümkündür. Boğaziçi’nin gözdesi olan konutlar, “yalı mimarisi” etiketi ile, mimariden biçime, cephe ve süslemesiyle, bahçesiyle, doğayla bütünleşen yapısıyla, etkisiyle Boğaziçi’ne özgü bir yaşam biçimini, kültür oluşumunu, zarafet ve incelik dolu bir güzelliği temsil etmiştir.

3.3. DÖNEMSEL OLARAK YALILAR VE ÜSLUP

Geleneksel Osmanlı yalı mimarisinin 18. yüzyıla kadar tamamıyla kendine has üslubuyla gelişerek biçimini aldığı ancak bu devirden sonra batılılaşma etkisi ile yeni bir üsluba büründüğü görülmektedir.

Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı (diğer adıyla Köprülü yalısı), geriye kalan T planlı divanhane ile bu anlatımın önemli bir örneği olarak 18. yüzyıl öncesi geleneksel yalı motifini doğrulamaktadır. Havuzlu orta alana açılan eyvanları, dolapları, sedirleriyle, pencere açıklıklarıyla iç mekân özellikleri, divanhane yolunun taşıdığı, kapısı ile geleneksel işlevli bir yapıdadır (İlker,1995, s.24).

18. yüzyıl ortalarına kadar klasik Türk mimarisinin egemen olduğu bilinmektedir. Bu yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Şerifler Yalısı ilerleyen süreçte batılı etkisiyle barok değişimlere uğrasa da geleneksel yapı biçimiyle bu savı desteklemektedir. “Amcazade ile aralarında neredeyse yüz yıla yakın bir süreç olmasına rağmen birbirlerinden pek farklı olmamaları gelişmenin bu dönemlerde daha yavaş seyrettiğinin bir göstergesi olmuştur” (Yazıcıoğlu,1984, s.151).

Şerifler yalısının en önemli özelliği ise Boğaziçi’nde 18. yüzyılın (1782) son çeyreğinden günümüze ulaşabilen iki yapıdan birisi olmasıdır. “Selamlık Köşkü ve Divanhaneyle, 18. yüzyıl ortalarına has plan özelliklerini taşıyan Şerifler Yalısı, Aynalıkavak Kasrı’ndan sonra planı bozulmadan günümüze ulaşmayı başarmış tek yalıdır” (Eldem,1974, s.277; Dilek,2019, s.21).

Anadoluhisarı kıyılarında bulunan ve yapımı 1792’de tamamlanan Zarif Mustafa Paşa Yalısı (günümüze selâmlığı kalmıştır), Yâsinci ve Hasan Paşazâdeoğlu Ahmed Bey, Abdi Bey ve Sâbık Vâlîde Sultan Kethüdâsı Necmi Efendi Yalıları sıralanmaktadır. Bu yalıların içerisinde bulunan yaldızlı iç mekân bezemeleri oldukça kıymetli olup, bu yapıları dönemin en önemli yapıları haline getirmektedir. Yasinci Yalısı diğerlerine göre daha sade özelliktedir (Yıldız,2011, s.396-423).

18. yüzyıl ile birlikte Osmanlı mimarisine girmeye başlayan barok eğilimler kamusal yapıların yanı sıra sivil mimari uygulamalarda da etkisini göstermiştir. Geleneksel ve batılı üslup biçimleri arasında gidip gelen Osmanlı konut mimarisinde birtakım gravürlerden izler sürmek mümkündür. Melling yapmış olduğu Boğaziçi betimlemeleri ile o dönemin konutları hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı

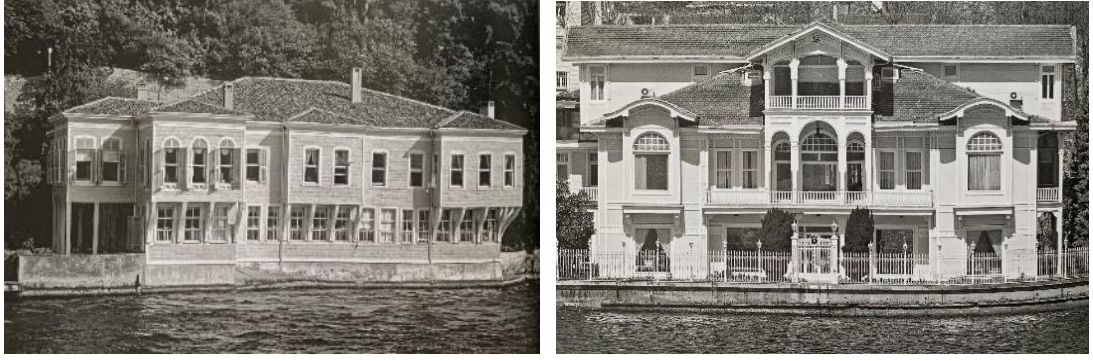
olmaktadır. Yüzyıl sonrasında batılı üslupların etkileriyle birlikte Türk geleneksel yalılarının, özgün çizgisinden çıktığı ancak zaman içerisinde birçok üslubun senteziyle birlikte kendine has eklektik yeni bir üslup biçimi elde ettiği görülmektedir.

19. yüzyılla birlikte Batılaşmanın tesiri artmıştır. Özellikle Tanzimat sonrası yaşanan gelişmelerin bunda büyük bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir. Bu dönemde batılı üsluplar klasik Osmanlı stiliyle birlikte görüldüğü gibi yalın şekliyle de kullanılmıştır. Özellikle Sultan II. Mahmut döneminde (1808-1839) artan Batılılaşma etkisiyle yalılarda ampir üslubuna rastlanmaktadır. Cephelerde ve çıkmalarda ise neoklasik üslubun etkileri sıkça görülmektedir (Yenigün,2006, s.4; Özgül,2020, s.83,84).

Kuban (2020), Hasip Paşa yalısının neoklasik yaklaşımın bir örneği olduğunu söylemiştir. Bu gibi büyük ahşap konaklar ve yalıların, sultanların neoklasik ya da barok saraylarını taklit etmeye çalıştıklarından cephe tasarımlarında özgün Türk evlerinin ayırt edici özelliklerini de dışladıklarını ancak kullanılan malzemenin ahşap olması, geometrik düzeni ve iki boyutluluğu vurgulamakla birlikte dokusu ile de eski konutlarla bir akrabalıkları olduğunu hissettirdiğini belirtmiştir. Hasip Paşa Yalısının neoklasik bir Avrupa yapısı olmasına karşılık bu şekliyle Avrupa mimarisinin yarattığı ya da yaratabileceği bir yapı olamayacağını ifade etmiştir (s.84).

Ampir ve geleneksel Türk yalı anlayışının güzel bir sentezi olan, dönemin önemli örneklerinden birisi de Zarif Mustafa Paşa Yalısıdır. Bu yalı deniz cephesinin orta motif, eli böğründeler, konsol profili ile alt kat döşemesine kadar inen destekleri ile ve defronton teşkil eden çatı kalkanı ile ve diğer kat ve pencere silmeleriyle ampir stili andırırken Türk yalı ruhuna da sadık kalmaktadır (Terzioğlu,1995, s.52).

Tanzimat dönemiyle birlikte denize paralel büyük ahşap yalıların yapıldığı da bilinmektedir. Dönemin büyük ölçekli yalılarına örnekler arasında Bebek'te Halim Paşa Yalısı ve Ortaköy'de Fehime Sultan Yalısı gösterilebilmektedir. Bu dönemlerde, Gaspare Fossati, W.J.Smith, Charles Garnier gibi yabancı mimarların devlet büyükleri için batılı akımların etkisiyle yalılar tasarladıkları görülmektedir (Yenigün, 2006: 4 ; Özgül, 2020,s.83,84).

Şekil 91. Fethi Paşa ve Şehzade Burhaneddin Efendi Yalıları (Günay,2023, s.78,228)

19. yüzyılda geri dönüşü olmayan bir süreç işlemeye başlamıştır. Ödünç üslupların uygulanması, mekân ve boyuta ilişkin farklı zevklerin oluşması, ev yapılırken var olan öğeler yerine yeni mobilyaların, hayatlar yerine iç sofaların yerleşmesi imparatorluğun büyük kentlerinde geleneksel evin kaçınılmaz yok oluşunu perçinlemiştir (Kuban,2020, sy.84). Batı etkisinin kendisini hissettirmesi ile Boğaziçi'nde tamamen değişik görünümeler ortaya çıkmıştır. Çubuklu'da Halil Ethem, Kanlıca'da Rasim Paşa, Yeniköy'de Sait Halim Paşa yalıları tamamen değişik plan şemaları içerirler. Öyle ki geçmiş yalı planlarından esintiler bile görmek mümkün olmadığı gibi, Helenistik mimariden barok, ampir hatta arabesk stillere kadar her mimarinin denendiği yapılar oluşmuştur (Erdenen,2006, s.11).

Terzioğlu (1995) üslup değişimini yorumlamış, bu üsluplardan 18. yüzyıla dayanan Barok stiline belirli bir tarih aralığını takip etmeden tamamen Avrupa etkisiyle uygulanmış olduğunu ve Boğaziçi yalılarında da oldukça rağbet görmüş olduğunu söylemiştir. Ampir üslubun ise 19. yüzyılda batılılaşmanın iyice benimsenmesi ile görülse de Türk zevki ve gelenekleri göz önünde tutularak yeni bir Türk ampir üslubunun oluşturulduğunu, Neoklasik dönemde ise ulusal bilincin mimaride yansımasının amaçlandığını belirtmiştir. Bu üslupla aynı zamanda görülen bir üslupta Art Nouveau olmuştur.1890-1910 yılları arasında Avrupa'da görülen bu üslubun süsleme ögesi olarak bitki ve doğa unsurlarında kullanıldıklarını ifade etmiştir (s.36).

3.4. DEĞİŞEN GELENEKSEL YAŞAM BİÇİMİNİN YALI MİMARİSİNE VE İÇ MEKANLARINA ETKİSİ

Geleneksel Türk konutu ve yaşam kültürünün, birikim, alışkanlıklar, inanç, coğrafya gibi birçok etkeni içerisine alarak, yüzyıllar içerisinde ve birbiri ile ilişkili olarak geliştiği, neticede de bir bütün olarak şekillendiği ve biçimini aldığı görülmektedir. 18. yüzyıla kadar bu doğrultuda kendi özgün yaşam alışkanlıkları ve yapıları ile yaşamını sürdüren Türk toplumu, bu süreçten itibaren benimsediği batılı yaşam ile yeni bir süreci başlatmıştır. Batılı faktörlerin Osmanlı kentlerine yerleşmesi ve bir devlet politikası haline gelmesi, toplum yapısının, yaşam biçimi ve alışkanlıklarının, yapılarının da değişmesine neden olmuştur. Bu minvalde ele aldığımız gelenekselden batılılaşmaya yalıların ve iç mekânlarının durumu, yaşam alışkanlıklarının değişimi, mobilya gibi yeni kavramlarla tanışılması hem yaşam kültürü açısından hem de iç mimari değişimlerin anlaşılması açısından önemli olacaktır. Bu bağlamda bu başlık altında yalıların durumunu etkileyen, değişimin görüldüğü konular alt başlıklar altında ele alınmaya çalışılacaktır.

3.4.1. Plan Tipolojisi

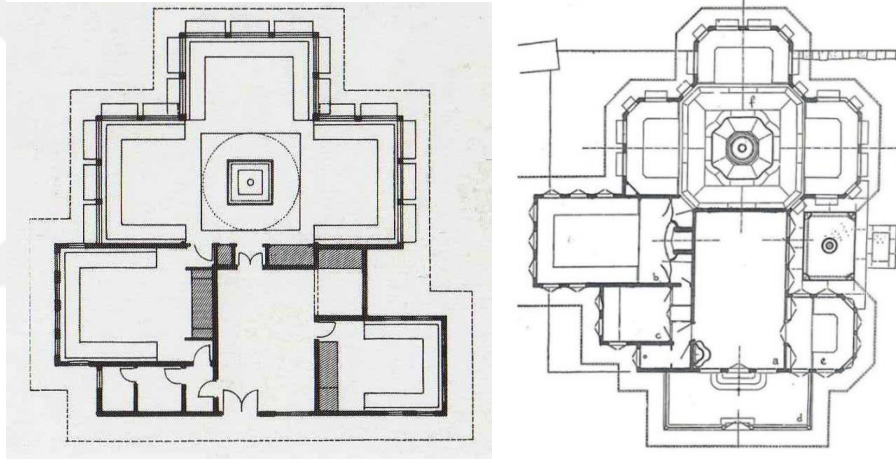
Geleneksel Osmanlı konutunun kıyı kesimlere yapılmış bir örneği olan yalıların 18. yüzyıla kadar geleneksel plan tipolojisi üzerinden gelişerek biçimlendiği bilinmektedir.

Kuban (2020), özellikle köşk mimarisinin yalı oluşumunda önemli bir etkisi olduğunu düşünmektedir. Sultani köşklerin klasik ve klasik sonrası örneklerinin, yükseltilmiş alt katlar üzerinden tasarlanan revaklı tek katlı pavilyonlar olduğunu, bu tür köşklerden en önemlisinin Sarayburnu'nda sultanların deniz törenlerini izledikleri “Yalı Köşkü” olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca köşk mimarisinde hem dikdörtgen hem de merkezi plan kullanılmıştır (s.87).

“Aynı devirlerde (17. ve 18. yüzyıl başları) yapılan yalılar izlendiğinde de daha çok kare ya da kareye yakın planlı, haremle selamlığı birbirinden tamamen ayrı konumlarda bulunan köşke benzer yalılarla karşılaşılmaktadır” (Yazıcıoğlu,1984, s.151). Bunun yanı sıra köşk mimarisinde bir statü simgesi olan “Haçvari Plan” Yalı

mimarisinde görülmektedir. Av, Kabul, Bahçe, Seyir Köşklerinde en çok kullanılan plan şekli olup, büyük konakların planlarında misafir odası ya da divanhane olarak selamlıkların törensel öğeleri olmuşlardır (Kuban,2020, s.87).

Boğaziçi'nde 1699 yılında yapılan Amcazade Hüseyin Paşa Yalısının günümüze ulaşan tek katlı divanhane de bu köşklerin en eskisi ve tanınmıştır. Divanhaneinde havuzlu orta mekâna açılan üç eyvanı bulunmaktadır. Haç biçimindeki sofanın aristokratik statüsü, bağımsız tören pavyonlarından bahçe köşklarine ya da daha büyük kompozisyonların içerisinde, köşk, konak, kasırlardaki uygulamanın benzeridir (Kuban,2020, s.89,90; İlker,1995, s.24).

Şekil 92. Amcazade Hüseyin Paşa ve Emirgan Şerifler Yalısı Planı (Kuban,2020, s.88; Dilek,2019, s.96).

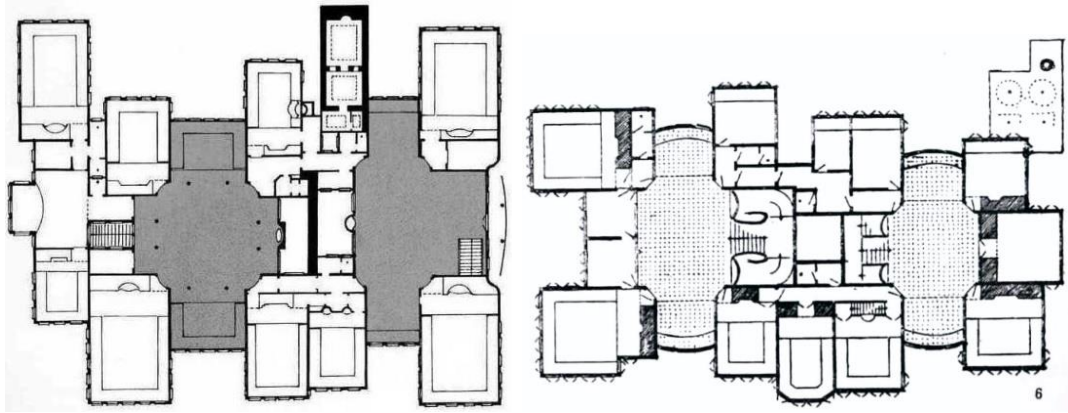
18. yüzyılın son çeyreğine doğru yapılmış olsa da benzer özellikler gösteren bir yapı da Emirgan Şerifler Yalısı olmuştur. Günümüze ulaşan Selamlık yapısı ve divanhaneinde plan şeklinin yine Amcazade de olduğu gibi Haçvari özellikli orta mekâna açılan üç eyvanla kuşatılarak sonuçlanması, klasik türde bir planlamayı yansıtmaktadır (İlker,1995, s.26; Dilek,2019, s.49,50).

18. ve 19. Yüzyıla gelindiğinde ise kent evlerinde içe dönük bir tasarımla simetrik ya da merkezi tipolojilerin geliştiği görülmektedir. Odaların biçimi, yerleşimi, eyvanlar, boyutsal ve orantısal özellikler merkezi sofalı bir evde eski boyutsal oranlara yakındır. Fakat klasik hayatlı evin önemli öğelerinden biri olan

eyvan ya ortadan kaybolmuştur ya da odalara dönüşmüştür. Girişler ise doğrudan içeriye açılmaktadır (Kuban,2020, s.73).

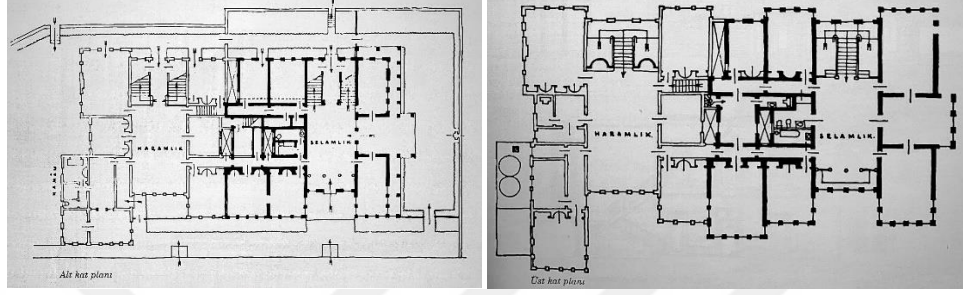
Erken 18. Yüzyıl evlerinde gelişerek çözülenmiş ve 19. yüzyılda oldukça fazla kullanılan, *Karnıyarık* denilen plan tipi önemli ölçüde yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte konutlar geç 18. ve 19. yüzyılda orta sofalı ve haç biçimli iki ana tip temelinde planlanmıştır. Orta sofanın biçiminin birçok varyasyonları bulunmaktadır ve bu orta mekan, kendine özgü bir karakter kazandırabilmektedir. Ayrı haremi bulunan evlerde iki oda ve bir sofadan oluşan bir plan birimi, karnıyarık planına eklenerek daha büyük evler tasarlanmıştır. Bu sistem köşk ve konaklarda uygulandığı gibi yalılarda da uygulanan plan şekilleri olmuştur (Yazıcıoğlu,1984, s.154,200; Kuban,2016, s.484; 2020, s.77; İlker,1995, s.24-29).

18. yüzyılda yapılmış yalılardan birisi olan Bebek'teki Köçeoğlu Yalısı iki karnıyarık plan şemasının yan yana getirilmesiyle oluşmuştur. Planda karnıyarık şemalardan birisinin orta sofası, eyvanlar önüne getirilen sütunlarla merkezi bir hacim oluşturmuştur. Bu bölümde sofaların köşelerindeki odalardan başka, merdiven sahanlığından geçitle yine iki odalı ve sofalı bir daireye geçilmektedir. Bu durum Türk evi planlamasındaki büyük esnekliğin sergilenmesi açısından önemli bir örnektir (Kuban,2016, s.484, Eldem,1986, s.68). Odaların köşelerinin kırılarak yüklükler yanından girişler, üst kat odalarında kafa pencereleri gibi özellikler Hayatlı Ev geleneğinin sürdüğünü gösteren düzenlerdir (Kuban,2016, s.484; Terzioğlu,1995, s.66).

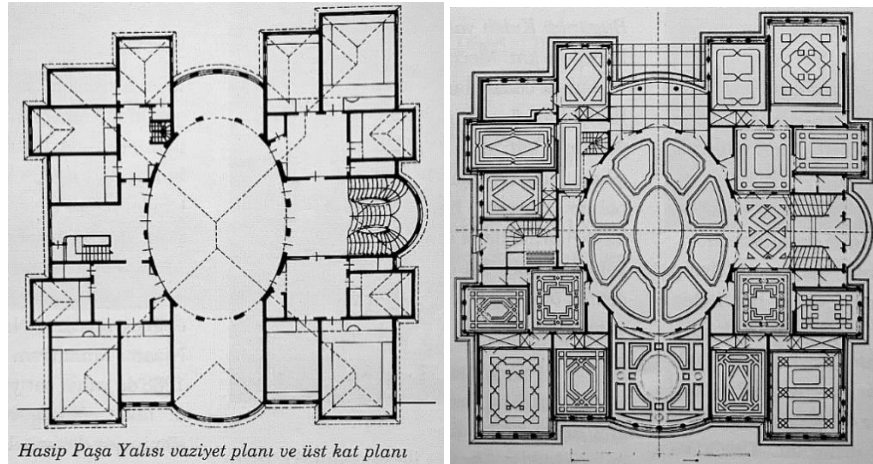
Şekil 93. Köçeoğlu ve Yasinci Yalısı planları, S.H.Eldem (Kuban,2016, s.484,485).

Büyük konutlarda karniyarik tipolojisinin bir başka örneği ise Kanlıca'da bulunan Saffet Paşa Yalısıdır. 19. Yüzyıl apartmanlarının düzeninde denilebilecek bir blok görüntüsü resmetmektedir (İlker,1995; Kuban,2016, s.484; Terzioğlu,1995, s.48).

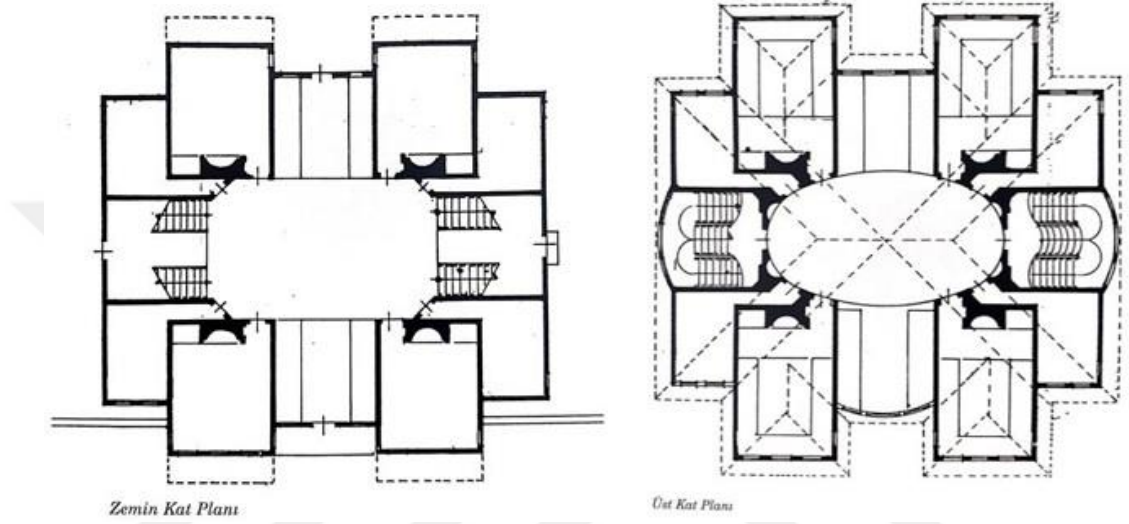
Şekil 94. Saffet Paşa Yalısı Alt ve Üst kat planları (Erdenen,2006, s.80)

Daha çok büyük konutlarda uygulanan ikinci ev tipolojisi ise orta sofalı ya da haç planlı olarak adlandırılan plan tipleridir. Bu planlar orta eyvanlı, çekirdek hayatlı Ev'in bir aksın iki yanına konarak haç biçimli, bazen eliptik, nadiren dairesel bir merkezi hacim haline getirilmesi ile oluşmaktadır. Orta sofalı evlerin dikkat çekici bir örneği, 19. Yüzyılın ilk yarısında yapılan, Beylerbeyi'ndeki Hasip Paşa Yalısı'dır. Her katta ortalama bin metrekare alanı olan bu evde, geç 18. Yüzyılda moda olan barok üslupta görkemli bir eliptik sofa vardır (Kuban,2016, s.485; 2020, s.81; Eldem,1984, s.224; İlker,1995).

Şekil 95. Hasip Paşa Yalısı planı ve rekonstrüksiyon planı, S.H. Eldem Türk Evi (Erdenen,2006, s.298).

Merkezi Planla karniyarık arasında değişik varyasyonlara olanak veren uygulamalarda vardır. Çengelköy'deki Sadullah Paşa Yalısı da tanınmış örneklerden birisidir. Bu yapı oval sofalı yapısıyla, karniyarık tipi plana, haçvari sofalı planın bir sentezi şeklindedir (Terzioğlu,1995, s.62; Kuban,2020, s.83).

Şekil 96. Sadullah Paşa Yalısı, zemin ve üst kat planları (Erdenen,2006).

Ahşap Türk konut geleneği son dönemin büyük boyutlu kent konutlarında 19. yüzyılda önemli değişikliklere uğramıştır. Fakat biçimsel kökenini unutmamıştır. Dış mimaride ahşap malzeme, kafes ya da kepenkler, çıkmalar, cumbalar; iç mimaride sedirler, yüklükler, işlemeli tavanlar, dış dünya ile hava ve ışık ilişkisi kesilmemiş sofalar tasarıma karakter veren öğeler olarak sonuna kadar kullanmıştır (Kuban,2016, s.485).

Zengin ve seçkin kesimin yerleşim bölgesi haline gelen Boğaziçi, geleneksel Türk evinin şekillenerek geliştiği, çeşitli yüzyıllarda değişime uğradığı konut yapıları olmuşlardır. Barok üslubun eliptik formları plan kurgularına yansıdığını görmekteyiz.

3.4.2. İç Mekanlar ve Mobilya

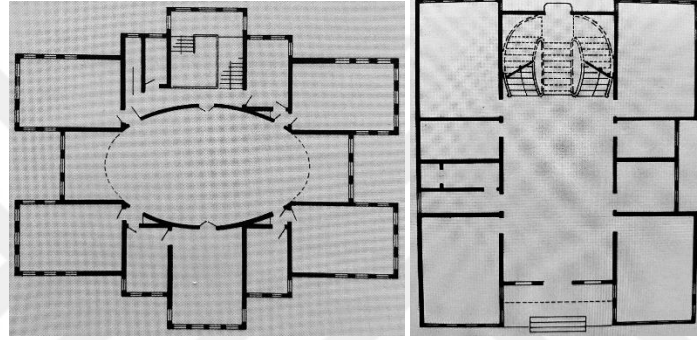
Yalıların Boğaziçi'nde şekillenmeye başladığı dönemden 18. Yüzyılın ikinci yarısına kadar geleneksel üslupta sürdürmüş olduğu yaşamının, bu süreçten itibaren değişmeye başladığı bilinmektedir. Bu dönemde yapının iç mekân özellikleri, bölümlenmesi, bütünsel işleyişi, donatı elemanları gibi mekânın belirleyicisi olan unsurların ne gibi değişimler yaşadığını, iç mekân ile yaşam arasında ne gibi ilişkiler kurduğunu anlamak, değişimleri okuyabilmek açısından oldukça önemli olacaktır. Bunun yanında yapının yatay ve düşeydeki dinamiklerinden, bina görünümüne etki eden cephesel öğelerden ve yalının hacimsel karakterini tanımlayan unsurlarından da söz etmenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu bölümde, konunun esas alanını teşkil eden ve yalı yaşamının şekillenmesinde önemli bir yeri olan odalar, sofa, eyvan, merdiven, servis hacimleri ve mobilya gibi iç mekan alanları ve donatı unsurları örnek görseller üzerinden incelenmiştir.

3.4.2.1. Odalar

Geleneksel Türk evi plan şemasını takip ederek zaman içerisinde yeni biçimini almış olan yalıların odalarında da geleneksel yaşam alışkanlıklarının devam ettiği görülmektedir. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar gelenekten kopmadan devam edildiği çeşitli gravürlerden anlaşılmaktadır. Bu süreçten itibaren 19. yüzyıla gelindiğinde devletin batılı yaşama ilişkin birtakım yenilikleri benimsemesi ile birlikte, yalı, konut ve köşklere de yavaş yavaş değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Tanzimat sonrasında ise batılı yaşama iyice adapte olma süreci başlamış, Dolmabahçe Sarayı da bunun için önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Bu süreçten itibaren üst kesimin kışlık konutları olan konaklarda ve yazlık konutları olan yalılarda da gerek dış cephe gerek iç mekân anlamında değişimler başlamıştır. Ancak yalılar o günün sayfiye konutları oldukları için iç mekanları kışlık konutlara nazaran daha yavaş değişmiştir. İç mekân değişimlerinde ilk olarak mobilyaların gelmesi etkili olsa da yalı yaşamında geleneksel yaşam kültürünün ve oda kullanımlarının devam ettiği görülmektedir.

Yalı yaşamında odanın büyük bir yeri olduğu hatta yapının en önemli ögesini temsil ettiği görülmektedir. “Bu mekanların gereksinimine göre sayı ve şekilleri belirleneceği gibi saptanan işlev şemasının tipine de uygunluğunun bulunması gerekmektedir. Öyle ki bazı yalı biçimlerinin oluşması için belirli sayıda odalara gereksinin vardır. Örneğin eyvanlı ve orta sofalı bir Plan tipi oluşturulmak isteniyorsa her katta en az dört odaya gereksinin vardır” (Yazıcıoğlu,1984, s.200). Kanlıca Kont Ostrorog Yalısı ve Prenses Rukiye Yalısı buna örnek gösterilebilmektedir.

Şekil 97. Prenses Rukiye ve Kont Ostrorog Yalısı (Erdenen,2006, s.197)

“Bunun yanı sıra odalar ilk dönemlerinden itibaren niteliklerine ve önemlerine göre isimler almışlardır. Örneğin, baş oda, baş kadın odası, çiçekli oda, pembe oda gibi. Çünkü geleneksel yaşamda her oda aynı işlevlere cevap verebilmektedir” (Yazıcıoğlu,1984, s.200). Yalıyı diğer sivil konutlardan ayıran en önemli özellik ise manzaralarıdır. Boğaziçi faktörünün odalar içerisinde oturma bölümlerini etkilediği söylenebilmektedir. Bunun dışında odaların dekoru da önemini arttırmıştır. Her oda aynı biçimde ve oranda süslemelere sahip değildir. Bazı odaların işlevlerine göre dekorları daha çok önemsenmiş ve buna göre isimlendirilmişlerdir. Örneğin, Selamlıkta bulunan bir odanın muhakkak bu itina ile süslediği bilinmektedir. “Sahibinin zevk, beğeni ve ekonomik gücünü sergilemesi bakımından dışı kadar içinin de süslü olması sağlanan bir oda muhakkak bulunur bu odaya da baş oda denilirdi” (Terzioğlu,1995, s.14,16; Yazıcıoğlu,1984, s.200).

Haremde bulunan odalarda çok kıymetli olup özellikle bir tanesi diğerlerine göre daha fazla abartılmıştır. “Haremdeki odalar yaşayan kişilerin bir parçası durumdadır ve bu mekanlarda günlük yaşamın yanında, yatma, yeme, eğlenme gibi

birçok işlev iç içe gerçekleşmektedir” (Erdenen,2006, s.11). Kısacası yalıdaki bir oda uzun geçmişin deneyimleriyle beğeni ve zevklerin uyuşumundan oluşmuş mekanlardır. Günümüzde dilden düşürülmeyen çok maksatlı salonların yüzyıllarca kullanıldığı en güzel örneklerdendir. Bu nedenle odanın duvarları tabanı hatta tavanı kapı ve pencereleri devrin gereksinimlerini en iyi şekilde karşılayan ayrı ayrı işlevleri içermişlerdir (Yazıcıoğlu,1984, s.201,202).

Yalı odalarında odaya ilk giriş kısımları oldukça önemsenmiştir. Öncelikle odalara yönelim bir sofayla başlamakta çünkü odaların kapıları sofaya açılmaktadır. Odalara girmeden önce bir hazırlık bölümü yapıldığı dikkat çekmektedir. Sofalar geniş hacimli mekanlar oldukları için ayrıca içerdekilerin toparlanmasına vakit kazandırmak için oda kapılarının açılımı ile içerdekilerin direk olarak görünmemesi önemsenmiştir. Bunda “gizliliğin yanı sıra ısı endişesi de etkili olmuştur. Bu nedenlerle odalar çoğu kez bölümler içine açılarak, oda içi veya hiç değilse odanın bir kısmı görünmeyecek şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır” (Erdenen,2006, s.11).

İkinci bir aşamada ise köşeler ya pahalanmış ya da tamamen yandan giriş sağlanmış ve yine kapı açıldığında sağır bir dolap, yani oldukça süslü eni dar dolapların görünmesi sağlanmıştır. Bu hacimler daha ileri aşamada odalar arasında gizli geçitlere ya da bağlantı mafsallarına dönüşmüştür (Erdenen,2006, s.11, Terzioğlu,1995, s.14,16) Örneğin, Çengelköy ve Bebek Köçeoğlu Yalıları, Anadoluhisarı Yasinci Yalısı ve Kandilli Edip Efendi Yalısı oda girişleri, içeriği kısmen göstermemek adına pahlı yapılmışlardır (İlker,1995).

Hazırlayıcı mekanlar sonrasında odaların zeminlerinin de çoğu kez tamamen düz yapılmadığı farklı kotların oluşturulduğu görülmektedir. Bunda estetik, ısı, temizlik gibi birçok işlevsel nokta birbiriyle bağlantılı şekilde düşünülmüştür. “Örneğin 0,17-0,20 metre sedir yükseklikleri ile 1,00-1,10 metre enleriyle oturma, bağdaş kurma, diz çökme, uzun oturma, uzanma işlevini karşılarken dışarıya da en iyi şekilde görme imkânı sağlanmıştır” (Yazıcıoğlu,1984, s.202).

Yalı hayatında tıpkı geleneksel Türk evinde olduğu gibi odanın vazgeçilmez bir unsur olduğu, iç mekân alışkanlıklarından, düzen ve şekle her şeyin bir denge ve uyum içerisinde gelişerek biçimlendiği anlaşılmaktadır. Yüklük dolaplarından, nişlerine, ayakkabılıklardan, çiçeklik ve kavukluğuna hatta yazlık konut olmasına rağmen ocaklığına kadar yüzyıllık düzenin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Dönemin yalılarına bakıldığında çoğunlukla geleneksel öğelerin devam ettiği odaların şekillenişinde görülmektedir. Örneğin Yasinci Yalısında odaların köşelerinin kırılarak yüklükler yanından giriş, üst kat odalarında kafa pencereleri gibi özelliklerinin bulunması hayatlı ev geleneğinin sürdüğünü gösteren düzenler olmuşlardır. Odaların bağımsız üniteler olarak tasarlandığı, birbirine yakın büyüklükte ve aynı konumda birçok odanın varlığından anlaşılmaktadır (Kuban,2016, s.484).

Ancak başka bir örnek olan Saffet Paşa Yalısı, Boğaziçi'nin en eski yalılarından (18.yüzyıl öncesi) birisi olup çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Odalarına bakıldığında geleneksel sedir ve yüklüklerle birlikte nişler ve duvar panolarının olduğu görülür. Ancak yenilenmelerle birlikte gelenekselin yanında batı etkisinin de odalara girildiği anlaşılmaktadır. Odaların tepe pencereleri ortadan kalkmıştır. Tavan kaplamaları ve süslemelerinin yerini yabancı motifler, profil ve bitkisel desenli süslemeler almıştır. Odalar da ocaklıklar kalkmış yerine ısınma aracı olan sobalar gelmiştir. Odaların iç döşemelerinde yüklük ve sedirlerin yanı sıra Fransız stili karyola, sandalye ve komodinler de kullanılmaya başlanmıştır (İlker,1995; Terzioğlu,1995, s.48; Erdenen,2006, s.88, Kuban,2016, s.484).

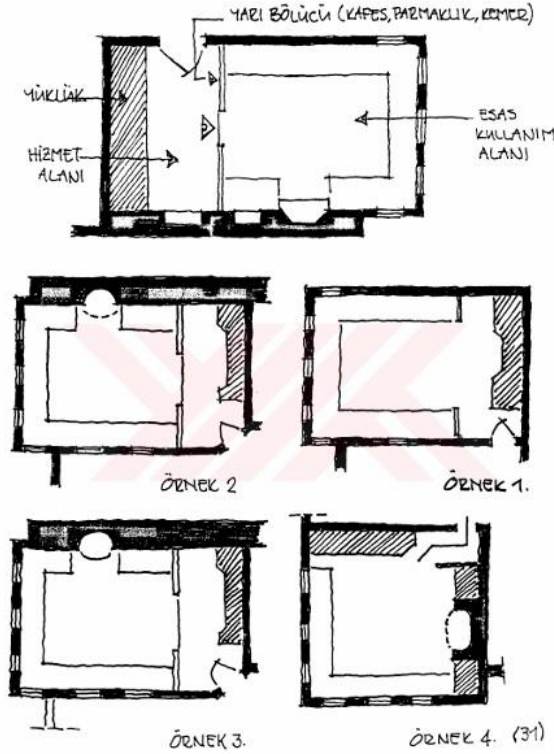
Şekil 98. Saffet Paşa Yalısı, 1964 ve günümüzden görünümüleri (Erdenen,2006, s.86)

Saffet Paşa Yalısı 1976'da geçirdiği yangın sonucunda günümüze özgün görünümü ile ulaşamamıştır. İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün Broşüründe (1957), Saffet Paşa Yalısından ve odalarından bahsedilmektedir. Bu yalının ortaya koyduğu gelenekle sentez biçiminden mimarının Viyana'da öğrenim görmüş bir Türk olduğu düşünülmektedir. Özellikle 2 numaralı odasının 18. Yüzyıl tavanı ile önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu odanın oymaları ve süslerinin orijinal renklerini koruduğu ve

tavan kabartmalarının güzelliği anlatılmıştır. Bu süslemelerin Hasköy sandalcıları tarafından yapıldığı söylenmektedir (o dönemler kabartma onların sanatı olduğu için) (Lloyd,1957, s.163; Erdenen,2006, s.88). Bütün gelişim süreci dikkate alındığında batılı stillerin 18. Yüzyılın son kısmından itibaren yalıların iç mekanlarına girdiği ve odalarını etkilemeye başladığı söylenebilmektedir.

Geleneksel düzende devam eden bir başka yalı ise Köçeoğlu Yalısı olmuştur. Bu yalı yirmi odasıyla “geleneksel planın neredeyse sonsuz olasılıklarını sergilemiştir. Oda kavramı, eyvanlar, geleneksel evlerin belirgin özellikleri bu yalıda kolayca gözlenebilmektedir” (Kuban,2020, s.83).

Yalıların bütünsel şekillenişinde ve mekân işlevi açısından değerlendirilmesinde odaların önemli bir yeri olduğunu bilmekteyiz. Odaların batılı yaşamla birlikte geleneksel düzeninden ayrılmaya başlaması yaşam şeklinin değişimi açısından da önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda çeşitli gravürler, ilerleyen dönemlerde çekilmiş fotoğraflar, dizi ve filmler de bu değişimin takibini yapabilmek, izlerini sürmek açısından önemlidir.

Çizim 3. Oda ve girişlerin biçimlenişi (Terzioğlu,1995, s.15).

Örnek 1: Sadullah Paşa Yalısı, iç mekân.

Şekil 99. Sadullah Paşa Yalısı yatak odası ve nişli bölüm (Belge,1997, s.47).

Sadullah Paşa yalısı içerisinde bulunan kabartmalı lake altın yıldızlı karyola batı stili mobilyanın yalıların iç mekanlarına girişini gösterirken, diğer taraftan arka bölümde bulunan nişli bölüm ve çift kapaklı yüklük dolabı ile gelenekselin de tamamıyla bırakılmadığını anlatmaktadır. Ancak niş bölümünün içerisinde, sağlı sollu etrafında, kemer biçimiyle üstünde ve yüklükle kapının üzerinde devam eden kalem işi barok etkili süslemeler batılı etkilenmeleri yansıtmaktadır. Bu iç içe geçmişlik iki kültürün sentezi sayılabilmektedir.

Örnek 2: Şerifler Yalısı, iç mekân.

Şekil 100. Şerifler Yalısı Başoda, sedirli oturma mekânı ve karşı bölümü (Belge,1997, s.36,37).

Şerifeler Yalısı (18. Yüzyıl), Amcazade Yalısı gibi tek katlı olup, benzer plan şemalarına sahiptirler. Geleneksel üslupta yapılmasına karşın geçirdiği onarımlar neticesinde batılı unsurları da içerisinde barındırdığı bilinmektedir. Yalının oturma mekânı olarak oluşturulmuş başoda geleneksel üslupta sedirli oturumun ve yüklük dolabının bulunduğu geleneksel tarzda bir odadır. Ancak yüklük bölümündeki eğrisel barok çizgiler, tavan ve duvar süslemelerinde nakışlar biçiminde işlenmiş süsler batı tesirini göstermektedir. “Tavan ve duvarlarda doğa ve mimari konulu, antik döneme gönderme yapan barok üslupta sütun ve kemerler görülmektedir” (Dilek,2019, s.55). Bu yalıda batı stili, süsleme gibi tezyinatlar aracılığı ile hissedilmektedir.

Örnek 3: Fethi Ahmet Paşa Yalısı, iç mekân.

Şekil 101. Fethi Ahmet Paşa yalısında mermer sofa ve yemek odası bölümü (Belge,1997, s.150,151).

Fethi Ahmet Paşa yalısı (1886), zemin katında kara ve deniz tarafından iki girişi olan mermer sofa bir yapıdır. Bu kısımda giriş bölümleri bulunmakla birlikte batı tarzı mobilyalar ile bir yemek odasına dönüştürülmüştür. Sofada yapıldığı dönemden kalma bir selsebil bulunmaktadır. Yapının yemek odasına dönüşmüş sofası karniyarik plan şeması, mermer sofası, selsebil kullanımı, duvar çinileri ile gelenekseldir. Ancak mobilyalar ve selsebin roroko kabukları anımsatan süsleri batılı görünmektedir. Yalının bulunan eski bir fotoğrafında yemek odası bölümü görülmektedir. Sandalyeler ise Michael Thonet tasarımı, Thonet sandalyelere

benzemektedir. Bu mekanlar batılı yaşamın alışkanlıklarına ve eşyalarına geçişin örnekleri niteliğinde görülebilirler.

Örnek 4: Zeki Paşa Yalısı iç mekân.

Şekil 102. Zeki Paşa Yalısı oda içi görünüm (URL-33)

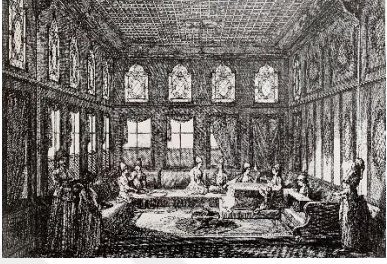
Yalının batılı yemek çevresi ve oturma mobilyalarından oluşan odada, Avrupa’da üslupların yeniden canlandırma döneminde Rönesans stilinde kullanılan ahşap duvar kaplamaları görülmektedir. Oda içerisinde her ne kadar roroko esintili olsa da geleneksel iç mekanlarda kullanılan mermer bir çeşme ve halı örneği bulunmaktadır.

Örnek 5: Kont Ostororog Yalısı iç mekân.

Şekil 103. Kont Ostororog Yalısı sedirli oda (Belge,1997, s.142,143).

Kont Ostororog yalısında geleneksel sedirin yanı sıra batı mobilyalarının da bulunduğu görülmektedir.

19. Yüzyıl veya öncesi	19. yüzyıl sonrası	Günümüz
Gravür anlatımı ile Oda Görünümü	Yalıda Odanın Görünümü	Yalıda Odanın Görünümü
 Tandır başında kadınlar D'Ohsson (1788)	 Edip Efendi Yalısı	 Edip Efendi Yalısı
18. yüzyılda bir Osmanlı evinde geleneksel günlük yaşam alışkanlıklarının ve iç mekân öğelerinin bulunduğu ancak duvarlarda birtakım batılı kalem işlerinin yer aldığı görülmektedir.	Edip Efendi yalısının iç mekanlarında batılı mobilya ve aksesuarların hâkim olduğu görülmektedir.	Edip efendi yalısı iç mekanları restorasyon sonrasında modern öğelerle yeniden yorumlanmıştır. Yaşam biçimi ve iç mekanlar tamamıyla modern yaşama göre düzenlenmiştir.

Tablo 3. Dönemsel olarak yalıda odanın gelişim ve değişimi

Geleneksel Osmanlı kültürüne ait olan sedirli mekanların 19. Yüzyıla kadar saray ve üst kesimin evlerinde de devam ettiği bilinmektedir. Ancak batılaşma süreci ile birlikte değişim de başlamıştır. Edip Efendi Yalısının 20. Yüzyılın ikinci yarısında çekildiği tahmin edilen tablodaki fotoğrafından üst kesim konutlarının batılı iç mekanlara geçtikleri anlaşılmaktadır. Geleneksel düzende inşa edilen Edip Efendi Yalısının iç düzenlemelerinin bu devirde değişmiş olduğunu görmek, gelenekselden batılılaşmaya yaşam biçimi alışkanlıklarının sindirildiğini de ifade etmektedir. Günümüzde ise çağın gerekliliklerine uygun şekilde modern bir stille, tamamıyla değişmiş batılı alışkanlıklara göre yalının iç mekanlarının yeniden düzenlendiği görülmektedir.

3.4.2.2. Sofalar

Osmanlı konut mimarisinin kimliği niteliğinde olan sofalar yalıların başlangıcından itibaren değişikliklere uğrasa da varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

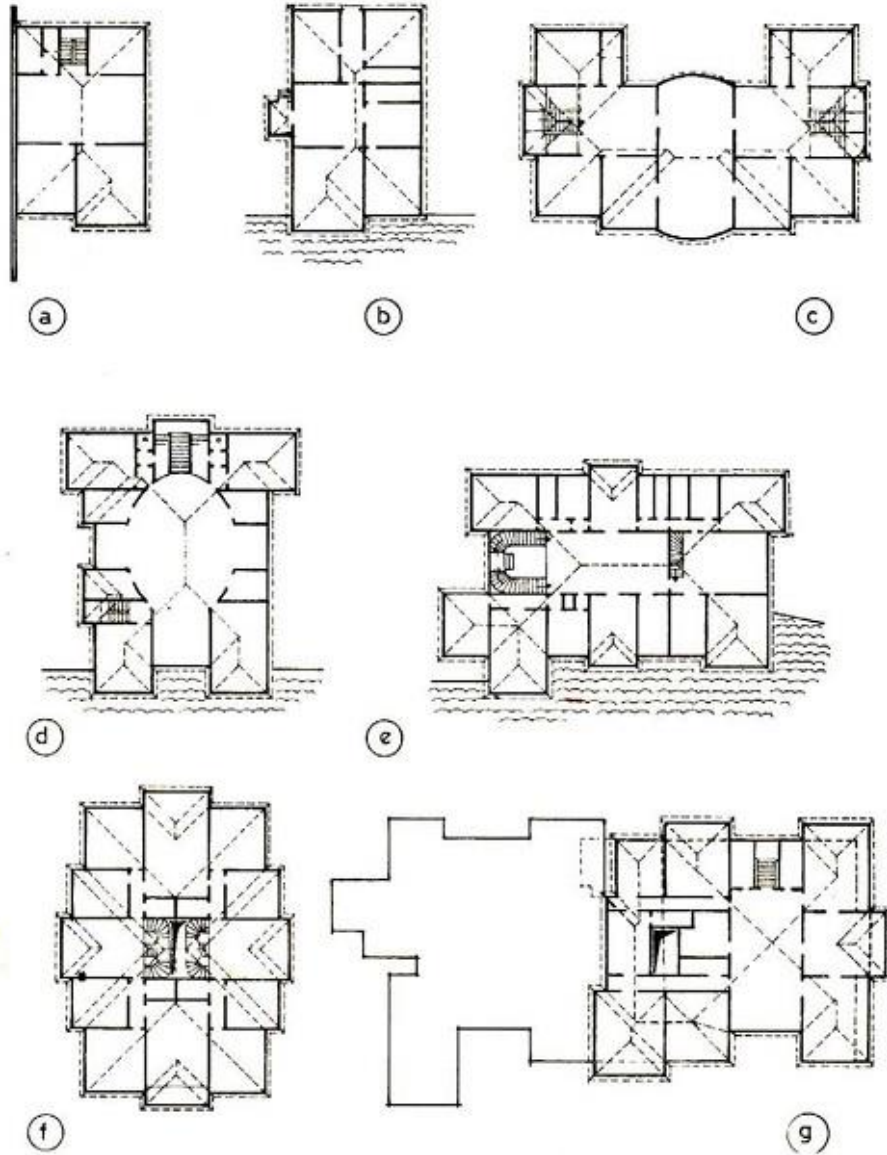
Geleneksel Anadolu Türk evlerinde olduğu gibi yalılarda da odaların açıldıkları mekanlar olarak sofaların, yapının biçimlenişlerinde büyük etkileri olmuştur. Boğaziçi yalılarında daha çok iç ve orta sofalı tiplerin kullanıldığı bilinmektedir. Sofanın yalı içerisindeki yeri ve şekli, yalının gelişim sürecinde değişikliklere uğramıştır. Bunda değişen çağın koşullarının büyük bir etkisi olmuştur. Yavaş yavaş dikdörtgen ve kare sofa tipleri, yuvarlak ve oval biçimlere dönüşmeye başlamıştır. İlk olarak dörtlü ve eyvanlı divanhane biçimler giderek köşelere odalar getirilerek orta ve iç sofalı şekillere dönüşerek denize paralel ya da dikey konumlar almışlardır (Erdenen,2006, s.12, Yazıcıoğlu,1984, s.203; Kuban,2016, s.484,485; Terzioğlu,1995, s.17,18).

Orta sofalı tipler harem ve selamlık yapılarına göre tek tek oluşabildiği gibi bu yapıların birleştirilmesi ya da daha büyük yapılması halinde iki, üç hatta dört sofalı olarak da oluşturulabilmekteydi. Sofaları karanlıktan kurtarmak ve iyi bir görünüm yakalayabilmek içinse deniz ve bahçe karşısına denk gelecek iki aksta oturma eyvanları yapılmıştır. Sofalara açılan bu oturma eyvanları oda işlevinde hizmet vermiştir (Yazıcıoğlu,1984, s.203).

18. yüzyılın sonundan itibaren klasik yalı düzeni yavaş yavaş değişiklikler göstermiştir. Böylece Anadolu'dan itibaren yüzyıllardır kullanıla gelmiş dört eyvanlı sofa düzeni özgün biçimini kaybetmeye başlamıştır. Ancak “bu düzen 18. yüzyıldan sonra geliştirilerek yeni yorumlarla, en yeni ve en rahat çözüm ve biçim olarak kullanılmaya başlamıştır” (Yazıcıoğlu,1984, s.203).

Yalı içerisinde her katta sofa bulunduğu görülmektedir. Zemin katta başlayan taşlıklı mermer sofa, üst katta yapının odalarının açıldığı ahşap zeminli bir orta sofaya dönüşmektedir. Deniz ve bahçe kullanımı yalılarda çok önemli olduğundan zemin kattaki mermer sofadan bu mekanlara çıkışlar verilmiştir. Yalı mimarisinde günlük hayat yalı ile iç bahçe arasında geçtiğinden bu bölüm adeta yalının bir devamı gibidir. “İç bahçeler önüne yalılar geldiğinde deniz ve bahçe giriş eyvanları

olduğunca saydam hale getirilerek iç bahçeden deniz görünümü imkânı yaratılmıştır” (Eldem,1974; Yazıcıoğlu,1984, s.205).

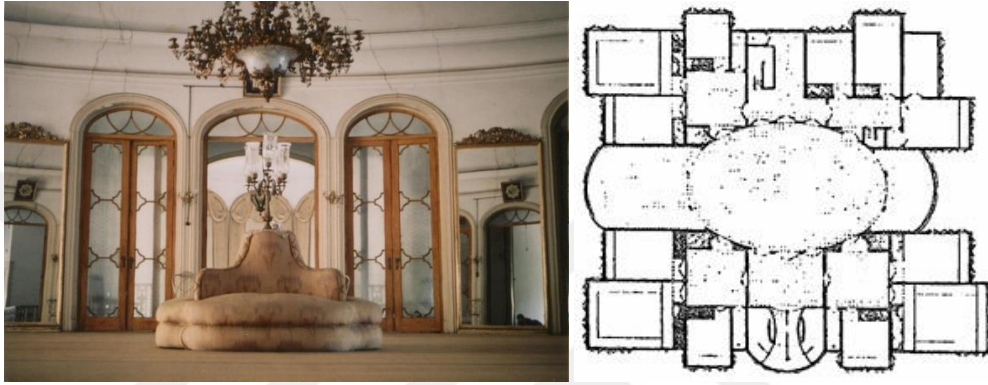
Denize dik konumda olanlar:
a. A Mansel yalısı
b. Nazıf paşa yalısı harem
d. Fethi paşa yalısı harem
f. D. İsmail paşa yalısı

Denize paralel konumda olanlar:
c. Halil Edhem yalısı
e. Fethi paşa yalısı selamlık
g. Saffet paşa yalısı

Çizim 4. Boğaziçi Yalılarının denize doğru konumları (Yazıcıoğlu,1984, s.204).

Örneğin Hasip Paşa Yalısında eyvanlar, gayet büyük olan sofanın iki tarafında, uzun mihrabi üzerine yapılmıştır. Bu eyvanların dış yüzeyleri, sofa eğrisine paralel olarak kavislidir. Büyük merdiven yerinin dış duvarında da aynı kavis devam etmiştir. Sofa, yan kapıları ile iki tarafındaki dairelere bağlanmaktadır (Şehsuvaroğlu,1986, s.267).

Örnek 1: Hasip Paşa Yalısı, iç mekân.

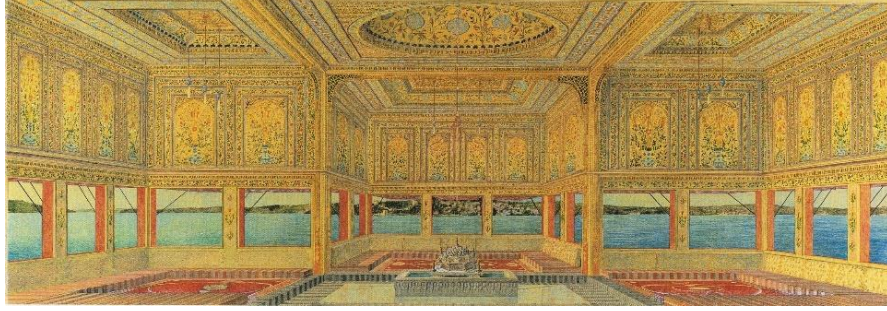

Şekil 104. Hasip Paşa Yalısı birinci kat sofa bölümü ve planı (URL-34)

İlk kez 18. yüzyılın sonlarında inşa edilen Hasip Paşa yalısı geleneksel üslupta yapılmış bir yalı olup 19. yüzyılda yeniden ele alınarak biçimlendirilmiştir. “Bir tarafı denize diğer tarafı karaya bakan oval bir sofası bulunmaktadır. Sofanın iki tarafında da dörder odalı kısımlar bulunmaktadır. Harem dairesinin planı tek bir eksen üzerine kurulmuştur ve büyük eksen aynı zamanda oval sofaya yön vermektedir.” (İlker,1995).

Geç dönem barok, ampir ve Türk tarzı bir yorumla ortaya çıkan yalıda, ilk yapımından kalma sedir, yüklük, kapakların ikinci onarım esnasında gereksiz bulunarak ortadan kaldırıldığı, yerine Avrupa tarzı yeni mobilyaların alındığı bilinmektedir. Dolayısıyla 18. yüzyılda yapılan yalıların çoğunlukla geleneksel tipolojide olduğu ancak son çeyrekte ve 19. yüzyılda batı etkisinin yayılması ve çağın moda faktörü haline gelmesi ile batılı yönde değiştiği anlaşılmaktadır. Görselde sofada bulunan batılı mobilyalar, aynalar görülmektedir. Bununla birlikte sofa dışına açılan kapıların üst kemerlerinin dairesel formu ve kapının ahşap geçişleri batılı bir yaklaşımı işaret etmektedir.

Örnek 2: Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, İç mekân.

Şekil 105. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, divanhane sofası, 17. yüzyıl
Mimar Orhan Çakmakçıoğlu restitüsyonu (Ö, Bilgili, 2017)

Örnek 3: Şerifler Yalısı, İç mekân.

Şekil 106. Şerifler Yalısı, divanhane sofası, 18. Yüzyıl (URL-35)

Amcazade Yalısının 17. yüzyıldan kalma divanhanesinde geleneksel orta sofalı bir plan tipi görülmektedir. Orta sofanın etrafına yayılan eyvanlar kotla yükseltilmiş oturma mekanları olarak düzenlenmiştir. Sedirli oturma bölümleri, iç mekânda kullanılan havuz geleneksel kültürün öğeleridir. İç mekân tezyinatı ise çiçek desenlerle süslenmiştir. Bu divanhane sofası Osmanlı aristokrat kesiminin yaşam alanını temsil etmesi açısından önemlidir. Bu dönemde batılı etkilerin henüz başlamadığı da anlaşılmaktadır.

Şerifler Yalısı ise 18. yüzyılda geleneksel kodlarla yapılmış bir yapıdır. Yüzyılın sonlarına doğru geçirdiği onarımlar sırasında batılılaşma etkisi ile duvar ve

tavan süslemelerinin batı etkisinde değiştiği bilinmektedir. Bu iki örnek neticesinde geleneksel iç mekanların 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın son dönemine kadar devam ettiği, batılılaşma tesirlerinin ise bu yüzyıllarda yalnızca süslemeler yoluyla iç mekanlara girdiği anlaşılmaktadır.

Örnek 4: Kont Ostrorog Yalısı, İç mekân.

Şekil 107. Kont Ostrorog Yalısı üst kat sofası, merdivenler yönü ve yüksek pencereli görünümü (Günay,2023, s.106)

1850’lerde yapılan Kont Ostrorog Yalısı planı ve cephe özellikleri, girişte bulunan taş ve merdiven sofası ile geleneksel düzeni yansıtırken iç mekân süslemeleri ve mobilyaları ile batılıdır. İçinde bulunan mobilyalar, kıymetli eşya ve koleksiyonlardan günümüze birçoğunun ulaşması ile bu yalının, Boğaziçi’nin yaşantısını da bir süre ayakta tuttuğu söylenebilmektedir.

Kullanıcıların Avrupalı olmalarından kaynaklı olarak iç mekanlarının batılı yaşam alışkanlıklarına göre düzenlenmesi normaldir. Ancak yalı içerisinde geleneksel yüklük, sedir gibi birçok öğenin de bulunduğu bilinmektedir. Görselde bulunan üst kat sofası oluşum olarak geleneksel olsa da mobilyalar, pencere uzunlukları ve üst bitimleri ile batılıdır.

19. yüzyıl veya öncesi	19. yüzyıl sonrası	Günümüz
Gravür anlatımı ile Sofa veya Eyvan Görünüşü	Yalıda Sofanın Görünümü	Yalıda Sofanın Görünümü
 Hatice Sultan Sarayı (Sahilsaray) Melling	 Prenses Rukiye Yalısı	 Abud Efendi Yalısı
18. yüzyılda bir Osmanlı sarayında günlük yaşam alışkanlıklarının ve iç mekân öğelerinin bulunduğu sofa geleneksel mekân ve yaşam alışkanlıklarının devam ettiğini göstermektedir. Tavan ve duvarlarda yer alan kalem işi süslemeler batılı unsurları yansıtmaktadır.	Prenses Rukiye yalısının önceki dönemlere ait ulaşılan bir resminden, sofa ve eyvan bölümünde tamamıyla batılı tarzda döşenmiş mobilyalar bulunduğu görülmektedir.	Abud Efendi yalısının sofa ve diğer iç mekanları özellikle tavan ve duvarlarıyla batılı stillerde ve klasik mobilyalar ile düzenlenmiştir. Ayrıca batılı etkiler kapılarda, tavan ve zeminlerde, iç mekânda kullanıla kolon ve başlıklarında da hissedilmektedir. Sofada gelenekseli hatırlatacak öğeler görünmemektedir.

Tablo 4. Dönemsel olarak yalıda sofanın gelişim ve değişimi.

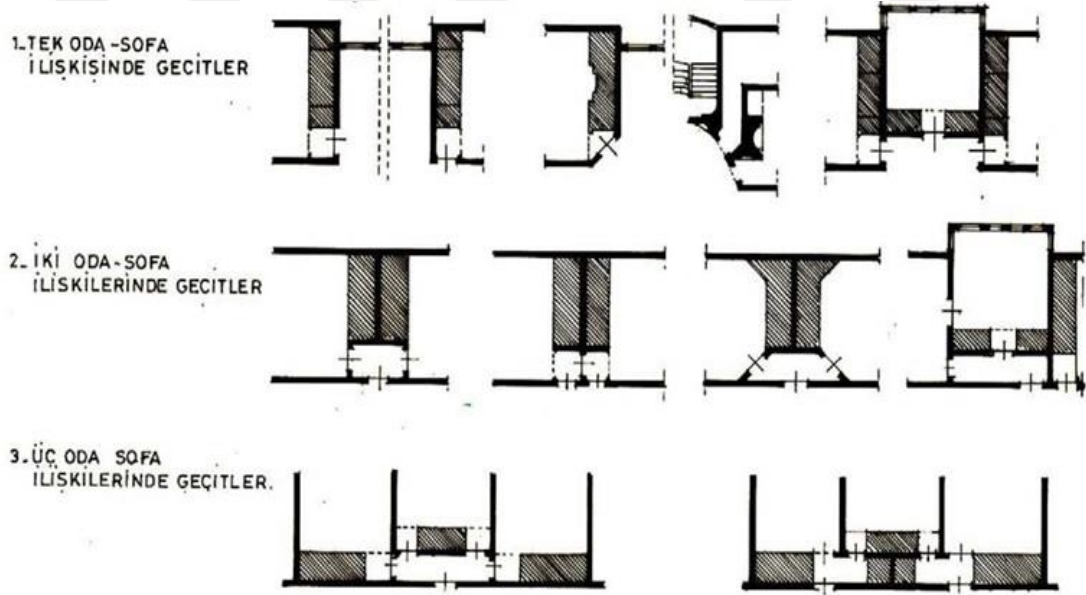
Geleneksel Osmanlı kültüründe günlük yaşamın önemli bir parçası olan sofaların yalıların son dönemine kadar kullanıldığı görülmektedir. 19. yüzyıldan itibaren bazı değişimlere uğramış ve özgün biçimini kaybetmiştir ancak belli başlı gelişimlerde yaşamıştır. Bu merkezi konumdaki iç mekanlar çoğunlukla günlük oturma alanları olarak kullanılmıştır. Geçmiş yüzyıllarda bu alanları sedirler kaplarken ilerleyen dönemlerle birlikte mobilyalı döşemelere geçildiği görülmektedir.

3.4.2.3. Geçitler (Giriş ve Koridorlar)

Geçitler odaları birbirine bağlamak amacıyla yapılmış kısımlardır. Genel olarak her alanın birbiri ile iletişim halinde olabilmesi için geçitlere ve koridorlara ihtiyaç olmuş ve zaman içerisinde gelişerek şekillenmiştir.

İlk yapıldığında iki odanın birbirine bağlanması amaçlanmışken ilerleyen zamanlarda gelişerek üç, dört odayı birbirine bağlar konuma gelmiştir. Bunun yanı sıra gizli geçitler şeklinde de düzenlenmişlerdir. Bu geçitlerin zaman içerisinde koridorlara dönüştükleri görülmektedir. 15-18. yüzyıl yalılarında geçitler bulunmamaktadır ancak bazen iki odayı bağımsız kullanabilmek için bağlantı geçitleri kurulmuştur (Yazıcıoğlu,1984, s.205).

Zaman içerisinde yalıların büyümesiyle birlikte daha karmaşık ve kombine çözümler üretilerek geliştirilmiştir (Erdenen,2006, s.12).

Çizim 5. Yalılarda Geçit biçimlenişleri (Yazıcıoğlu,1984, s.206).

Örnek 1 ve 2: Abud Efendi Yalısı ve Yağcı Hacı Şefik Bey Yalısı İç mekân.

Şekil 108. -Şekil 109. Abud Efendi ve Yağcı Hacı Şefik Bey Yalısındaki merdiven ve iç sofa arasındaki ve geçit, koridor (URL-36/37)

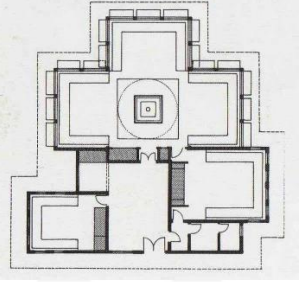
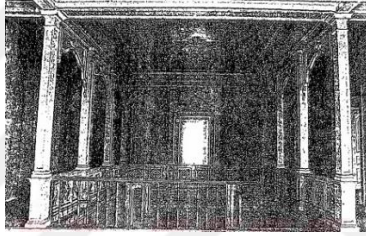
Abud Efendi yalısında iç sofanın kapılarla kapatılması ile yalının yan bölümlerine devam eden bir geçit, koridor aksı oluşturulmuş olduğu görülmektedir. Merdiven bitimlerine yerleştirilen raflı setli bölümler ise koridora dekor olarak yansımıştır. Merdiven sofasında yer alan kolon ve kapılar batılı stilleri yansıtmaktadır. Nişler ise Recaizade Yalısında da olduğu gibi geleneksel konutlarda da görülen türdendir. Yağcı Şefik Bey Yalısında ise merdiven sofasına çıkan bu bölüm Türk evi hayat kısmını anımsatmakta olup geniş bir koridora dönüşmüştür.

Örnek 3 ve 4 : Azaryan Yalısı ve Abud Efendi Yalısı, İç mekân.

Şekil 110. -Şekil 111. Azaryan ve Abud Efendi Yalısında giriş sofası (URL-37/38)

Her iki yalıda da girişte bulunan sofa bölümünde sağlı sollu veyahut merdivene yönlendiren bağlantı geçitleri, koridorlar bulunmaktadır. Giriş sofalarının yapı içi oda ve bölümlerine dağılımı geleneksel hayatlı veya orta sofalı plan tipini yansıtmaktadır.

19. yüzyıl veya öncesi	19. yüzyıl sonrası	Günümüz
Gravür anlatımı ile Giriş veya Geçitlerin Görünümü	Yalıda Giriş ve Geçitlerin Görünümü	Yalıda Giriş ve Geçitlerin Görünümü
	 Afif Paşa Yalısı	 Abud Efendi Yalısı
17. yüzyıl yapısı olan Amcazade Yalısına bakıldığında koridor ve geçitlerin bulunmadığı görülmektedir. Tüm odaların kapıları sonradan giriş sofası ya da holü adlarını alan hayat kısmına yani tek merkeze açılmaktadır.	Yalıda merdiven sonrası sofadan sağ ve sol taraflardan iç bölümlere doğru yönlendiren koridorlar bulunmaktadır.	Abud Efendi Yalısının iç kısımlara bağlantıyı sağlayan koridoru dönem yapılarının mekanlar arası geçişlerinin günümüz konut yapılarında bulunan koridorları yansıtmaları açısından önemli bir örnek olarak görülmektedir.

Tablo 5. Dönemsel olarak yalıda geçitlerin (koridor) gelişim ve değişimi.

Geleneksel yapıların içerisinde bulunmayan geçitler zaman içerisinde çeşitli ihtiyaçlarla ortaya çıkmış gelişmiş ve yapı içerisinde mekanlar arası iletişim için önemli bağlantılar oluşturmuşlardır.

3.4.2.4. Merdivenler

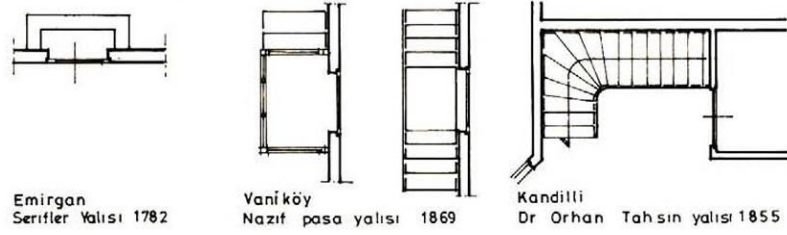
Günümüze ulaşmış en eski tarihli Amcazade Hüseyin Paşa Yalısına ve sonrasında yapılmış olan en eski Şerifler Yalısı tek katlı plan tipindedir daha sonrasında yalıların planlarına bakıldığında katların yükselmesi ile birlikte merdiven faktörü devreye girmiş ve zaman içerisinde gelişerek birbirinden estetik görünümde merdivenler ortaya çıkmıştır. Plan şemalarına göre merdivenlerin yerleri ve şekilleri de değişmektedir.

Genellikle yalıların üst katları esas kullanılan kısımlar olduğu için alt katla üst katları birbirine bağlayan merdivenler, yalıların biçimlenip şeklini almasında, planın bölümlerinin ve kat sayılarının belirlenmesinde önemli bir mekân öğesi olmuştur (Yazıcıoğlu,1984, s.26). Bazı yalılarda cihannümaların⁵ kullanıldığı da bilinmektedir. Bununla birlikte merdivenle ilişki kurulmak istenildiğinde ilginç yorumlar da ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde gelişerek kat ve mekanların biçimlenişine işlevsel katkılarda bulunan merdivenlerin aynı zamanda estetik öğelere dönüştükleri görülmektedir. Yazıcıoğlu (1984), yalıların sınıflandırılmasında veya tipolojilerinin kurulmasında merdivenlerin esas alındığını ve özelliklerine göre birtakım ayırımın yapıldığını söylemektedir. Bu ayırım şu şekildedir;

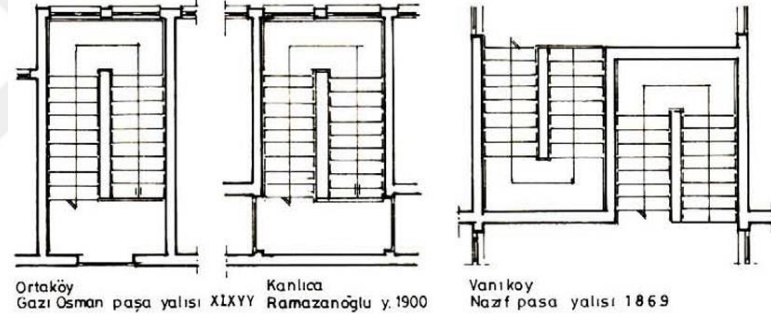
- Merdivensiz Yalılar
Örnek: Emirgan Şerifler Yalısı
- Tek Merdivenli Yalılar
Örnek: Vaniköy Nazif Paşa Yalısı
- Çift Merdivenli Yalılar
Örnek: Prenseler Rukiye Yalısı, Fethi Ahmet Paşa Yalısı, Saffet Paşa Yalısı, Kadir Paşa Yalısı.
- Üç Merdivenli Yalılar
Örnek: Gazi Osman Paşa Yalısı
- Dört Merdivenli Yalılar (Yazıcıoğlu,1984, s.207,211)

⁵ Cihannüma; Her tarafı seyredebilmek üzere bazı ev çatılarının üstünde yapılan bol pencereci oda ya da yarı açık mekân. Bkz: Hasol, D. (2010). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, s.110

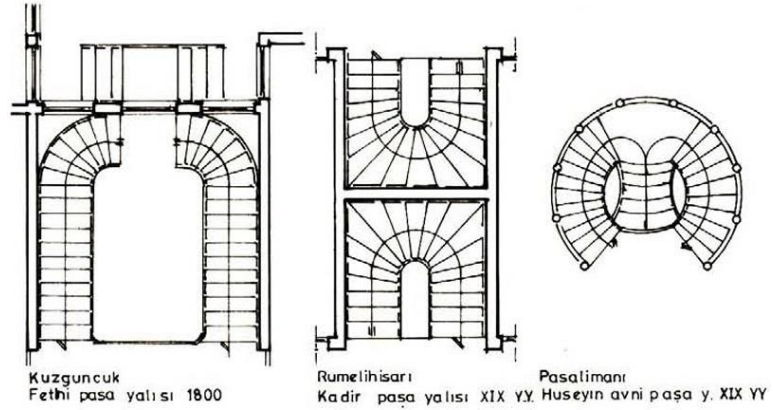
Yalının oluşumundan gelişimine etkili olan merdivenler kendi içerisinde basitten çiftliye, döner merdivenden üç kolluya çeşitli şekillerde biçimlenmiştir (Erdenen,2006, s.14). Bu çeşitliliği Yazıcıoğlu (1984) şu şekilde gruplandırmıştır.

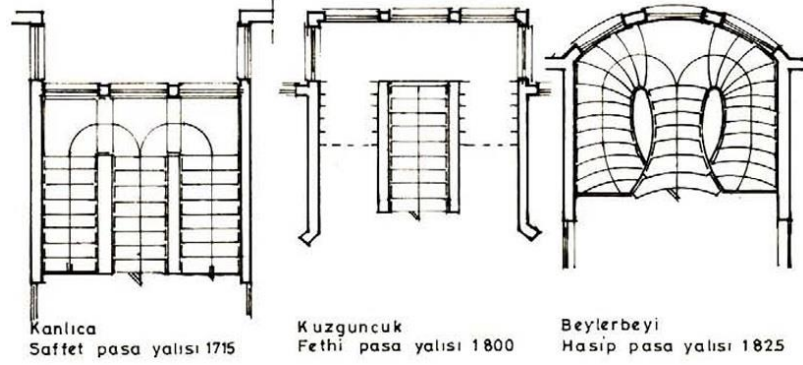
Çizim 6. Basit Giriş ve Tek Kollu Merdivenler (Yazıcıoğlu,1984, s.213)

Çizim 7. İki Kollu Tek ya da Çift Merdivenler (Yazıcıoğlu,1984, s.213)

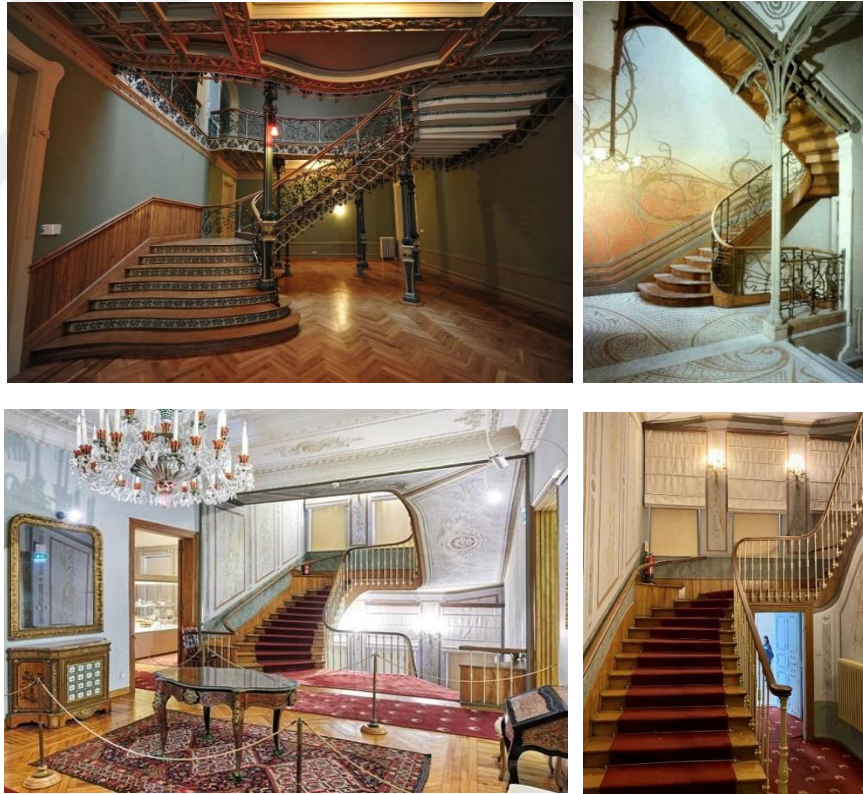

Çizim 8. Tek Kollu Çift Merdivenler (Yazıcıoğlu,1984, s.213)

Çizim 9. Üç kollu Merdivenler (Yazıcıoğlu, 1984, s.213).

Örnek 1: Hıdiv İsmail Paşa, Azaryan Yalısı ve Victor Horta merdiveni, iç mekân.

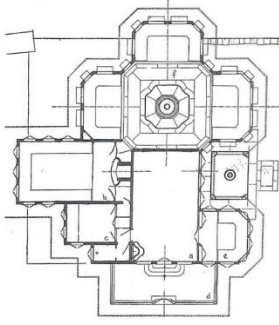
Şekil 112. Yalılarda Art Nouveau üslubunda yapılan merdivenler ve Victor Horta örneği (Salbacak, Kişisel Albüm, URL-39/40/41)

Yalılardaki merdiven unsurunun, batılı stiller etkisinde değişimlere uğradığı görülmektedir. Merdivenler mekanların önemli estetik öğeleri haline gelmiştir.

Örnek 2: Burhaneddin Efendi Yalısı, İç mekân.

Şekil 113. Burhaneddin Efendi Yalısı sofadan merdivene yönelim (URL-42)

19. yüzyıl veya öncesi	19. Yüzyıl Sonrası	Günümüz
Gravür anlatımı ile merdivenlerin Görünümü	Yalıda Merdivenlerin Görünümü	Yalıda Merdivenlerin Görünümü
 Şerifler Yalısı Planı	 Kont Ostrorog Yalısı	 Kont Ostrorog Yalısı
19. yüzyıl öncesi yalılarda merdiven kullanımı gösteren elimizde bir veri bulunmamakla birlikte, tek katlı kullanımı işaret eden iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Şerifler yalısıdır.	Kont Ostrorog Yalısı merdivenleri üç kollu yapısıyla estetik bir görünüme sahiptir. Çevresinde görülen mobilyalar batılı yaşam şekline uygun düzenlenmiştir.	Kont Ostrorog Yalısının merdivenleri bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Merdiven çevresinde görülen eşyalar batılı yaşam biçimi ve alışkanlıklarına göre düzenlenmiştir.

Tablo 6. Dönemsel olarak yalıda merdivenin gelişim ve değişimi.

Yalıların merdiven biçimlerinin zaman içerisinde ileri boyutta gelişerek estetik harikası öğelere dönüştükleri görülmektedir. 18. yüzyılın ortalarına kadar tek katlı gelişim gösteren yalılar bu dönemden 20. yüzyıla kadar gelişerek ilerlemiştir. Bu durumun oluşmasında batı etkisi üslupların etkisinin de olduğu düşünülmektedir. Merdivenler karmaşık uygulamaların yanı sıra zarif görünüşleri ile de dikkat çekmektedirler. Aynı zamanda mekanların işlevselliğine katkısının bulunduğu da açıktır. Ancak yalıların plan şemalarının geleneksel tipolojilerden beslendiği bilinmektedir. Bu tipolojinin farklı yaklaşımlarla kullanılabilmesinde de merdivenlerin fonksiyonel olarak kullanılmasının faydalı olduğu düşünülmektedir.

3.4.2.5. Pencere ve Çıkmalar

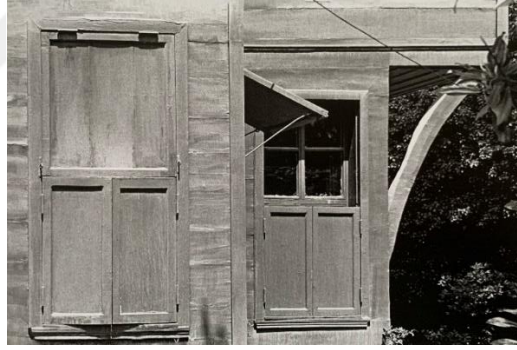
Yalıların bütünlüğünü sağlayan öğelerin en önemlilerinden birisi de pencereler olmuştur. Pencereler gerek iç mekanlarda gerek dış cephe görünüşlerinde irili ufaklı boyutlarıyla, yatay veya düşey etkileriyle yapının nitelikli elemanlarıdır. Bunun yanı sıra iç mekân hacimlerinin önemli ışık kaynakları olmuşlardır. “Pencerelerin çoğunlukla benzer boyutta olması katı, tekdüze ve yalın cephelerin oluşacağı hissini vermiş olsa da görünüşlerinde öyle olmadığı anlaşılmaktadır” (Terzioğlu,1995, s.22).

Geleneksel Türk evi pencereleriyle benzer şekilde biçimlenen yalılarda yan yana çoklu pencere gruplarının oluşturulması görünümü de etkilemiştir. Bu durum yapının yatay aksta şekillenen diğer öğeleriyle bir bütünlük içerisinde ilişkili olmalarını sağlamaktadır. “Tek pencereli olarak yapıldıklarından dikey görünürler ancak dikey görünümlü cephe tesirlerinin aksine yatay görünüm daha hakimdir. Bunun nedeni hem sürme pencerelerin rağbet bulması hem de ahşap strüktür gereği pencerelerin çoğunlukla ½ oranında dikey olarak yapılmasıdır” (Yazıcıoğlu,1984, s.212).

Şekil 114. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı pencerelerindeki yatay akış (Günay,2023, s.116).

Pencerelerin 19. yüzyıl öncesinde daha özgün bir görünüme sahip olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncede 17. yüzyılda yapılmış Amcazade Hüseyin Paşa yalısı oldukça etkili olmuştur. Yalının pencerelerinin sade ve eklentisiz görünümü, birtakım yalın parçalarla çerçevelenmesi, önlerine kepenklerin yapılması bu fikri desteklemektedir.

Şekil 115. Sadullah Paşa Yalısı pencere görünümü, 18. yüzyıl. (Günay,2023, s.91).

Boğaziçi'nin günümüze kadar gelebilmiş olan yalıları çoğunlukla 18. ve 19. yüzyıla ait yapılardır. “Bu yapıların 19. yüzyılla birlikte yeni özellikler kazanmaya başladıkları görülmektedir” (Atasoy,1982 s.63). Bunlardan biri cepheyle ilgili olarak ilk defa bu dönemde alt katta da normal büyüklükte pencere yapılmasıdır. Böylece Osmanlıda ilk kez denizden adeta tümü görünür binalar ve cepheleri meydana gelmiştir. Bu da yalılarda artık cephe ve görünüşe çok özen gösterme geleneğini başlatmıştır (Erdenen,1993, s.5-17).

Bunun yanı sıra çıkmaların da pencereler ile yakın ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. “Ancak bu ilişki zamanla batı etkisiyle bozulmuş, bazı üçgen

alınlıklar ya da dairesel bitimlere, daha da ileri gidilerek orta pencereler daha da yükseltilerek hatta cephelere kalkan duvarlı çatılar getirilerek yuvarlak pencereler bile yapılmıştır” (Yazıcıoğlu,1984, s.212, 214).

Oval kemerli pencereleri dışında, genel cephe düzeniyle pencerelerin yarattığı simetri göz önüne alındığında geleneksel şekillenişe Hasip Paşa Yalısı örnek verilebilmektedir. Bol pencereli ve dikdörtgen yapısıyla, eyvanların iç kısımlarda tutulmasıyla ve benzer şekilde merdiven holündeki yuvarlak kemerli pencereleri dışında Kuzguncuk Fethi Ahmet Paşa Yalısı hem planda hem cephede geleneksel özelliklere sahip yapılar olmuşlardır (İlker,1995).

Bunun yanı sıra cephesi ve planı farklı özellikler sergileyen yalılar da bulunmaktadır. Örneğin “Edip Efendi yalısı geleneksel plan yapısına sahip olsa da üst kat pencerelerinin üstlerinin yayvan kemer formu, cephede batı etkisini vermektedir” (İlker,1995). Bir diğer örnek ise Zarif Mustafa Paşa Yalısıdır. Bu yalı geleneksel üslupta sofalı, konsollu bir çıkma ile biçimlense de çıkmanın üçgen alınlığı ve kemerli pencereleri Neo-Klasik özellikler taşımaktadır (İlker,1995).

Diğer taraftan eklektik gelişmiş yalılarda bulunmaktadır. Zeki Paşa Yalısı Haremi İyon başlı sütunları ve neoklasik pencereleriyle buna örnek verilebilmektedir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlangıcıyla birlikte cephe ve pencere alınlıklarında birtakım art nouveau özellikleri de görülmektedir. Huber Evi ve Hıdiva Yalısı bunlara örnek gösterilebilmektedir.

Şekil 116. Hıdiva Yalısı (Mısır Konsoloslugu), Art Nouveau özellikleri taşıyan pencerelerinden örnekler (URL-40)

Bu dönemde yalıların sofa bölümlerinde yer alan pencerelerin, yan cephelerdeki pencerelerden daha büyük yapılarak vurgulanmak istenildiği görülmektedir. Kont Ostrorog ve Hasip Paşa Yalıları bu duruma örnek gösterilebilmektedir.

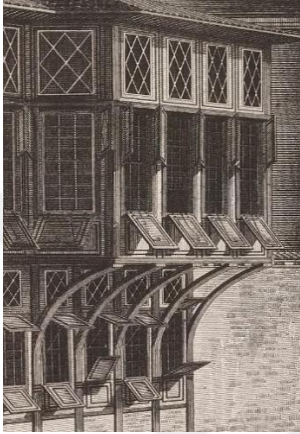
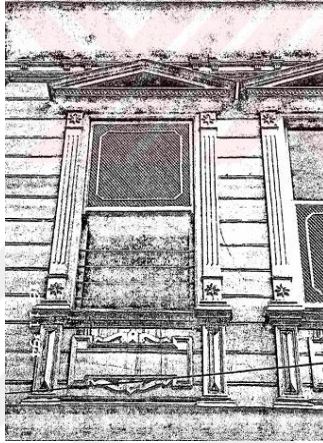

Şekil 117. Hasip Paşa Yalısı, sofa bölümü pencereler ve eyvanda yapılan oval hat (Günay,2023, s.85).

Şekil 118. Hasip Paşa Yalısı pencereleri (URL-43)

Hasip Paşa Yalısının merdiven eyvanı kısmındaki pencereler batılı üslup değişiklikleri ile biçimsel olarak uzamış ve üst kemerleri yuvarlaklaşmıştır.

19. Yüzyıl Öncesi	19. Yüzyıl ve Sonrası	Günümüz
Gravür Anlatımı ile Pencerenin görünümü	Yalıda Pencerenin Görünümü	Yalıda Pencerenin Görünümü
 Hatice Sultan Sahilsarayı, Melling	 Prenses Rukiye Yalısı	 Hasip Paşa Yalısı
Melling'in 18. yüzyılda çizmiş olduğu bir Boğaziçi gravüründe yer alan Hatice Sultan Sahilsarayının pencereleri görünmektedir. Bu yapının cephesinde üçgen biçiminde batılı süsleme yönelimleri görülse de genel olarak pencere biçimlerinde ve kepenklerin kapanma işlevinde geleneksel esasların takip edildiği görülmektedir.	19. yüzyılın sonlarına tarihlenen Prenses Rukiye Yalısının pencere alınları, yan söveleri ve alt panosunda, Yunan ve Neoklasik Avrupa betimlemeleri görülmektedir. Pencerelerin üst yarısında bulunan kafesli kısım dışında gelenekseli anımsatan bir öge bulunmamaktadır.	Hasip Paşa yalısının günümüzde restore edilmiş yapısı geleneksel hatlara uygun biçimde yapılmıştır. Ancak yalının batılı stillerle birlikte gelen uzun ve üst kısmı yuvarlak dönüşlü pencereleri de bulunmaktadır.

Tablo 7. Dönemsel olarak yalıda pencerenin gelişim ve değişimi.

Yalıların başlangıcından itibaren geleneksel üslupta gelişen pencerelerin son döneme kadar düşey şeklini ve çoklu yerleştirilme biçimini koruduğu görülmektedir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren düşey pencerelerin, merdiven bölümleri gibi kimi alanlarda daha çok uzatıldığı ve bazen de düşey etki bozulmadan genişletildiği gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra pencere üst bölümleri sofa veya merdiven

bölümlerinde yuvarlatılmıştır. Hatta bu bölümler iç mekanlar ve dış cephede de tıpkı pencere üstleri gibi ovalleştirilerek vurgulanmıştır.

Şekil 119. Halil Ethem Paşa Yalısı ve yuvarlatılmış orta sofası (Günay,2023, s.150)

19. yüzyılla birlikte pencerelerin çevresinde de neoklasik, helenistik, ampir ya da art nouveau gibi birtakım Avrupa stillerinin denendiği görülmektedir. Prenses Rukiye Yalısında olduğu gibi sağlı sollu Yunan esintili yivli sütunlar, üçgen alınlıklar, alt kısımda panolar oluşturulmaya başlanmıştır.

Pencerelerin şeklini almasında sofaların bir uzantısı olarak yapılan eyvan veya çıkıntıların da önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Yalıların görünümlerini belirleyen en önemli elemanlar arasında pencerelerin yanı sıra, konsol ve çıkmalar, saçaklar da sayılabilmektedir. Yatay ayırında zemin kat daha çok kare ya da dikdörtgen olmasına karşın üst katta çıkmalarla girinti ve çıkıntı oluşturularak dengeli ve uyumlu bir hareket sağlanmıştır (İlker,1995).

“Boğaziçi yalılarında çıkmalar, geleneksel konutlardaki cumba şeklinden çok odanın veya sofanın bir devamı olarak dışarıya konsol şeklinde taşmıştır” (Yazıcıoğlu,1984, s.215). Bu çıkmaların oluşumunda, dış cephedeki görselliğinin dışında, mimari işlev açısından da birçok nedenleri vardır. Yazıcıoğlu (1984), bu işlevleri şu şekilde sırlamıştır;

- I- Oturma yerlerine verilen önem yanında nem ve denizin dalgalı suları nedeniyle zemin katlardan çok üst katlarda oluşturularak görünümü daha da sağlıklı hale getirmek,
- II- Seyir alanını genişletmek ve üç yönde görünüm elde etmek,
- III- Yalının en bol ışık alan yeri olması nedeniyle hem bol ışık olması hem de Boğaziçi serin sularına yeterince yaklaşmak amacıyla yapılmışlardır. (s.215).

“Böylece Boğaziçi yalıları, geçmişte kendine özgü biçim ve görünümleriyle dıştan dengeli içten kullanımlı bir mimari biçime sahip olmuşlar, ayrıca kendilerine özgü bir yalı hayatı ve yalı yaşantısı da oluşturmuşlardır” (Yazıcıoğlu,1984, s.215). Kanlıca Saffet Paşa Yalısı, Bebek Köçeoğlu Yalısı, Zarif Mustafa Paşa Yalısı, Kuzguncuk Fethi Ahmet Paşa Yalısı, Yasinci Yalısı, Edip Efendi Yalısı konsol veya eliböğründelerin⁶ taşıdığı çıkmalar olarak örnek gösterilebilirler.

Terzioğlu (1995), çıkma tiplerini, binadaki durumlarına göre, istikametlerine ve formlarına göre birbirinden ayırmıştır (s.25).

Şekil 120. Fethi Ahmet Paşa Yalısı cumba ve eliböğründeler (Günay,2023, s.78)

⁶ Eliböğründe: Eski ahşap evlerde çıkmaların altında aralıklı olarak konulan eğrisel ahşap göğüslemelerden her biri. Bkz. Destek, konsol, praçok (Kaynak: Hasol, D. (2010), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem yayınları, 11. Baskı, s.159).

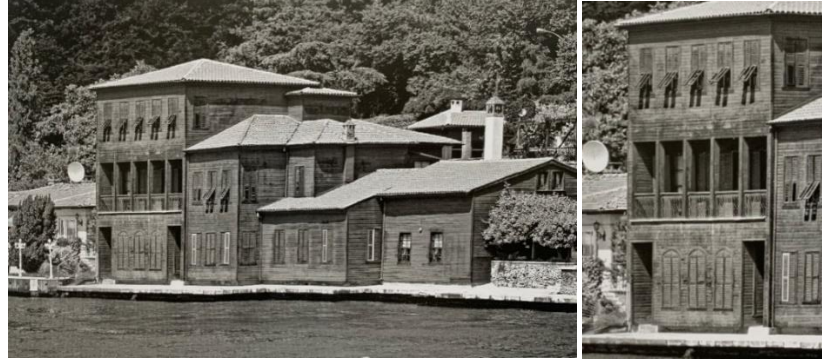

Şekil 121. Edip Efendi Yalısında çıkıntı ve eliböğründeler (Günay,2023, s.102)

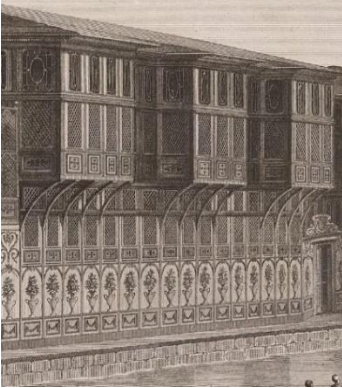
Ayrıca 19. Yüzyıldan itibaren görülen pencerelerin üst kısımlarının yuvarlanma stili burada da görülmektedir. Boğaziçi’ndeki yalılara 19. yüzyılla birlikte gelen bir eklenti de balkonlar olmuştur. Bu eklentiler yeni dönem yalılarında yeni bir karakter kazandırarak önemli bir unsur haline gelmiştir. 19. yüzyılın ilk, erken örneklerine bakıldığında, yüzyılın yarısına tarihlenen Hekimbaşı Salih Efendi Yalısının balkonunun yanları kapalı tarzda yapılmış olduğu görülmektedir. Sadece deniz tarafına açıktır ve kare sütunludur. Bir Kandilli yalısı olan Abud Efendi’ye bakıldığında ise alt kat balkonunun yarı açık, üst kat balkonunun ise tamamen açık olduğu görülmektedir. Bu yalıda balkon motifi, bir yenilik olarak, köşe balkonuna dönüşmüştür (İlker,1995).

Şekil 122. Abud Efendi yalısı alt ve üst kat balkonları (Günay,2023, s.108)

Şekil 123. Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı yanları kapalı balkon örneği (Günay,2023, s.119)

19. Yüzyıl Öncesi	19. Yüzyıl ve Sonrası	Günümüz
Gravür Anlatımı ile Çıkmanın görünümü	Yalıda Çıkmanın Görünümü	Yalıda Çıkmanın Görünümü
 Hatice Sultan Sahilsarayı Melling (18. Yüzyıl)	 Fethi Ahmet Paşa Yalısı (1972)	 Fethi Ahmet Paşa Yalısı
Melling'in 18. Yüzyılda çizmiş olduğu gravürde Hatice Sultan Sahilsarayı görülmektedir. Bu yüzyılda çıkıntıların geleneksel konutlardaki cumbaların devamı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.	Fethi Ahmet Paşa Yalısında geleneksel biçimlenişteki çıkıntılar ve alt desteklerin devam ettiği görülmektedir. Ancak 19. Yüzyıl batı etkisi ile bu pencerelerin üst kısımları yuvarlanmıştır.	Fethi Ahmet Paşa yalısında son yapılan restorasyon neticesinde deniz cephesinden sağ taraftaki çıkıntı kısmının büyütüldüğü ve öncesinde yuvarlanmış olan pencere üst kısımlarının tekrar düzleştirildiği görülmektedir.

Tablo 8. Dönemsel olarak yalıda çıkmanın gelişim ve değişimi.

3.4.2.6. Mutfak ve Banyolar

Geleneksel Türk evlerinde mutfak, ambar, hamam (banyo), hela, odunluk gibi hizmet birimlerinin nadiren zemin katta, çoğunlukla avlu veya bahçe içerisinde yapıdan bağımsız ayrı bir çatı altında toplandıkları bilinmektedir. “Bunun en önemli sebepleri açık havada gerçekleşen çeşitli ev işlerinin bulunması, kanalizasyon sistemine kolay erişim veya ocaklardan çıkabilecek yangın tehlikelerini engellemek olarak sayılabilmektedir. Bu durum saraylardan sıradan evlere kadar benimsenmiş bir kuraldır” (Kuban,2020, s.144).

Bu kural yalılarda da bozulmamış benzer sistemle devam etmiştir. Ancak 18. yüzyıl sonrasında yapılan yalıların hizmet birimlerinin çoğunlukla zemin kata yerleştirildikleri, hizmetliler içinde bahçe de ayrı bir müstemilat yapılarının bulunduğu görülmektedir. Bazı yalılarda ise hizmetli odalarının da zemin katta tertip edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte fakir fukara için yemek yapılıp dağıtılması için Sait Halim Paşa ya da Hüseyin Hüsnü Efendi Yalısı gibi yapıların bahçelerinin bir bölümünde mutfaklar da bulunmaktadır.

Yalıların genel olarak 2 katı yaşam alanından oluşup, zemin ya da bodrum katları da mutfak, hamam(banyo), helalar, çamaşırlık, personel odaları, kiler, kaloriferin gelmesinden sonra kalorifer dairesi gibi hizmet birimlerinden oluşmuştur. Yalılar çoğunlukla hizmet katıyla birlikte denizden 2,5-3 kat, kara tarafından 2 katlı olarak görünmektedir. Yalılarda yaşam alanlarının zemin kattan başlamasının en önemli sebebi nem ve rutubet olmuştur.

“Mutfak bölümünde uzun bir tezgâh, raflar bulunur, genelde kilerle bitişik olmuşlardır. Yalılarda harem ve selamlık ayrı olduğundan mutfak bölümü de harem ile bağlantılıdır. Hazırlanan yemekler bir dönme dolapla erkek tarafına geçirilmiştir” (Kuban,2020, s.144). İstanbul’da birkaç örneği kalan bu dolapların bir örneği Hekimbaşı Salih Efendi yalısındadır (Erdenen,2006, s.126).

“Harem ve Selamlık binaları ayrı olarak yapıldığında ise ana mutfak yine haremdedir ancak bazı büyük yalı ve konaklarda erkek aşçısı olan selamlık mutfakları da yapılmıştır” (Kuban,2020, s.145).

Özgün biçimde günümüze gelen mutfak tipleri nadir olmakla birlikte Hekimbaşı Salih Efendi Yalısının mutfak bölümünde korunmuş birkaç öge bulunmaktadır. “Mutfak zemini, kiremidi renkte, sekiz köşeli büyük mozaiklerle döşeli olup, yalının yegâne kagir bölümüdür. Zamanından kalma davlumbazı, asma kata çıkan asma merdiveninin inşa tekniği ve görüntüsüyle yalının en ilginç bölümüdür” (Erdenen,2006, s.126).

Yalıların mutfak bölümlerinin görüntülerine ilişkin olarak eski dönemlerde çekilen birtakım film ve diziler gelişimi görmemiz açısından bize kaynaklık edebilmektedirler. Reşat Nuri Güntekin’in Acımak romanından uyarlanarak 1985 yılında çekilen TRT yapımı dizi ile yine TRT yapımı olup Afif Paşa Yalısında çekilen Halit Ziya Uşaklıgil’in Aşk-ı Memnu romanından uyarlanan dizi bunlara örnek gösterilebilmektedir.

Şekil 124.-Şekil 125. Ahmet Afif Paşa Yalısında 1975 yılında çekilen Aşk-ı Memnu ve Yağcı Hacı Şefik Paşa Yalısında 1985 yılında çekilen Acımak dizisinden mutfak sahneleri (TRT-Dizin URL-36/44)

Siyah Beyaz Aşk-ı Memnu (1975) dizisinin de mutfak bölümünden çekilen sahnelerle bakıldığında, depolama için geleneksel rafların ve tereklerin kullanıldığı, ahşaptan masa ve tezgâh bölümlerinin yer aldığı görülmektedir. Kullanılan mutfak donatıları tipik geleneksel konut türleri ile benzerlik göstermektedir. Acımak (1985) dizisinde ise sahneler renklidir ve mutfak bölümü sahnesine bakıldığında depolama

ve kullanım alanları için tıpkı Afif Paşa yalısında olduğu gibi geleneksel raflar, depolama alanları, terekler kullanıldığı gör÷lmektedir.

Şekil 126. Edip Efendi Yalısının günümüzdeki modern mutfağı (Tonguç,2014)

Mutfaklarda olduğu gibi hem temizlik hem de kanalizasyon sistemine kolayca bağlanabilmek için banyolar veya hamamlar, tuvaletler de çoğunlukla zemin katta düzenlenmişlerdir. Yalılarda özellikle 19. yüzyıldan itibaren zemin katla birlikte üst katlarda da tuvaletler yapılmaya başlanmıştır. “Örneğin Saffet Paşa Yalısında her iki katta da servis odaları ve helalar bulunmaktaydı” (Erdenen,2006, s.87; Ekimoğlu,1970).

“İç sofalı evlerin yaygınlaşmasından sonra helalar merdivenlerin bir kenarında eyvanların içine yerleştirilmişlerdir. Eski İstanbul evlerinde gör÷len tipik bir helanın iki bölümü bulunurdu: hela ve el yıkama yeri (Lavabo). Helalar ve el yıkama yerleri standart denilebilecek mermerden öğelerle üretilmekteydi” (Kuban,2020, s.146). Ancak özellikle konak ve yalılarda daha özenilmiş lavabolar da bulunmaktadır. Varlıklı kesimin konutlarında sayı olarak fazlaca helanın bulunmasının yanı sıra “el yıkama musluklarının arka kısımları ayna taşları ile bezenirdi. Hela duvarları da mermerle belli bir yüksekliğe kadar kaplanır bu ıslak hacimlere takunyalarla girilirdi” (Kuban,2020, s.146,147).

Yalıların içerisinde özel hamamlar bulunmaktaydı. Örneğin bugün ayakta duran konut hamamlarından ilginç bir örnek Zarif Mustafa Paşa'nın 18. yüzyıl başında yapılan yalısındadır (Kuban,2020, s.146).

Şekil 127. Zarif Mustafa Paşa Yalısının hamamından örnekler (Tonguç,2014)

Benzer şekilde Yağcı Hacı Şefik Bey Yalısının zemin katında bulunan kagir, tonoz servis katında da külhanlı, kurnalı mermer bir hamam bulunmaktadır (Erdenen,2006, s.81). Yine “Köçeoğlu Yalısında da kagir hamam örneklerinden birisi görülmektedir” (Kuban,2016, s.484).

19. yüzyılda yaygın banyo ve tuvalet biçiminin hamam olduğu anlaşılmakla beraber bir takım yeni yapılarda Avrupa tarzında banyolar da görülmeye başlanmıştır. Bunda özellikle yeni saray binaları, Avrupa tarzı konutların yani apartmanların oluşumu ve yalı sahibi kimselerin çoğunlukla devlet mensubu olup Avrupa’da bu tipleri görmüş olmalarından kaynaklanabildiği düşünülmektedir. Örneğin dönemin öne çıkan ailesi Hıdivlerin art nouveau tarzında yapılan yalılarının banyo duvarlarının Avrupa stili seramiklerle döşenmiş olduğu, yine seramik küvet ve lavabolu bulunduğu bilinmektedir. Bu durumun zaman içerisinde diğer yalılara yayılmış olabileceği düşünülmektedir. Keza bu yalıya benzer seramiklerin Ahmet Afif Paşa Yalısında da bulunduğu 1975 yılında bu yalıda çekilen Aşk-ı Memnu dizinde görülmektedir.

Şekil 128. Aşk-ı Memnu dizisinde Ahmet Afif Paşa Yalısı banyosundan görüntüler (TRT Dizin-URL-44)

Küvet ve lavabonun varlığı, seramik döşemeli bir banyo oluşu ayrıca Hıdiv İsmail Paşa Yalısının banyoları ile olan benzerliği de dikkatleri çekmiştir.

Şekil 129. Hıdiv İsmail Paşa Yalısı banyoları (URL-40)

Günümüzde yeni banyo mobilyaları ve aksesuarları yerleştirilmiş olsa da seramiklerin daha eski tarihlere dayanmaktadır.

Şekil 130. Hıdiv İsmail Paşa Yalısı (Mısır Konsolosluk Sahilsarayı) Duvar seramiklerinden örnekler (URL-40)

Şekil 131. Hıdiv İsmail Paşa Yalısı, seramik örnekleri (URL-40)

Şekil 132. Hıdiv İsmail Paşa Yalısı seramik örnekleri (URL-40)

Şekil 133. Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı mermer kurna ve zeminli hamamı (Tonguç,2014)

Boğaziçi yalılarında uzun yıllar hamam ve alaturka tuvaletler kullanılmaya devam etmiştir. Son döneme kadar da kullanıldığı ancak bazı yalılara Avrupa stilinde seramik banyo ve küvetlerin de eklenmeye başladığı anlaşılmaktadır.

3.4.2.7. Mobilya

Geleneksel Türk konutunda batı tarzında mobilyaların olmadığı bilinmektedir. 19. yüzyıl öncesine ait birtakım gravür ve resimlere bakıldığında yalılarda da geleneksel yaşam biçiminin ve eşya kullanımının devam ettiği anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda batılılaşma ile başlayan faaliyetler neticesinde öncelikle Dolmabahçe Sarayının tamamıyla batılı tarzda yapılması akabinde yapılan diğer saray, köşk veya konakların, sahilsarayların da aynı biçimde ele alınması, yalılardaki yaşamı da etkilemiş ve yavaş yavaş değişmelerine sebep olmuştur. Plan tipolojileri üzerine saray ve yalılarda araştırmalar yapan mimarlık tarihçileri gerek sarayların gerek yalıların her ne kadar değişime uğrasalar da geleneksel konut şeması üzerinden şekillenerek geliştiklerini düşünmektedirler.

Ancak bu yapıların içerisindeki işleyiş, mekanlar arası ilişki gibi etmenler geleneksele temellendirilse de iç mekân düzenlemeleri, mobilya ve yaşayış açısından büyük bir değişimin yaşandığı, özellikle saraylarda geleneksel öğelerden kaçınıldığı görülmektedir. Sarayların bu anlamda teşvik edici davranışları ilk olarak devlet mensuplarını etkilemiş ve kendi evlerindeki iç mekanlar, mobilyalar, yaşam tarzı da sarayla paralel olarak değişmeye başlamıştır. Yalıların ise sayfiye konutları oldukları için ilk etapta etkilenen konutlar olmadıkları ancak kısa bir süre sonra bu değişim ekolüne uyum sağladıkları anlaşılmaktadır.

Bu değişimi anlayabilmek açısından 18. yüzyıla kadar geleneksel konutlardaki batılı yaşamı ve mobilyasına karşılık gelen öğelere de değinmek gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda Avrupa tarzı mobilya kullanımının batılılaşma süreci ile başladığı öncesinde Osmanlı geleneksel evlerinde dolayısıyla yalılarda 18. yüzyıla kadar yeri değişebilen hareketli mobilyaların yer almadığı bilinmektedir. Bunun yerine yapıyla bütünsel düşünülen, duvar boyunca devam eden, dokuma ürünler, kumaşlar ile veya halıyla kaplı olup üzerlerine yastıkların yerleştirildiği alçak sedirler yer almıştır.

“Yatak odalarında da yatak yerine aynı tarzda alçak sedirler bulunmaktadır. Giyecekler, yatak çarşafı içinse yine duvarlarla bütünsel ele alınmış çoğunlukla güzel oymalı veya boyalı kapıları olan dolaplar, yüklükler kullanılmıştır” (İlker,1995, s.23,24). Yatma saati geldiğinde bu dolaplardan çıkartılan yataklar

serilir, gündüzleri ise toplanarak bu dolaplara kaldırılırlardı. Geleneksel evlerin günlük yaşam içerisinde en önemli kullanımlara hizmet eden eşyaları sabit olup, az sayıda hareketli eşyaları da bulunmaktaydı. Rahle, sehpa, beşik, piriç veya bakırdan yapılmış mangallar bunlar arasında sayılabilmektedir

Şekil 134. -Şekil 135. Sadullah Paşa ve Zahir Mustafa Paşa Yalıları niş ve yüklük örneği, 18. Yüzyıl (Günay,2017, s.73; Tonguç,2014).

18. Yüzyıl sonrasında konutlara kalem işi süslemeler, manzara resimlerinin girmeye başladığı da örneklerden görülmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmış olan yalılarda gerek süslemeleri gerek cepheleri, pencereleri gibi birçok noktada batılılaşma artık hissedilmeye başlanmıştır. Bu süreçten itibaren onarılan ya da yeniden yapılan yalıların iç mekanlarında bulunan sedir, yüklük gibi geleneksel öğelerin kaldırılmaya başlandığı yerine Avrupa stili mobilyaların yerleştirildiği bilinmektedir. Buna örnek olarak 19. Yüzyılın başlangıcında tekrar ele alınarak yapılan Hasip Paşa Yalısı örnek verilebilmektedir. “Yalıda başlangıçta var olan ve dekorasyonun bir parçası sayılan yüklük, sedir ve kapaklar gereksiz görülerek kaldırılmış yerine Avrupai döşeme stili mobilyalar yerleştirilmiştir” (Şehsuvaroğlu,1986, s.267).

Öte yandan hem geleneksel hem de batılı öğelerin bir arada kullanıldığı yalılarda bulunmaktadır. Bu yalılarda bir tarafta sedir ve yüklüklerin, nişli dolapların kullanımı devam ederken diğer taraftan masa ve sandalyeler, karyola, konsol komodin, çeşitli biçimlerde koltuklar gibi batılı tarzda mobilyalar iç mekanlara yerleşmeye başlamıştır. Mobilyalar dışında batılı stillerin kalem işleri ve boyama teknikleri ile de mekanları etkilediği görülmektedir. Nişlerin süslemeleri, yüklük ile tavan arasında kalan bölümler, tavan ve kartonpiyer süsleme ve bezemeleri bu stil ve tekniklerle, manzaralarla yorumlanmaktadır. Sadullah Paşa Yalısı, Abud Efendi yalısı bu anlamda örnek gösterilebilirler.

Şekil 136. Hasip Paşa Yalısının batılı tarzda mobilyaları (URL-45)

Şekil 137. Hasip Paşa Yalısından batılı tarzda bir sandalye örneği (URL-46)

Şekil 138. Hasip Paşa Yalısında bulunan batılı tarzda bir takım oturma mobilyaları, avize ve saat örnekleri (URL-47)

Şekil 139. Hasip Paşa yalısından sandalye ve yuvarlak masa örnekleri (URL-47)

Şekil 140. Hasip Paşa yalısı orta sofa örneği (URL-34)

Hasip Paşa yalısından orta sofanın merkezine yerleştirilmiş şamdanlı oturma elemanı, avize, aplik ve aynalar batılı yaşamın göstergesi niteliğindedir.

Hasip Paşa yalısının içerisine 19. yüzyıldan itibaren batılı mobilyaların girdiği bilinmektedir. Örneklerde o dönemlere ait oturma elemanları, dönemin moda stiline uygun avize, aplik ve aynalar görülmektedir. Yalının iç mekanlarına yerleştirilen mobilyalar, görsellerde görülen kapı modelleri, üzerindeki motifler ve yuvarlak kemerli bitimleri batılı yaşamın bir göstergesi olup, geleneksel öğelerden izlere rastlanmamaktadır.

Dönemin Avrupa sefirliklerinde bulunmuş eşya seçimlerindeki ince zevki ile tanınan Ahmet Fethi Paşa'nın Kuzguncukta bulunan yalısı için de zevkli seçimlerde bulunduğu ve Avrupai mobilyalar ile hem yalısını hem de konağını döşettiği bilinmektedir. Dolmabahçe sarayının da birçok mobilyasını seçmiş olan ve mobilyaya, dekorasyon ve iyi eşyalara meraklı olmasıyla tanınan Fethi Paşa'nın, kendi yalısına da çok iyi baktığı bilinmektedir. Öyle ki “yalısı dönemin moda stilleri ile döşenmiş en zevkli yalılardan birisi olarak görülmüştür” (Hut,2008, s.628)

Ayrıca “Paşanın Beykoz'da billur evâni imalathaneleri kurmasıyla bu gösterişli Boğaziçi yalısı nadide vazolarla ve kâselerle süslenmiştir” (Hut,2008, s.628).

Şekil 141. Fethi Ahmet Paşa Yalısı, Taşlık bölümünde Fethi Ahmet Paşa zamanından kalma masa ve sandalyeler (Erdenen,2006, s.339).

Bu bölümde karşılıklı mermer selsebilleri ve kanepeler bulunmaktadır

Şekil 142. Hekimbaşı Salih Efendi Yalısından mobilya örnekleri (Tonguç,2014)

Hekimbaşı Salih Efendi yalısı iç mekanlarına yerleştirilmiş olan mobilyalar batı tesirlerini yansıtmaktadır. Sağ taraftaki aynalı konsolu dönemin önemli mobilyalarındandır. Avizesi, sandalyeleri ile batı özelliklerini taşımaktadır. İç mekânda görülen sehpa ve halı dışında gelenekseli anımsatacak öge görülmemektedir. Bunun yanı sıra yapının diğer bölümlerinde birtakım gelenekseli anımsatacak izlerin de bulunduğu söylenmektedir. Ancak geleneksel birtakım

öğelerden izler görülse de batı etkisinin ve yaşantısının yalıda uzun yıllardır var olduğu korunmuş eşya ve aksesuarlardan anlaşılmaktadır.

Şekil 143. Kont Ostrorog Yalısında eyvanda oluşturulmuş sedirli oturma alanı ve sofada bulunan batılı stilde mobilyalar bir arada (Günay,2023, s.106)

Şekil 144. -Şekil 145. Kont Ostrorog Yalısı zemin kat ve üst kat mobilya örnekleri (Belge,1997, s.144; Günay,2023, s.106).

Erdenen (2006), Kandilli’de bulunan Kont Ostrorog yalısının iç mimari özelliklerinin ve mobilyalarının bir kısmının korunduğundan, duvarlarında “Selimi”

denilen ince alçı kabartmaların hemen tümünün olduğu gibi durduğundan bahsetmiştir (s.195). Bununla birlikte Ünsal'da (1978), yalıda alafranga yaşantısı ve dekorasyonun etkilerinin yabancı konuklarla birlikte daha çok dillenenek "Boğazdaki Avrupa" şeklinde manşet olduğuna değinmiştir.

Yalının giriş bölümünde, örme korkulukları ve tavus kuşu biçimiyle merdivenler, dikkat çekmektedir. Taş sofaya yerleştirilen sandalye, koltuk, sehpa, abajurlar, üst kat sofaya döşenen aksesuar, avize ve mobilyalar tamamen batılı yaşamı yansıtmaktadır. Bununla birlikte yapının geleneksel üsluptaki plan şemasında geliştiği bilinmektedir. Üst katta bulunan sofanın denize doğru uzantısında da sedirli oturma alanları bulunmaktadır. Bu yalı tamamıyla batı tarzında döşenmiş olsa da sedir ve yüklüklerden oluşan bölümlerin olduğu da bilinmektedir.

Şekil 146. Ali Rıza Paşa Yalısında batılı yaşamı yansıtan koltuk, sandalye ve avizeler, tavanda kalem işleri görünmektedir (Erdenen,2006, s.183).

Şekil 147. Ali Rıza Yalısından batılı yaşamı yansıtan mobilya ve aksesuar örnekleri (Erdenen,2006, s.184).

Yalının duvarında bulunan duvar kağıtları 19. yüzyıl sonrasında önemli bir moda unsuru haline gelmiştir

Şekil 148. Azaryan Yalısında bulunan mobilyalardan örnekler (Özen,2024, Kişisel Albüm)

Şekil 149. Azaryan Yalısında batılı yaşamı yansıtan sandalye, koltuk, avize, masa ve konsol örnekleri (URL-48)

Odanın merkezine avize altına yerleştirilmiş masa ve aynalı konsol 19. Yüzyılın önemli temsil mobilyaları arasındadır. Konsol üzerinde işçilikli marketöri tekniği dikkat çekmektedir.

Şekil 150. Kıbrıslı Yalısı iç mekân ve mobilya örneği (URL-49)

Sofada bulunan oturma bölümünde sediri anımsatan koltuk takımlarının alt kısımlarında ahşap oymalar ve hayvan pençesi ayaklar dikkat çekmektedir. Koltuklar alçak ve geniş olmalarıyla sedire benzeyen olsalar da alt kısımları ve ayakları batılıdır. İç mekânda bulunan avize, ayna ve konsol, koltuklar tamamen batılı olup, halı ve tavan şeritleri geleneksele bir atıf niteliğindedir.

Şekil 151. Tophane Müşhiri Zeki Paşa Yalısı iç mekân ve mobilya örnekleri (URL-33)

Şekil 152. Tophane Müşhiri Zeki Paşa Yalısı mobilya örnekleri (URL-33)

Zeki Paşa yalısının yapıldığı döneme ait mobilyaları tamamıyla günümüze ulaşmamış eşyalar sonradan döşenmiştir. Ancak “bazı salon ve odalarda eski zevkin eşsiz örneklerinden değişik üsluplu mobilya ve avizelerden de yaşayanlar bulunmaktadır” (Erdenen,2006, s.341). Bunun yanı sıra yapının odalarının biçiminden geleneksel yaşama göre yapılmadığı hareketli mobilyaların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapının mimarı olan Vallaury, bu yapıyı 19. yüzyılın son çeyreğinde yapmıştır ve o dönemde geleneksel yapıda inşa edilen konutların da batılı yaşama uygun biçimde dönüştürülmeye başlandığı bilinmektedir.

Şekil 153. Dadyan, Adil Sezer Yalısı mobilya ve süslemelerden örnekler (URL-50)

Dadyan, Adil Sezer Yalısının iç mekân duvarlarında bulunan süslemeler, mobilya ve çini sobası 19. yüzyılın yaşam şekli hakkında bilgiler vermektedir. Duvarda ve kapı üstünde dönemin modası olan kalem işi süslemeler yer almaktadır. Sandalyeler ve kapı ardında görülen dolap batılı yaşamın özelliklerini yansıtmaktadır.

Şekil 154. Memduh Paşa Yalısının bir odasından mobilya örnekleri (URL-51)

İç mekânda bulunan koltuklar batılı yaşama gönderme yapsa da geleneksel yaşamı anımsatan birçok öğenin bulunduğu görülmektedir. Oda, geleneksel yaşamla batının bir sentezi niteliğindedir. Orta kısımda bulunan yastıkla dolu geniş sedir, duvar halısı, hat tabloları, üstü sinili sehpa, koltukların genişlikleri, koltuk üzerine örtülen halılar, tamamıyla geleneksel yaşamı içermektedir. Ancak koltukların dizilişi, oturma elemanlarının koltuk şeklinde olması batılı alışkanlıkları sergilemektedir.

Şekil 155. -Şekil 156. Yılanlı Yalı Selamlık bölümü koltuğu ve Avrupa’da Art Nouveau tarzı koltuk örneği (Erdenen,2006, s.356; Salbacak,2024, Kişisel Albüm).

Yalının Selamlık bölümüne ait olan görüntüde batı stilinde bir koltuk, masanın bir köşesi ve arka kısımda bir mobilyanın ayakları görünmektedir. Yalının onarımından önceki döneme ait olan görsel, batılı mobilyaların iç mekanlara yerleşimini aktarmaktadır.

Şekil 157. Hidiv İsmail Paşa Yalı Giriş holü, Art Nouveau tarzında yapılmış merdiveni, iç mekân ve mobilyaları (Erdenen,2006, s.364).

Hidiv İsmail Paşa Yalı Giriş holünün restorasyon sonrası hali.

Şekil 158. Hidiv İsmail Paşa Yalı Art Nouveau tarzında yapılmış dekoratif ürünleri (URL-40)

Yalının oda kapıları, kapı kolu, bezeme ve merdiven detayları, gelenekselden tamamen farklı şekillenen yeni bir yaşam şeklini temsil etmektedir.

“Giriş holünde bulunan pembe mermer sütunlar ve oya tarzında renkli demirlerden çiçekli ve dantelli merdiven, altın yaldızlı tavan oldukça dikkat çekici

olup, gelenekselden tamamen farklı bir yapıda şekillenmiştir. İç mekânda bulunan mobilyalar genel olarak klasik ve batı tarzında olup, bir kısmı da sedeflidir” (Erdenen,2006, s.365).

Şekil 159. Halet Çambel Yalısında Rönesans taklidi koltuk takımları (Erdenen,2006, s.387).

Şekil 160. Çürüksulu Yalısı alt kat yemek odası (Günay,2017, s.203)

Çürüksulu yalısının yemek odasına yerleştirilen masa ve genel olarak iç mekânda görülen mobilyaların batı stillerini ve yaşam şeklini yansıttığı görülmektedir.

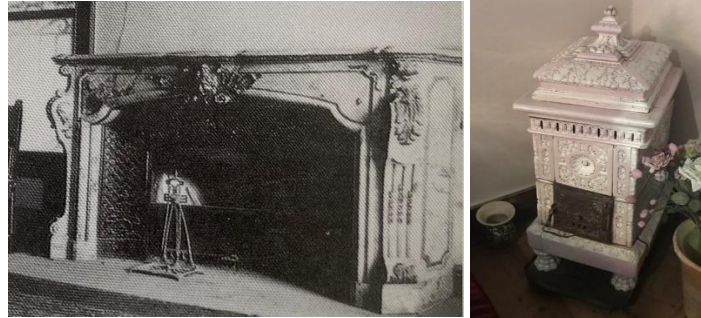

Şekil 161. Abud Efendi Yalısı köşk odası, Yalının varislerinden Belkıs Hanıma çeyiz olarak verilen sedefli takım (Erdenen,2006, s188)

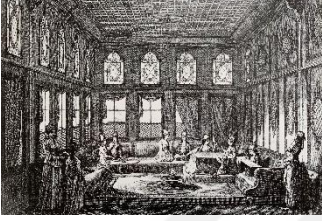
Şekil 162. Ahmet Afif Paşa Yalısı ve mobilya örnekleri (URL-36/44)

Ahmet Afif Paşa Yalısında 1975 yılında çekilen “Aşk-ı Memnu” dizisinde merdiven bölümünün alt sofasına yerleştirilmiş art Nouveau stiline benzer tarzda mobilyalar ve gittikçe kısalan raflı aksesuarlık dikkat çekmektedir. Benzer bir raflı mobilya Yağcı Hacı Şefik Bey Yalısında çekilen “Acımak” dizisinde de görülmektedir. Batılı eşyalar ve mobilya kavramının gittikçe iç mekanlara yerleştiği anlaşılmaktadır

Şekil 163. -Şekil 164. Kocataş Abdurrahman Nurettin Paşa Yalısından şömine, Hekimbaşı Salih Efendi Yalısından Çini soba örneği (Erdenen,2006; Ö.Bilgili,2017)

Geleneksel konutlarda bulunan ocaklıklar terk edilmiş yerlerine batılı tarzda şömineler gelmiştir. Hareketli bir eşya olan çinili soba da 19. Yüzyılla birlikte özellikle ocaklık ve şömine bulunmayan iç mekanlarda kullanılmaya başlanmıştır.

19. Yüzyıl Öncesi	19. Yüzyıl ve Sonrası	Günümüz
Gravür Anlatımı ile Mobilya görünümü	Yalıda Mobilya	Yalıda Mobilya
 Tandır Başında Kadınlar, D'Ohsson (1788)	 Kıbrıslı Yalısı	 7-8 Hasan Paşa Yalısı
Gravürde yer alan mekânsal öğeler geleneksel yaşam biçimini yansıtmaktadır. Sedirde oturan kadınlar, tandır başında yün eğiren kadınlar, ortada bulunan mangal, seki ve seki altında çubuk hazırlanması, pencerelerin yarıdan aşağısının kafesli oluşu, hepsi geleneksel yaşama aittir. Ancak 18. Yüzyıla ait bu gravürde tavanda batılı tarzda barok oyma göbekler, duvarda kalem işleri dikkat çekmektedir.	Kıbrıslı Yalısının geleneksel konut şeklinde yapıldığı ve iç mekanlarının da buna göre oluşturulduğu bilinmektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde geçirdiği onarımlarla birlikte iç mekanlarında da değişimler yaşandığı izlenebilmektedir. Örnek görselde Kıbrıslı yalısının pencere üst dönüşlerinin ve mobilyalarının dönemin modası olan batılı stillere ve yaşam şekline göre değiştiği görülmektedir. Koltuk şekilleri Art Nouveau tarzını anımsatmaktadır.	7-8 Hasan Paşa, diğer adıyla Asaf Paşa Yalısının denize bakan odasının günümüz yaşam şekline uygun biçimde mobilyalar ile düzenlendiği görülmektedir. Geleneksel yaşam şeklini anımsatıcı hiçbir öge mekânda görülmemektedir.

Tablo 9. Dönemsel olarak yalıda mobilyanın değişimi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DÖNÜŞEN YAŞAM BİÇİMİNİN YALILAR ÜZERİNDEN OKUNMASI

Yalıların Boğaziçi'ne kurulup özgün bir biçimde gelişerek şeklini aldığı sürecin 18. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği ancak bu süreçten itibaren batılılaşma etkisiyle gerek mimari gerek iç mekân ve mobilya anlamında gerek bunların bir getirisi olarak yaşam biçiminde birtakım değişimlerin yaşandığı bilinmektedir. Bu süreçte yalılarda gözlemlenen dönüşümler, gelenek ve modern yaşamın arasında oluşan ilişkinin iç mekanları nasıl etkilediği, mobilya faktörünün yaşayışa yansımaları, konuyla en çok uyumlu olduğu düşünülen yalılarının görselleri üzerinden okunmaya çalışılacaktır.

Boğaziçi'nde günümüzde birçok yalı bulunmaktadır, hepsi üzerinde konuyla ilişkili çalışma yapmak mümkün olmadığından geleneksel düzende inşa edilmiş olup, dönemden en hızlı etkilenmeye başlayan nitelikli yalılar tercih edilmiştir.

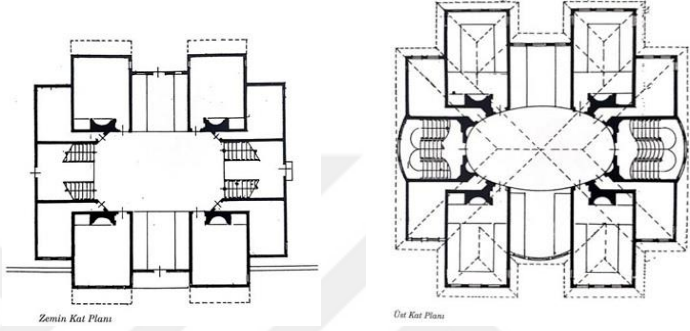
Ayrıca yalılarının özellikle hem Avrupa hem de Anadolu yakasından seçilmesine, iki yaka arasında bir farklılık olup olmadığını anlamak açısından da özen gösterilmiştir. Bu başlık altında ele alacak olduğumuz yalılar sırasıyla Avrupa Yakası Yeniköy de bulunan Sait Halim Paşa Yalısı, Anadolu Yakası'nda ise Kandilli de bulunan Kıbrıslı Yalısı ve Çengelköy de bulunan Sadullah Paşa Yalısıdır.

Oluşturulan tablolarda konum ve plan tipleri, mimari ve iç mekân özellikleri görsel bir karşılaştırma için eski ve yeni görselleri verilmiştir. Tablo sonlarında ise yalılarının önceki dönemleri ile günümüzdeki durumları hakkında görsel bir karşılaştırma yapılarak iç mekân, mobilya ve yaşam bağlamında okuma ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Şekil 165. Konu ile ilişkili yalıların Boğaziçi Haritası üzerinden gösterimi

(Harita günümüz Boğaziçi Haritası olup Reha Günay (2023), *Boğaziçi'nin Ahşap Konutları ve Yalıları* kitabından alınmıştır. Harita üzerine konu ile ilişki çalışma tez yazarı tarafından işlenmiştir.

1. SADULLAH PAŞA YALISI	
Konumu	Çengelköy, Kaptanı Derya Seyit Ali Paşa Sk. No:6, 34680 Üsküdar/İstanbul
Mimarı	Belli değildir. 1950 yılında Turgut Cansever restore etmiştir.
Yapım yılı	1816 yılını gösteren kitabesi bulunmaktadır.
Plan tipi	2 katlı merkezi, orta sofalı
Mimari Özellikleri	- Bina iki katlı ve merkezi orta sofalıdır. Barok iç plan üzerinde geleneksel Türk yapı tarzındadır. Mevcut yapı Harem binasıdır. Selamlık binası yıkılmıştır. - Planı dört köşe karedir. Merkezdeki odalar haç biçimi gelişerek dört yana bakmaktadır. Alt katında taş sofası bulunmaktadır. - Üst kat planında sofanın uzun mihveri, Boğaz'a paralel yapılmış böylece karşılıklı eyvanlar sofanın uzun yüzüne denk getirilmiştir. - Harem binası orta planlı bir köşk yapısı gibidir. Üst kat alt kata nispetle daha geniştir ve payandalara, eli böğründelere dayanmaktadır (Erdenen,2006, s.266-68). - Cephesi aşı boyalıdır.
İç Mekân Özellikleri	- Üst kat sofanın tavanı kubbelidir. Kubbe Türk otağındaki gibi şemsiye biçimlidir ve ahşap iskelet üzerine kurulmuştur. Tavan o devrin en iyi işçiliklerinden birisidir. - Sofanın biçim ve kubbesi oval olup barok stilinde süslemelere sahiptir. - Yalının odalarında manzaraya bakan pencere önlerinde sedirler bulunmaktadır. - Her odada yüklükler ve kavuklukların ortasında merkezi bir hücre vardır. - Yalıda mermer işçiliğine benzeyen tahta oymalar bulunmaktadır (Esin,1965, s.83). - Deniz üstündeki sarı odanın büyük hücresinde barok üslubuyla göz yanılta resimler bulunmaktadır. - Odalarda nişler ve o devirde yapılan nakışlar bir aradadır. Topkapı Sarayının ilk resmi burada bulunmaktadır (Erdenen,2006, s266-68).
Temsili	Dış Cephesi; 18. Yüzyıl klasik Türk mimari yapısını temsil etmektedir. İç mekanları; Geleneksel Türk yaşam biçimini aktarmaktadır. Süsleme; Batılı sanatlarla geçişi yansıtmaktadır.

SADULLAH PAŞA YALISI MEKÂN ANALİZLERİ

Cephe
Görünümleri

Önceki
dönemlerden
İç Mekân
Görünümleri

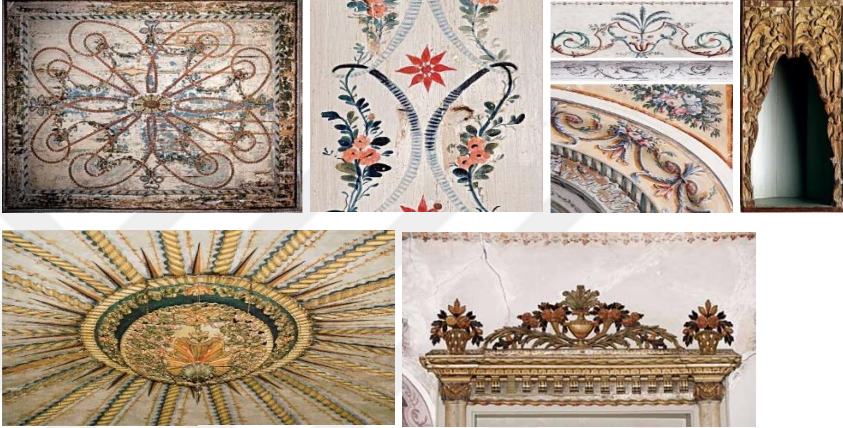
Günümüz İç
Mekân
Görünümleri

İç Mekan Sofa Görünümleri

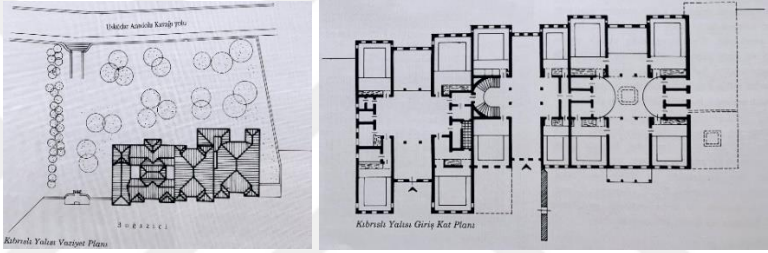

İç mekan Oda Görünümleri

	İç Mekân ve Mobilya
Süslemeler	Süsleme Biçimi
Değerlendirme	Sadullah Paşa yalısının tamamen özgün klasik Türk mimarisi ile şekillendiği ancak süslemelerinde batı barok etkisinin iç mekanlara girdiği görülmektedir. İç mekân ve mobilyalarında bulunan sedir sekileri, pencere düzenlemelerinin sedire uygunluğu, iç mekânda bulunan yüklük, nişler, kapaklar gibi yapı ile bütünleşik düzenlemeler ve mekanlar arası ilişki, geleneksel yaşam alışkanlıklarının ve donatı kullanımlarının devam ettiğini göstermektedir. Günümüzde de sedir, yüklük, nişler, süslemeler gibi belirgin özelliklerin korunduğu ancak taşlık içlerine birtakım batılı eşyaların da yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Neticede Sadullah Paşa yalısının yaklaşık üç yüz yıllık yaşamında geleneksel konut işlevini koruduğu anlaşılmaktadır. Konutlarda batılı yaşama geçişin ilk aşamasındaki yapılarıdır ve bu aşamada yalnızca süslemeler den etkilenmiştir. İlerleyen dönemlerde batılı karyola gibi mobilyalar odalara girse de yapı genel olarak geleneksel yaşamın son dönemini temsil etmektedir.
Görsel Kaynaklar	- Boğaziçi'nin Ahşap Konutları ve Yalıları, Reha Günay,2023, Yem Yayınları, İstanbul - Sadullah Paşa ve Yalısı, 2008, Yem Yayınları, İstanbul https://architectsarchive.tumblr.com/post/187963673005/sadullah-pa%C5%9Fayal%C4%B1s%C4%B1

Tablo 10. Sadullah Paşa Yalısı'nın İç Mekân, Mobilya ve Mimari Anlamda Dönemsel İzleri.

2. KIBRISLI YALISI	
Konumu	Kandilli, Kandilli-Göksu Cd. No:23, 34684 Üsküdar/İstanbul
Sahipleri	(Sırasıyla) Sadrazam İzzet Mehmet Paşa, Sait Mehmet Bey, Mehmet Ataullah Bey, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Mustafa Sadrettin Paşa, (günümüzde) Mabeyn orta bölüm Üzümcü Ailesinin, Yalının diğer bölümleri ise Komili Ailesi ile İzzet Mehmet Paşa'nın varisleridir. (Yapı konut olarak kullanılmaktadır.)
Mimarı	Bilinmemektedir. 1944 yılında mimar Burhaneddin Bey tarafından restore edilmiştir.
Yapım yılı	18. yüzyılın son çeyreği. Selamlık Salonu ve yazlık divanhanesi 19. Yüzyıl ilavesidir.
Plan tipi	3 sofalı ve eklemeli plan tipi
Mimari Özellikleri	• Yalı deniz üstü çıkmalı yani leb-i derya özelliğindedir. • Yapı harem ve selamlık bölümlerinden oluşmakta olup, yatay aks da şekillenmiştir ve deniz cephesi 64 metredir. Yalının mabeyn bölümü 2 katlı olup yan bölümleri tek katlıdır. • Yapının üslubu geleneksel ve Neo-Klasik olup 19. Yüzyılda ampir görünümünü almıştır. Yalıdaki üç büyük hamam tamirlerde yıkılmıştır. • Cephede çıkmalardan oluşan muntazam ritmik bir hareketlilik yaratılmış bu sayede odaların manzara ve hava alması sağlanmıştır (Erdenen,2006).
İç Mekân Özellikleri	• Üç sofadan oluşan yapının Selamlık sofası kubbeli ve 7 m yüksekliğindedir. Sofalar deniz ve bahçeleri birleştirmektedir. Planda dört eyvanlı görünseler de kolonlar ve tavanlarla ile bölünmüştür. • Plandaki yerliliğe karşın kolon ve tavanlar, Selamlık taşılığından sonra gelen tekne tavanı ve tonoz profili dekorları ile Avrupai stilleri simgelemektedir. • Yapıda Limonluk bölümü ve içerisinde 18. yüzyıldan kalma fiskiyeli bir havuz bulunmaktadır (Erdenen,2006, s.181). • Plan ve cephede Türk yaşamının gelenekleri işlerken iç mekanlarda Avrupa stilleri uygulanmaya çalışılmış, bu eğilime mobilyalar da katılmıştır. • Zamanla Türk divanhaneleri ve odalarının yetersiz kaldığı düşünüldüğünden 19. Yüzyılda selamlık planına dördüncü bir bölüm olarak büyük bir salon ve sera eklenmiştir (Ünsal, 1978, s.184).
Temsili	Dış Cephesi; Başlangıçta geleneksel, sonradan batı etkisiyle Neo-Klasik ve Barok etkileşimlere girmiştir. İç Mekanlar ve Süsleme; Geleneksel Türk yaşamıyla beraber, Avrupalı yaşamı da yansıtmaktadır.

KIBRISLI YALISI MEKÂN ANALİZLERİ

Cephe
Görünümleri

Önceki
Dönemlerden İç
Mekân
Görünümleri

İç Mekân Merdiven Sofası ve odalardan görünüm

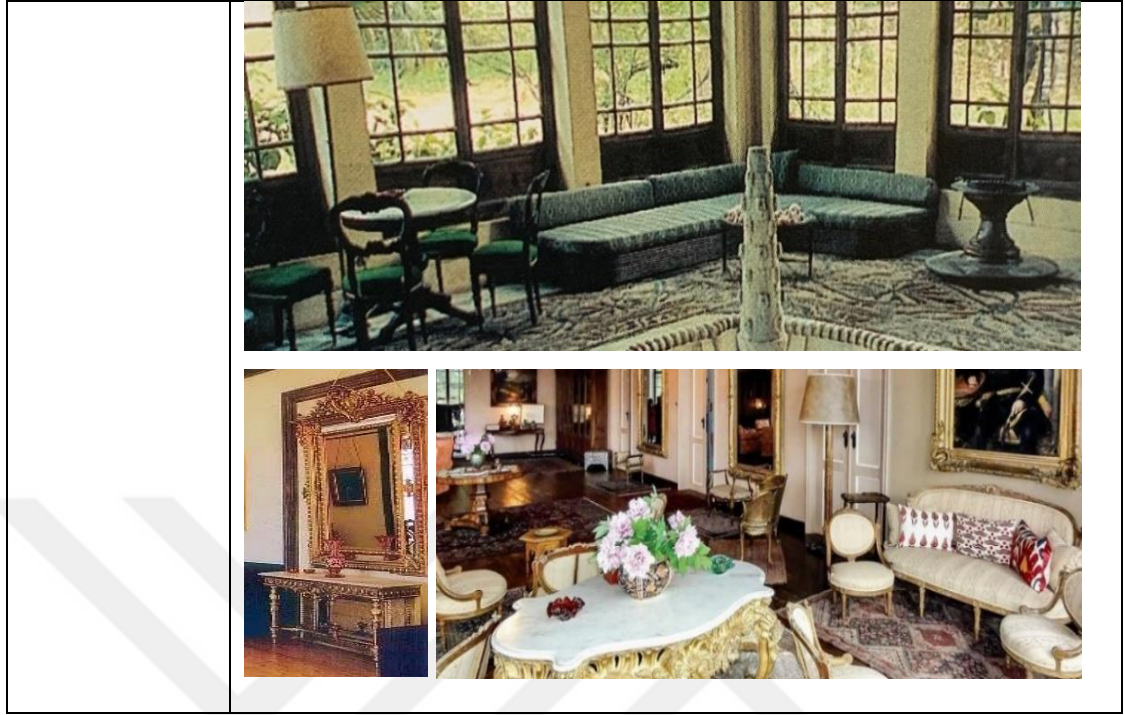

Limonluk, yazlık Divanhaneden görünüm

Selamlık kısmına sonradan eklenen oda ve genel olarak mobilyaların görünümü

Değerlendirme	Kıbrıslı yalısının plan şekli ve yaşam biçimi ile geleneksel konut tipolojisinde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen dönemlerde batılı stillerin etkisiyle cephesinde ve iç mekanlarında çeşitli değişimler geçirdiği görülmektedir. Özellikle tekne tavan uygulaması birtakım süslemeler, kolon uygulamaları, Avrupa tarzı mobilyalar ve yerleşim şekilleri yeni bir yaşamı ve değişimi simgeleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyıldan kalma limonluk ve yazlık divanhanesi, ortasındaki fiskiyeli havuzu ve sedirleri, zeminindeki taşlık ile geleneksel yaşamın izlerini taşımaktadır. Üç sofalı yalının geleneksel içerikli iç mekanları 19. yüzyılda yetersiz bulunarak yalıya dördüncü bir bölüm daha eklendiği bilinmektedir. Sonradan eklenen bu bölümde pencere bölümleri iç mekân dekorasyonu mobilya seçimleri batılı yaşam biçimine göre düzenlenmiştir. Mobilyalar ve pencere dönüşleri Art-Nouveau stilini anımsatmaktadır.
Görsel Kaynaklar	• Boğaziçi Sahilhaneleri I, Orhan Erdenen,2006, İBB Kültür Yayınları, İstanbul • Boğaziçi'nde Yalılar, İnsanlar, Murat Belge,1997, İletişim Yayınları, İstanbul • S. Emre Tonguç, Çeşitli Yayın Mecraları Paylaşımları, 2022

Tablo 11. Kıbrıslı Yalısı'nın İç Mekân, Mobilya ve Mimari Anlamda Dönemsel İzleri

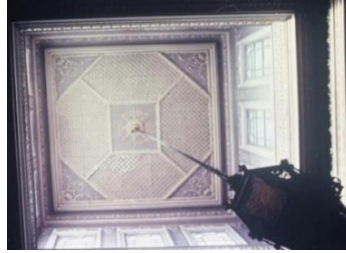
3. SAİT HALİM PAŞA YALISI	
Konumu	Yeniköy, Köybaşı Cd. No:83, 34464 Sarıyer/İstanbul
Sahipleri	Düzoğulları Ailesi, Aristarhis Ailesi, Prens Abdülhalim Paşa, Sait Halim Paşa, Kral Faysal, Turizm Bakanlığı, Türkiye Kalkınma Bankası, Başbakanlık yazlık konutu, (devlet mülkü olup, kullanım hakkı özel sektöre devredilmiştir).
Mimarı	Petraki Adamantini
Yapım yılı	19. Yüzyılın son çeyreği.
Plan tipi	2 katlı yapının plan tipolojisi geleneksel orta sofalı olup, odalarla çevrilidir.
Mimari Özellikleri	• Yalı, 2 katlı olup Harem ve Selamlık aynı çatı altında toplanmıştır. • Önünde bulunan aslan heykellerinden dolayı aslanlı yalı da denilmektedir. • Üslubu Neo-Klasik, II. Ampir görünümü ve Batı dermeciliği hakimdir. • Dam üzerinde, cihannüma şeklinde kare planda bir ışıklık yer alır. • Bahçenin kuzey ucunda, deniz hamamı (lido) bulunmaktadır. • Yalıya Cumhuriyetten sonra kalorifer sistemi döşenmiştir.
İç Mekân Özellikleri	• İç mekânda arabesk ve eklektik derleme stil görünümeleri bir aradadır. • Planı geleneksel orta sofa etrafında odaların dizilimi şeklindedir. • İçerisindeki kubbeli-kurnalı hamam, Türk hamamı örneğini yaşatmaktadır. • Girişte sofa, kabul ve yemek salonları, üst katta yatak odaları bulunmaktadır. Hollerin tavanları alçı nakışlarla işlenmiştir. • Döşemeler parket, merdiven başlarında ahşap heykelticikler yer almaktadır. • Giriş katında bulunan Sait Halim Paşa dairesi, kapılarındaki keçe, sedef kakma, halı, avize, dolaplar ve deri kaplamalarıyla arabesk dekorasyon anlayışını yansıtmaktadır. • Tavanlarda çiçek resimleri, yağlı boya panolar, kristal aynalar, avizeler, kabartmalı tekne tavan, minik koltuklar, büfeler, “SH” markalı tabureler bulunmaktadır. Sedefli nakışlı kapılar zengin ve ihtişamlıdır. • Harem kısmında 1865’de Kahire’de yapıp, yalıya getirilmiş, Sait Halim Paşa’yı avda gösteren, duvar boyu yağlı boya tablo dikkat çekmektedir. • Yalının orijinal eşyaları Hacı Ömer tarafından satın alınmış olup Emirgan’daki atlı köşküne götürülmüştür.
Temsili	Dış Cephesi; Sade ve tamamen beyaz Neo-Klasik ve ampir etkileriyle eklektik bir üslubu temsil etmektedir. İç Mekanları; Arabesk dekoratif unsurlara karşın batılı mobilyalar ile döşenmiştir ve batılı yaşam ve alışkanlıklarına geçişin temsilcisi olmuştur.

SAİT HALİM PAŞA YALISI MEKÂN ANALİZLERİ

Cephe
Görünümleri

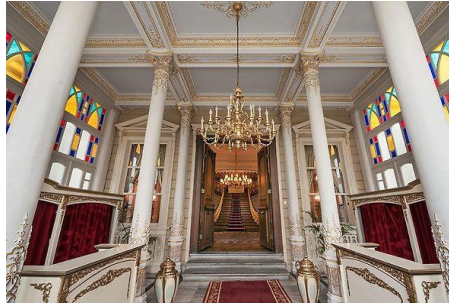

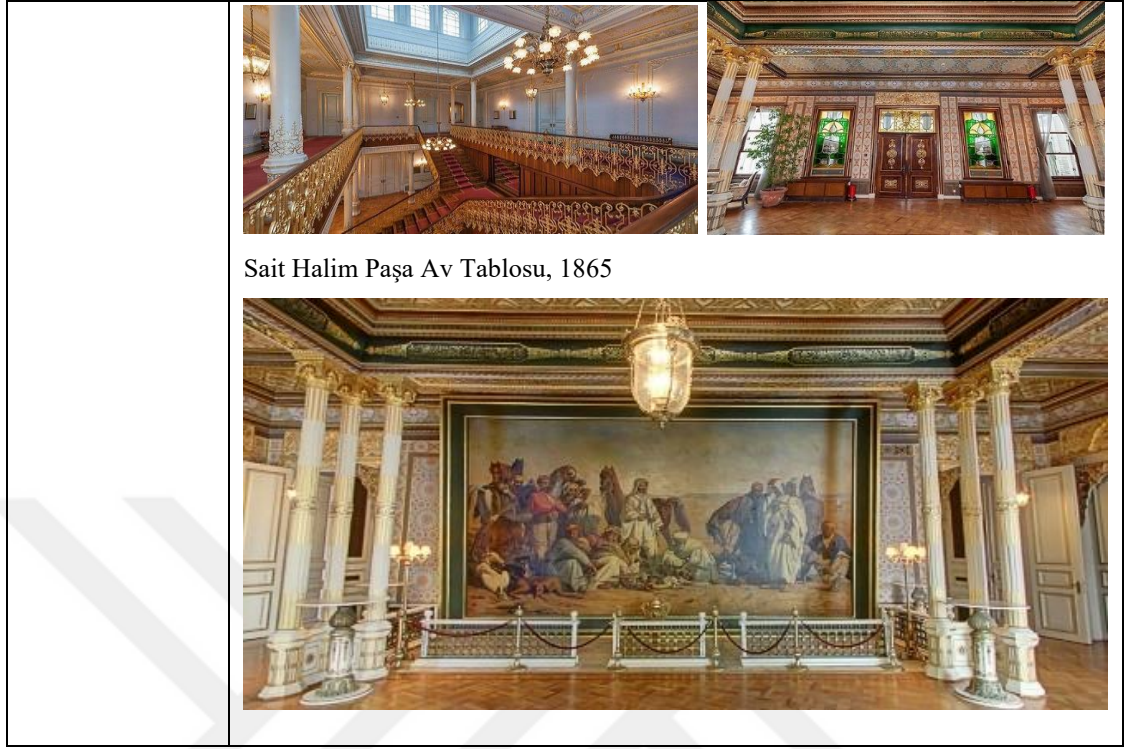
Önceki
Dönemlerden İç
Mekân
Görünümleri

Günümüz İç
Mekân
Görünümleri

Giriş, merdiven, Selamlık bölümleri

Sait Halim Paşa Av Tablosu, 1865

Yemek odası, yatak odası ve oturma bölümleri

Banyo ve Hamam bölümleri

Günümüz İç Mekân Görünümleri	Mobilya
---	---

Günümüz İç Mekân Görünümleri	İç Mekân süslemeleri
---	---

Değerlendirme	Yalının dış görünümünde, özellikle deniz cephesinde oldukça sade ve sakin bir mimari bütünlük yansıtılmaya çalışılmıştır. Ancak yapının iç mekanlarının dış cephenin aksine oldukça gösterişli ve zengin süslemeler, dekoratif öğeler ve döşeme unsurları ile düzenlendiği görülmektedir. Yalı genel olarak Ünsal'ın (1978), deyimine göre etrafında odaların dizili olduğu tipik orta sofalı plan şemasından gelişmiştir. Ancak iç mekanlarda ufak tefek eşya veya bezemeler, Türk usulü kurnalı hamam dışında geleneksel yaşama atıf yapacak bir durumla karşılaşmamaktadır. Bu yalı daha çok yoğun Arabesk yaklaşımlarla birlikte Avrupalı yaşam biçiminin bir derlemesi niteliğinde görünmektedir. Osmanlı mimarisinin 19. Yüzyılda genel olarak sergilemiş olduğu batı yönelimli karmaşık derlemecilik, bu yapıda da izlenebilmektedir. Mobilyalar, döşeme unsurları, yerleşim biçimleri, genel olarak batılıdır, yine batı tarzı yağlı boya tablolar duvarları süslemekte olup, Sait Halim Paşa'nın bir duvar boyunu kaplayan, bakış yönüne göre perspektifi değişen Av tablosu da yabancı öykünmenin mekân içi yerleşiminin resmi gibidir.
Görsel Kaynaklar	- Boğaziçi Sahilhaneleri I, Orhan Erdenen,2006, İBB Yayınları, İstanbul - Boğaziçi'nin Ahşap Konutları ve Yalıları, Reha Günay,2023, Yem Yayınları, İstanbul Yalı sanal Turu 3D Mekân https://www.saithalimpasa.com/360/ https://www.saithalimpasa.com/

Tablo 12. Sait Halim Paşa Yalısı'nın İç Mekân, Mobilya ve Mimari Anlamda Dönemsel İzleri.

Yalıların cephe görünümlerinden, iç mekân, dekorasyon anlayışına ve alışkanlıkların değişimine birçok noktada 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir yaşam tarzının şekillenmeye başladığı görülmektedir. Geleneksel bir yapıda 18. yüzyıl içerisinde inşa edilen, ilerleyen süreçte süsleme veya mobilyalarla değişime uğrayan Sadullah Paşa ve Kıbrıslı Yalısı gibi yapıların özgün biçiminden yabancı etkilerle dönüşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bunda batı mobilyalarının konut içerisine girmesinin önemli bir etki yarattığı söylenebilmektedir. Mobilyanın yemek yeme, oturma, uyuma gibi fiziksel alışkanlıkları da etkilediği görülmektedir. Diğer taraftan değişen yaşamın yeni ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için, Kıbrıslı Yalısında olduğu gibi, batı mobilyaları ile döşenmiş yeni mekanlarda üretilmeye başlanmıştır. Bunda batılı yaşamın moda ve statü unsuru haline gelmesinin de payı büyüktür.

Sait Halim Paşa Yalısı ise 19. yüzyılın değişen koşullarında inşa edilmiştir. Küçük bir saray niteliğinde olan yapı, batılı yaşamın tüm özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Mekanlar arası ilişkiden bölümlendirilmesine buna uygun şekilde düzenlenmiş yemek odası, yatak odaları, salon şeklinde isimlendirilmişlerdir.

SONUÇ

Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan süreçte birçok devlet kurmuş ve yönetmişlerdir. Anadolu'da kurulan ve üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu da döneminin önemli bir gücüdür. Ancak 15. yüzyılda Avrupa'da da önemli teknik ilerlemeler görülmektedir. Osmanlı 18. yüzyılın başında kaybettiği savaşlar neticesinde batıdaki ilerleyen teknolojik gelişmelerden uzak kaldığını idrak etmiştir. Yapılan antlaşmalar neticesinde de bir sükûnet dönemine girmiş bu döneme Osmanlı tarihinde Lale Devri adı verilmiştir. Bu dönem de devletin yeniden toparlanması için Sultan III. Ahmet ve Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın önderliğinde Avrupalı devletler ile iletişimin kapıları aralanmış bu bağlamda da Avrupa'nın önemli merkezlerine elçiler gönderilerek batının ulaşılmış olduğu seviyenin Payitahta aktarılması sağlanmıştır.

19. yüzyıl genel olarak çözülmeye uğrayan Osmanlı için askeri, kültürel, sosyal, iktisadi, mimari ve sanatsal birçok konuda batının örnek alındığı, batının ilerlemelerinin takip edildiği, hatta taklit edildiği bir değişim ve dönüşüm yüzyılı olmuştur. Çalışmanın başından beri vurgulanan ve belgelenerek okunan Osmanlı batılılaşmasının toplumsal yaşam, mimari, iç mimari ve mobilya alışkanlıklarının dönüşümünü tetikleyen gelişmeleri başlıklar olarak değerlendirdiğimizde:

- Toplumsal Yaşamdaki Değişim: 18. yüzyılda batılılaşma sürecinin sosyo-kültürel yaşamda kendisine karşılık bulması bir sindirim süreci yaratmıştır. 19. Yüzyılda ise batılılaşmanın askeri ve teknik alanlarda etkisini göstermesi beklenirken bu durumun toplumun bütün alanlarını etkisi altına aldığı görülmektedir. Batılılaşmanın en hızlı yayıldığı ortam ise saray ve çevresi olmuş Osmanlı eliti bu duruma öncülük etmiştir.

Sultan III. Selim bu dönemde *yeni düzen* anlamına gelen Nizam-ı Cedid Ordusunu kurmuş ve Krikor Balyan'a barok, ampir üsluplar barındıran Selimiye Kışlasını inşa ettirmiştir. Askeri düzende bu değişim, bandonun da değişimine

sebebiyet vermiştir ayrıca bu dönemde askeri ve teknik eğitim alanında okullar açılmıştır. II. Mahmut'un kılık kıyafet konusunda yayınladığı genelgeler ile geleneksel Osmanlı kıyafetleri, yerini batılı giyim tarzına bırakmıştır. Sultan Abdülaziz'in Paris Fuarına batılı kıyafetleri ile gitmesi de dikkat çekmiştir.

Batılılaşma yolunda adımlar atarak her alanda bir değişim çizgisi benimseyen Osmanlı, gayrimüslim ve yabancı mimarlara Payitaht silüetinde değişikliklere sebep olacak batılı üslupta önemli yapılar yaptırmışlardır. İlerleyen süreç içerisinde devletin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı 19. yüzyılda terk edilmiştir. Artık değişimin bir parçası olarak, Avrupa'nın saray kompleks yapılarına karşılık Dolmabahçe Sarayını inşa ettirmiş iç mekanlarını batılı eğilimlerle donatarak siyasetinin yönünü belirlemiştir. Büyük bir dönüşümün yaşandığı Dolmabahçe Sarayında yeni bir yaşam biçimi şekillenmeye başlamış alışkanlıklar, çalışma düzeni, yeme içmeden günlük yaşam pratiklerine kadar birçok konuda değişimler görülmüştür.

Değişim süreciyle birlikte Payitahtta yeme-içme kültürü baştan ayağa farklılaşmıştır. Osmanlıda öncesinde yerde, sini üzerinde yemek yenirken bu dönemle birlikte batılı tarzda masa ve sandalyelerde yemek yenmeye başlanmış ortak sofrâ eşyaları yerine herkesin kendisine ait bireysel eşyalar kullanılmıştır.

Yabancı elçiliklerin ve Levantenlerin bulunduğu Pera bölgesi ise bu dönemde her anlamda batılı yaşamın alışkanlıklarının uygulandığı bir merkezdir. Ayrıca bu süreçte Osmanlı toplumuna entegre olan kamusal alanlarda, otel, balo, tiyatro ve yeme içme, eğlence mekanlarındaki davranış usullerinin nasıl olması gerektiği hakkında kılavuz oluşturabilecek Adab-ı Muaşeret kurallarını içeren yazılı yayınlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin çıkarmış olduğu yayınlar bu konulardan söz etmesi bakımından örnek gösterilebilmektedir. Bu yazılı eserler vasıtasıyla alafranga yaşamın kaideleri ve kuralları Osmanlı toplumuna aktarılmıştır.

- Mimaride Değişim: Batılılaşma mimaride de etkisini göstermiş bir taraftan geleneksel yöntemlerle yapılar inşa edilmeye devam ederken diğer taraftan Avrupa'ya gönderilen elçilerin rapor ettiği ve yangınlara karşı daha dayanıklı olduğu vurgulanan kagir yapım tekniğinde yapılar Payitahtta inşa edilmeye başlanmıştır.

Lale Devri ile birlikte Payitahtta büyük bir imar ve yoğun bir inşaat dönemine girilerek geleneksel veya batılı üsluplar ile birçok köşk, kasır ve yalı inşa edilmiştir.

Ayrıca meydan çeşmeleri de bu dönemin önemli yapıları olmuşlardır. Diğer taraftan 19. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Hassa Mimarlar Ocağı yerini gayrimüslim ve yabancı mimarlara bırakmıştır. Bu döneme damgasını vuran Balyan Ailesi saray, cami, eğitim kurumu ve kışla gibi pek çok yapıyı inşa etmişlerdir. Ayrıca Alexandre Vallaury, R. D'Aronco, G. Fossati gibi mimarlar da Payitahtta önemli eserler vermişlerdir.

19. yüzyıl ile birlikte farklı mekân tiplerine ihtiyaç duyulması, yabancı nüfusunun artması, üst ve orta sınıfın değişime ayak uyduran modern eğilimlere cevap veren yeni konut ve yerleşim alanları arayışı İstanbul'da farklı konut tiplerinin doğmasına sebep olmuştur. Özellikle konut geleneğini bu minvalde ele aldığımızda farklı yapı üslupları ile de karşılaşılabilir. Özellikle Lale Devrinden itibaren doğa ve bahçelere duyulan ilgi pastoral ortam içerisinde yeni köşk, kasır ve yalıların doğuşunu da tetiklemiştir.

Batılılaşmanın özellikle barınma kültürü üzerindeki en büyük etkisinin apartmanlaşma ile yaşandığı görülmektedir. Bu değişimle beraber oluşmaya başlayan konut kavramındaki farklılık, zamanla kadın erkek ilişkilerinde kaç-göçün, konut planlamasında ise harem ve selamlık ayrımının ortadan kalmasına neden olmuştur. Böylece Galata ve Pera çevresi, İstanbul'un diğer semtlerinden farklı bir düzende işleyerek beraberinde yeni bir sosyal yaşamı ve yapılaşmayı getirmiştir.

Mahremiyet kavramına yeni bir bakış açısı getiren apartman kültürü ile birlikte çekirdek aile, kiralık ve bitişik konut anlayışı gibi yeni kavramlar da Osmanlı toplumuna girmiş, böylece, sosyal hayatın bir parçası olarak yeni bir yaşam kültürünü de ortaya çıkarmıştır. Pera ve Galata apartmanlarının, içerisinde bulunduğu ortam, kafe, pastane, tiyatro gibi eğlence mekanları ve alışveriş ortamları ile tam bir cazibe merkezidir.

Kadim bir geçmişin tecrübe ve birikimleri sonucunda yaşam pratiklerini oluşturmuş olan geleneksel konutun yerine apartmanların tercih edilir olması, Osmanlı toplumunun yalnızca konutunu değil, aile yapısından, tüketim alışkanlıklarına, mekânsal ihtiyaçlardan, eylemlere, eşyaya, tüm geleneksel kodlarını değiştirmeye başlamıştır. Bu anlamda batılılaşma kisvesi altında Osmanlı konutunun ve mekânsal yaklaşımların ciddi bir çözülme sürecine girdiği görülmektedir.

19. yüzyılla birlikte Osmanlı toplumunda etkisini hissettiren batılı üsluplarda tasarlanarak donatılmış konfor vadeden yeni yapı grupları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Pera Palas, Bristrol Otel, Büyük Londra Oteli ve bugün ayakta olmayan Tokatlıyan Oteli ve Kroecker Otel gibi örnekler Pera bölgesindeki batılı yaşamın sürdürüldüğü mekanlar olmuşlardır. Osmanlının genel işleyişi sebebiyle bu tarz otel ve mekânların yayılması biraz zaman alsa da Beyoğlu'ndaki işletmelerin İstanbul'un sosyal yaşamına önemli katkılar da bulunduğu görülmektedir.

- İç Mimarideki Değişim: Lale Devri ile başlayan Osmanlı batılılaşmasında dönemin Paris Büyükelçisi Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Versay Sarayı'nın iç mekân anlatıları ve raporlarına istinaden III. Ahmed döneminde Topkapı Sarayında birtakım iç mimari yeniliklerin yapıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte batılılaşma etkisinin sivil iç mekanlara bir süsleme unsuru olarak batılı üsluplardaki kalem işleri ile de girdiği görülmektedir. Bu dönemde batılı tarzda mobilyalardan henüz söz edilmemektedir. Ancak geleneksel Türk iç mekanının önemli bir ögesi olan halı, kilim ve dokumalar bu süreçte dönemin tekstil ürünleriyle kaynaşmış ve birbirleriyle uyumlu hale gelmişlerdir. Bu durum takım olma özelliği gösteren birimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Pera-Galata bölgesinde yeni yapı tipleri ortaya çıkmış, bu yapılar ve iç mekanları özellikle yabancı mimar ve dekoratörlerin ellerinde şekillenmiştir. Özellikle apartmanlarda, batılı tarzda mobilyalar ile döşenen iç mekanlarda yaşamak bir ayrıcalık ve statü simgesi olarak görülmüştür.

Dönemin öne çıkan en önemli müstakil konutlarından bazıları ise konak ve yalılar olmuş, özellikle batılı yaşamın izleri bu yapıların mimari ve iç mekanlarında da hissedilmiştir. Bu konutlarda yaşayan aile profillerine bakıldığında çoğunlukla devletin üst kademe yöneticileri ya da varlıklı üst kesim insanları veyahut gayrimüslimler karşımıza çıkmaktadır. Bu insanların ailesi, belirli bir kültür birikimine ve çevreye sahiptir. Yan yana sıralamış yalıların çoğunluğu böyle bir çevreden geldikleri için bölgesel aidiyet duygusu oluşabilmiştir. Zira Osmanlı da yan yana sıralanan yalıların meslek gruplarına, dini inançlara, mevkilere göre gruplandığı da bilinmektedir. İlk etapta ikinci konut olarak yapılmalarından dolayı iç mekanların, cephe ve çevre gelişimi kadar önemslenmediği söylenebilmektedir. Ancak ilerleyen

dönemlerde özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, batılılaşma ile birlikte bu durumun değişkenlik göstermeye başladığı anlaşılmaktadır.

Batılılaşma, iç mekanlarda da çeşitli gereksinimlerin doğmasına, sebep olmuş birtakım unsurlar kendiliğinden değişirken önemli bir kısımda büyük bir hevesle kullanıcılar tarafından moda ve stil kavramları altında değiştirilmek istenmiştir. Batılılaşmanın mekanları iki şekilde değiştirdiği görülmektedir. Birincisi mobilyaya bağlı gelişen değişim, ikincisi ise mekânın kendisine bağlı olarak gelişen değişim.

- Erken Evrelerde Batılılaşma > Mobilya > Mekan
- İlerleyen Evrelerde Batılılaşma > Mekân > Mobilya

Batılılaşmanın erken dönemlerinde geleneksel unsurlarıyla birlikte var olan yapıların ve iç mekanların içerisine, batılı tarzda mobilyalar alınıp yerleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Bu durum mobilyalara bağlı olarak iç mekanlarda değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. İkinci durumla birlikte geleneksel konut yapısının özgün kimliğini tamamıyla kaybetmeye başladığı söylenebilmektedir. Ancak yalılarda kışlık konutlara göre geleneksel dokunun özellikle plan yapısında daha fazla korunduğu da yapıların biçimlerinden anlaşılmaktadır.

Geleneksel plan tiplerinden türetilen yeni mekanların geçitler, koridorlar yardımıyla birbirine bağlandığı görülmektedir. Böylece eski yaşamın çok işlevli odalarının, Avrupalı mobilyaların konutlara girmesi ile birlikte bazı özelliklerini yitirmiş olabileceği de düşünülmektedir. Bunun en önemli sebebi hareketli olsa da ağır ve sürekli yeri değişemeyecek sabit mobilyaların yatak, dolap gibi, mekân içerisine yerleştirilmesinin, o mekânı yalnızca işleve özel kılmasıdır. Bazı yalı ve konaklarda yatak odası kavramının oluşmasıyla bu odaların günün tüm eylemleri için kullanılabilme özelliğini kaybederek, belirli işlevler için belirli vakitlerde kullanılır hale geldiğini göstermektedir (Sait Halim Paşa yalısının yatak odaları veya Sadullah Paşa yalısının mobilyalı yatak odası bu duruma örnek olabilir). Böylece mobilyalı yaşam faktörünün yeni mekanları biçimlendirdiği anlaşılmaktadır. Mekanların tek işlevli kimliğe sahip olması çoğu zaman katlar arası bölünmelere de sebep olmaktadır.

Hasip Paşa Yalısında olduğu gibi geleneksel sedir ve yüklüklerin, nişlerin odalardan çıkartılması, odaları gelenekselden farklı tek işlevli birimlere dönüştürmeye başlamıştır. Bu durumda odaların dışında düzenlenmiş bir oturma

salonunun doğması da mecburi görünmektedir. Odalardan sofalara doğru iç mekanların yeni işlevler kazanmış olması mümkün olabilmektedir. Özellikle büyük yalılarda (Sait Halim Paşa, Kıbrıslı yalısı gibi) Batılı oturma ve yemek mobilyalarının dizildiği salonlarda bunun için bir ispat niteliği taşıyabilmektedir. Bunun yanı sıra geleneksel kültürün bir devamlılığı olarak konak ve köşklere çok özellikle yalılarda sedirlerin korunduğu da görülmektedir. Yüklük ve sedirler ile batı mobilyası bir araya getirilerek, oda içerisinde geleneksel düzende yaşamın devam ettiği yalı ve konakların bulunduğu da bilinmektedir.

Yalılarda zaman içerisinde müzik dinleti salonlarının yanı sıra Fransız yemek masaları içinde uygun mekanlar oluşturulmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bu kültürel değişimle gelen gereksinimin yanı sıra birtakım çağın getirisi olan ihtiyaçlarda bulunmaktadır. Konut içlerindeki ısıtma sistemleri, evin içerisine taşınan sıcak su bağlantıları, aydınlatma (önce havagazı sonra elektrik), yangınlardan dolayı kagir yapı tekniği bunlardan bazıları olarak sayılabilmektedir. Hamamların dışında alafranga tarzı banyoların, tuvaletlerin (Afif Paşa Yalısı, Hıdiv İsmail Paşa Yalısında olduğu gibi) banyo kavramı içerisinde konutlara girmesi de bir nebze bu grupta değerlendirilebilmektedir.

- Mobilyadaki Gelişim: 19. yüzyılda yaşanan batı etkileri neticesinde mekân ve mobilya aracılığı ile eylemlerinde değiştiği görülmektedir. Geleneksel bağdaş kurarak oturma, yerde yemek yeme gibi yaşamsal alışkanlık ve eylemler yerini sandalye ve koltuk oturumlarına bırakmıştır. Mekân ve mobilya kavramı yeni kimlikler edinirken fizyolojik alışkanlıkları da etkileyerek yönlendirmiştir.

	19. yüzyıl Öncesi		19. yüzyıl sonrası	
	Geleneksel Alışkanlık Eylem		Batılı Alışkanlık Eylem	
Yemek Yeme	Yer Sofrası	Bağdaş kurmalı Oturum	Yemek Masası ve Sandalye	Sandalyeli Oturum
Dinlenme, Oturma	Sedirde	Bağdaş Oturumu	Koltuk Kanepe	Koltukta Oturum
Çalışma	Yerde veya yükselti üzerinde	Bağdaş Oturumu	Çalışma masası ve Sandalye	Sandalyeli Oturum
Yatma	Yer Yatakları	Uzanma	Karyola	Uzanma

Tablo 13. Mobilyalı ve mobilyasız yaşam alışkanlıklarının ve eylemlerinin değişimi

Yalıyı içerisinde yaşayan kitleyi, tercihlerini, beğenilerini anlayabilmek adına Saray iç mekânlarını, mobilyasını, alışveriş yapılan mağazaları, davranış ve eylemlerini ele almak da önemli görülmüştür. Yalı sahipleri veya yalıda yaşamını sürdüren kitlenin çoğunlukla saraya yakın olduğu bilinmektedir. Bu çevrelerin konutlarının iç mekânları da kuşkusuz sarayın yönelimlerine göre değişkenlik gösterecektir.

Yalılarda mobilyalı yaşama geçişin 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra başladığı, iç mekanlarda görülen değişimlerin ise ilk olarak tavan ve duvarlarda yapılan kalem işleri, çeşitli manzara resimleri gibi süslemelerle geliştiği anlaşılmaktadır. Özellikle 19. yüzyıldan sonra Avrupalı mobilyalara erişim ile başlayan süreçte, konutlara batılı mobilyaların girdiği, geleneksel yaşam biçimine uygun eşyalarla birlikte kullanılmaya başlandıkları da görülmektedir.

Batılı tarzda mobilyaların üretiminin dönem okumalarında gayrimüslim ustalar elinden geçtiği ve gelişen süreçte bu tip atölyelerin sayısının arttığı resmi kayıtlarda görülmektedir. Saray mobilya ihtiyacını çoğunlukla Avrupa'dan siparişlerle veyahut Pera'da açılmış olan mobilya mağazalarından karşılamaktadır. Bu anlamda özellikle Pera'da açılan Psalty mobilya mağazasından sonrasında diğer mağazalardan da Osmanlı Sarayı için üretildiklerine dair sembol, tuğra, marka veya monogram gibi işaretler bulunmaktadır. Zamanla batılı mobilyalarla, yerel süsleme tekniklerinin sentezlenerek yeni bir mobilya gelişiminin şekillendiği de izlenmektedir. II. Abdülhamit'in yapmış olduğu mobilyalar buna örnek gösterilebilmektedir.

- Değerlendirme: Orta Asya'da göçebe yaşam biçiminin mekânsal karşılığı olarak çadırdaki başlayan Türk iç mekânı, yerleşik düzene geçiş ve Anadolu'nun yurt edinilmesi ile birlikte önemli kırılmalar yaşamıştır. Geleneksel bir Türk odası 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda etkileri devam eden batılılaşma dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. 19. yüzyılla birlikte toplumun bütün katmanlarına sirayet eden batılılaşma etkisiyle geleneksel Türk iç mekânı değişerek batılı üslupların etkisine girmiştir. Başlangıçta plan tipolojilerini etkilemeyen batılı üsluplar, süsleme, bezeme gibi unsurlarla iç mekânda kendisine yer bulurken, gelişen zaman dilimi içerisinde hem yapı formunun hem de hareketli mobilya kavramının geleneksel

mekanlara girdiği görülmektedir. Bu etki öncelikle saray ve onun etkisinde gelişen varlıklı ve bürokrat kesimin konutu yalılarda karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı geleneksel sivil konut mimarisinin, sahil şeridinde su ile ilişkisi düşünülerek inşa edilmiş bir şekli olan Yalılar, mimari, konum ve yaşam biçiminin birlikteliği ile bütünleşerek kendi özgün şeklini almıştır. Ancak konum ve durumlarıyla yüzlerce yapıdan günümüze çok azı özgün şeklini koruyarak ulaşabilmiştir. Özellikle iç mekanlarının geçen zaman içerisinde birçok stil ve değişikliğe gidilmesi ve el değiştirmesi ile korunabildiklerini söylemek çok mümkün değildir.

Zaman içerisinde Türk sivil konut mimarisinin en gelişmiş örnekleri haline gelen yalıların, Batılılaşma sürecinde dahi tam olarak batılı olamadığı, zamanla kendi özgün tarzını oluşturduğu söylenebilmektedir. Ancak iç mekanların gelişiminin daha karmaşık olduğu ve ananevi varlıklarını 19. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başladığı da anlaşılmaktadır.

18. yüzyıla kadar geleneksel alışkanlıkları ve kodları ile yaşamını sürdüren Osmanlı toplumu hakkında bizlere dönemin gravür ve resimleri, burada bulunmuş yabancı gezgin, seyyah, elçi, diplomatların hatıratları, günümüze gelmiş bazı yapılar ve iç mekanları, birtakım eşyalar ve kültürel alışkanlıkların devamlılığı, bazı evrak veya kayıtlar bilgiler vermektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıla kadar geleneksel yaşamını sürdürürken bu yüzyıldan itibaren bir geçiş sürecine girdiği, batılı yönelimlerde bulunduğu, yaşam biçimini iç mekanlarını değiştirmeye başladığı görülmektedir.

Bu çalışmada batılılaşma etkisi ile birlikte geleneksel Türk iç mekanının değişim ve dönüşüm süreci irdelenerek değişimi tetikleyen sebepler ve dönüşüme sebep olan gelişmeler incelenmiştir. Mekanın bir statü, toplumsal bir değer oluşturmasının somut göstergesi, mekanlar, mobilyalar ve Osmanlı elitinin konutu yalılar üzerinden okunmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa** (2010). Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Ma’ruzat), Babıali Kültür Yayıncılığı, 5.Baskı, İstanbul, s.23,24
- Altınay, A. Refik** (2019). Onikinci Asr-ı Hicri’de İstanbul Hayatı (1689-1785), Enderun Kitabevi, İstanbul, s.21
- A.Mithat Efendi**, (2016). Avrupa Adab-ı Muaşeretı Yahut Alafranga, Dergah Yayınları, 2016, İstanbul, s.100-101
- Akıncı, T.** (2019). Beyoğlu Yapılar, Mekanlar, İnsanlar, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, s.125- 143
- Ali Rıza Bey, Balıkhane Nazırı**, (2022). Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, Haz: A. Şükrü Çoruh, Kapı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, s.321
- And, M.** (1983). Türk Tiyatrosu’nun Evreleri, Ankara.
- Arık, R.** (1976). Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türk Matbaacılık, Ankara, s.122
- Ayaşlı, M.** (2018). Edep Ya Hu, Timaş Yayınları, 2. Basım, İstanbul, s.12
- Batur, A.** (1996). Art Nouveau Mimarlığı ve İstanbul, Mimari Akımlar, Cilt I, YEM Yayınları, İstanbul, s. 107-110.
- Baykara, T.** (2020). Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 3. Baskı, Ankara, s.85.
- Behar. C.** (2003) A Neighborhood in Ottoman Istanbul, State University of New York Pres, Albany
- Bektaş, C.** (2020). Türk Evi, Yem Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, s.32-42
- Belge, M.** (1997). Boğaziçi’nde Yalılar, İnsanlar, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, s.4.
- Birsel, S.** (1991). Boğaziçi Şingir Mıngır, Nisan Yayınları, İstanbul, s.182
- Botton, De A.** (2006). Mutluluğun Mimarisi (The Architecture of Happiness), Çev. Banu Tellioglu, Sel Yayıncılık, 8.Baskı, İstanbul, s. 40-45
- Boyla, O.** (2012). Mobilya Tarihi, e-yayın, İstanbul, s. 63
- Cansever, T.** (2002). Türk Evi’nin Mimarisi, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:12

- Cebeci, D.** (1993). Tanzimat ve Türk Ailesi: Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbul'unda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme, Ötüken Yayınları, s.103
- Cerasi, Maurice M.** (1999). Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, YKY Yayınları, İstanbul, s.61-62
- Cezar, M.** (1971). Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, İşBankası Yayınları, I. Baskı, İstanbul, s.25,189
- Çoruhlu, Y.** (2021). Türk Mimarisinin Kısa Tarihi, Alfa Araştırma Yayınları, 1.Basım, İstanbul, s.101-104,443
- Dinçel, K., Işık, Z.** (1979). Mobilya Sanat Tarihi. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Doğan, İ.** (2001). Osmanlı Ailesi: Sosyolojik Bir Yaklaşım, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.127
- Doğan, O., Sabit, T.** (2011). Bir Zamanlar Boğaziçi-1851, Çamlıca Yayınları, İstanbul, s.21
- Duhani, Said, N.** (2022). Eski İnsanlar Eski Evler, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, s.73
- Eldem, E., Goffman, D., Masters, B.** (2003). Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.226
- Eldem, S. Hakkı,** (1954). Türk Evi Plan Tipleri, Pulhan Matbaası, İstanbul, s.11-16, 23,24
- Eldem, S. Hakkı,** (1974). Türk mimari Eserleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.277
- Eldem, S. Hakkı,** (1984). Türk Evi-Osmanlı Dönemi (Turkish House-Ottoman Period), C-1, T.A.Ç. Vakfı, Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.
- Eldem, S. Hakkı,** (1986). Türk Evi-Osmanlı dönemi (Turkish House-Ottoman Period), C-2, T.A.Ç. Vakfı, Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., s.68
- Eldem, S. Hakkı** (1993). Boğaziçi Yalıları I, Koç Vakfı Yayınları, s.43
- Emiroğlu, K.** (2001). Gündelik Hayatımızın Tarihi, Dost Yayınları, Ankara, s. 181
- Erdenen, O.** (2006). Boğaziçi Sahilhaneleri Cilt I Anadolu Yakası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Erdenen, O.** (2006). Boğaziçi Sahilhaneleri Cilt II Avrupa Yakası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

- Ergin, O. Nuri**, (1995). Mecelle-i Umûr-ı Belediye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları, Cilt 1, İstanbul
- Erdal,S.** (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Dans: Tartışmalar ve Düzenlemeler, Tango Kitabı, haz: Emine Gürsoy, Naskali Kitabevi, İstanbul, s.259
- Esemenli, D.** (1999). Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe, Homer Yayınları, İstanbul, s.114
- Faroghi, S.** (2014). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, sy166
- Georgeon, F.** (1999). Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri”, Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler, Helene Desmet Grégoire-François Georgeon (Ed.), çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 43-85.
- Göncü, T. Cengiz**, (2013). Beylerbeyi Sarayı, TBMM Milli Saraylar Yayını, Ankara, s.212.
- Göncü, T. Cengiz**, (2015). Osmanlı’da Harem ve Cariyelik, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s.17,18.
- Gülersoy, Ç.** (1984). Dolmabahçe Çağlar Boyu İstanbul Görünümleri III, İstanbul Kitaplığı, İstanbul, s.156.
- Günay, R.** (2017). İstanbul’un Kaybolan Ahşap Konutları, Yem Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, s.13,47,51,62-64,107
- Günay, R.** (2023). Boğaziçi’nin Ahşap Konutları ve Yalıları, Yem Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, s.17
- Güntekin, R. N.** (2016). Çalığıuşu, İnkılap Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul, s.407
- Hasol, D.** (2010). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, s.163.
- Hisar, A. Şinasi** (2023). Boğaziçi Yalıları, Everest Yayınları, 2. Basım, İstanbul, s.10-19.
- İnalcık, H.** (2016). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, s.3,4,6,8,13
- İrez, F.** (1988). XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası. Atatürk Kültür Merkezi Yayını – 23, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, s.10,30,31
- Işın, E.** (2023). İstanbul’da Gündelik Hayat, YKY Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, s.79

- Karaosmanoğlu, Y.Kadri.** (2018). Kiralık Konak, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Konyalı, İ. H.** (1977). Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi, İstanbul, s.170-174.
- Kuban, D.** (2012). İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, İstanbul, s.470-477
- Kuban, D.** (2016). Osmanlı Mimarisi, Yem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s.245,253,607,619.
- Kuban, D.** (2020). Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.48,130-134
- Kunt, M., Akşin, S., Toprak, Z. ve Ödekan, A.,** (1997). “Türkiye Tarihi III”- Osmanlı Devleti 1600-1908, Cem Yayınevi, İstanbul, s.93
- Kuzucu, K.** (2012). Bin yılın Çayı Osmanlı’da Çay ve Çayhane Kültürü, Kapı Yayınları, 1.Basım, İstanbul, s.245-253
- Küçükerman, Ö.** (2007). Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray Topkapı ve Dolmabahçe, YKY 1. Baskı, İstanbul, s.268.
- Levey, M.** (1975). The World of Ottoman Art. Thames & Hudson Ltd., London, s.25,61,65
- L. Neave, Dorina,** (1978). Eski İstanbul’da Hayat, Tercüman 1001 Temel Eser 128, Çev: Osman Öndeş, İstanbul, s.59
- Mardin, Ş.** (2002). Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul,11,12
- Meriç, N.** (2010) Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s. 89,93-139
- Milli Saraylar** (1993). Beylerbeyi Sarayı, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, s.77-82
- Milli Saraylar** (1998). Milli Saraylar Aydınlatma Araçları Koleksiyonu, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, s.10,11
- Milli Saraylar** (2013). Osmanlı Sarayı’nda Japon Rüzgârı, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, s.46,100
- Montagu, Lady M.** (2018). Şarktan Mektuplar, Çev:Selçuk Ünlü, Palet Yayınları, 1. Baskı, Konya, s.39,40
- Oberling, G., ve Martin Smith, G.** (2001). The Food Culture of the Ottoman Palace. T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul, s.111,116,117
- Okay, O.** (1991). Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi, Milli Eğitim Bakanları Yayınları, İstanbul, s.169,170

- Ortaylı, İ.** (2010). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara, Cedit Neşriyat, s. 503-508
- Ortaylı, İ.** (2014). Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, 15.Baskı, İstanbul, s.146
- Ortaylı, İ.** (2015). Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek-2, Son İmparatorluk Osmanlı, Timaş Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, s.63,69,70,71
- Ortaylı, İ.** (2017). Batılılaşma Yolunda, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Ortaylı, İ.** (2022). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Kronik Kitap, İstanbul, s.307
- Osmanoğlu, A.** (2023). Babam Sultan Abdülhamid, Timaş Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, s.33
- Ögel, B.** (2014). Türk Mitolojisi I.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara.
- Ögel, B.** (2022). Türk Kültür Tarihine Giriş III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, s.25,45,157-160,182,203-228
- Roth, Leland M.** (2006). Mimarlığın Öyküsü, Öğeleri, Tarihi ve Anlamı, Çev: Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, 3.Basım, İstanbul, s.575
- Sakaoğlu, N.** (2000). Lale Devrine Genel Bir Bakış, İstanbul Armağanı: Lale Devri. (Ed. Mustafa Armağan), İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, s.17
- Saz, L.** (2000). 19. Yüzyılda Saray Haremi, Anılar, Cumhuriyet Kitapları, s.23,24
- Sökmen, C.** (2011). Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, s.23,24,39
- Şehsuvaroğlu, H. Y.** (1954). İstanbul Sarayları, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi, s.4
- Şehsuvaroğlu, H. Y.** (1986). Boğaziçi'ne Dair, TDKK Yayınları, İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, H. Y.** (2014). İstanbul Sarayları, TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2.Baskı, Ankara, s.66,67,76
- Şehsuvaroğlu, H. Y.** (2015). Tarihi Odalar, TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2.Baskı, Ankara, s.33
- Şenyurt, O.** (2011). Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm, Doğu Kitabevi, İstanbul, s.229,230
- Sevengil, R. Ahmet,** (1962). Saray Tiyatrosu, Türk Tiyatrosu Tarihi IV, İstanbul.
- Şimşek, M. Sami,** (2017). İstanbul'un 100 Yalısı, İstanbul büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2. Baskı, İstanbul.

- Tanpınar, A. Hamdi,** (2019). On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, 30.Baskı, İstanbul, s.139
- Taylor, J.** (1989). Imperial İstanbul-İznik-Bursa-Edirne, George Weidenfield and Nicholson Ltd., London, s.189
- Tonguç, S. Emre, Yale, P.** (2018). Boğaz Hakkında Herşey, Boyut Yayın Grubu, 51. Baskı, İstanbul.
- Uçman, A.** (1975). Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefaretmanemsi, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Uşaklıgil, H. Ziya,** (2016). Aşk-ı Memnu, İnkılap Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul, s.58,59
- Uşaklıgil, H. Ziya,** (2022). Saray ve Ötesi, Can Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s.36,41
- Vehbi, Seyyid** (2008). Surname-i Vehbi, Kabalcı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, s.51,71,132,133,364
- Verlet, P.** (1972). Styles Meubles Decors, Musée Du Louvre, Paris, s.39,43,86
- Yazıcıoğlu, L.** (1984). Boğaziçi Kıyı Yapıları Tarihsel Gelişimi-Tarihsel Biçimlenişlerde Temel İlkeler Önerisi, Yıldız Üniversitesi Yayın Müdürlüğü, İstanbul.
- Yenigün, S.** (2006). Boğaz'ın İncileri Yalıları: Avrupa Yakası Boğaz Yalıları, İBB Yayınları, İstanbul, s.4
- Yılmaz, E., Yaşar, F.** (2005). Batı Tarzı Saray Mobilyasında Osmanlı Kimliği, TBMM Genel Sekreterliği Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayın No:27, s.9.

TEZLER

- Açıkyıldız, B.** (1997). 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Neo-Gotik Üslup, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.24
- Ak, K.** (2007). Osmanlı'dan Günümüze Türk Yemek Kültüründe Seramik Yemek Kapları, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, s.32-49
- Arıburun, Layika,N.E.** (2012). 19.Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyaları: Batılılaşma Etkisi ve Biçimsel Açından Yemek Kültüründeki Değişim Süreci, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, s.18,50,51,61,64

- Bayer, F.** (2010). Osmanlı Kadının Giyim Kuşamı (Tanzimattan Meşrutiyete), Erciyes Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, s.30,31
- Burkut, E. Banu,** (2014). Osmanlı / Türk Evi Mekân Kurgusunu Modern Konut Mimarisinde Okumak (Wright, Corbusier, Eldem ve Cansever'in Konutları), FSMVÜ, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.21
- Can,C.** (1999). İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları, Yıldız Teknik Üniversitesi, YTU Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s.39,156
- Çınar, Z.** (1996). Kentsel Çevrede Mekân- Kentsel Mekân Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekânı, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.155,156
- Dilek, Z.** (2019). Şerifler Yalısı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul araştırmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.21.
- Ekimoğlu, M.** (1970). Boğaziçi Anadolu Yakası Yalıları, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi, Türk ve İslâm Sanatı Kürsüsü, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- Gök, M.** (2015). Beylerbeyi Sarayı 21 Numaralı Odanın Mekan Analizi ve Restorasyonu, Fatih sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen bilimleri Enstitüsü, Mimarlık ana Bilim Dalı, Mimari koruma ve Restorasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.122.
- Göncü, T. Cengiz** (2015). Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Bilim Dalı, İstanbul.
- Gücüyener, B.** (1998). Boğaziçi Yalılarında Cephenin biçim Grameri, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Güzel, A.** (2020). XIX. Yüzyılda Sultanın Mülkünde Piyano, Balıkesir Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, s.26
- İlker, B.** (1995). 19. Yüzyıl Başından Cumhuriyete Kadar Boğaziçi'nde Yalı Nitelikli Yapılar, İTÜ, Fen bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Kapsal, S.** (2022). XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Yemek Kültürünün Değişimi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, s.29
- Karaca, Y.** (2016). Rekonstrüksiyon Uygulamaları Kapsamında Boğaziçi Yalılarının Otele Dönüşümü, Beykent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.38
- Karaman, A.** (1987). Antik Mimari Ögelerinin Geç Devirdeki Kullanım Biçimleri ve Beyoğlu-İstiklal Caddesi 19. Yüzyıl Apartman Cepheilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Kundakçı, H.** (2017). Dolmabahçe Sarayı'nın Boulle Tekniği Mobilyaları ve Koruma İlkeleri, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimari Koruma ve Restorasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.154.
- Kurukamçı, K.** (2017). Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.3,4,8-10
- Özgül, V.** (2020). 19. Yüzyıl Boğaziçi Rumeli Yakası Yalılarında Mimari Üsluplar ve Korunmuşluk Analizleri, Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimarlık Yüksek Lisans, İstanbul, s.82.
- Özkaraman, S. Meltem** (2004). Türkiye'de 1800-2004 Yılları Arasındaki Değişim Süreci İçinde Tasarımı Etkileyen Faktörler ve Bir Örnek Olarak Mobilya Üretimi Modeli, MSGSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, s.15,23,24
- Polat, M.** (2001). Dolmabahçe ve Yıldız Saray Tiyatroları Üzerine Mimari Değerlendirmeler, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Salah, E.** (2013). Sayfiye To Banheue: Suburban Landscape Around Anatolian Railways, From Mid-Nineteenth Century To The World War II. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Bölümü Doktora Tezi, Ankara, s.47
- Samancı, Ö.** (1998). Continuity and Change in the Culinary Culture of the Ottoman Palace in the 19th Century. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, s.129,130

- Sayın, Ş.** (2001). Ortaköy-Sarıyer Arasındaki Bazı Örneklerle Dayanarak Yalıların bugünkü Durumunun Saptanması (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İTÜ, İstanbul, s.3.
- Selçuk, Ş.** (2019). İşlev Değiştiren İstanbul Boğaziçi Yalıları Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi-Hacettepe Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Selvi, U.** (2010). Kentsel Gelişme Dinamikleri Çerçevesinde İstanbul'da Plaj Olgusu, MSGÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir Bölge Planlama Anabilim Dalı Kentsel Planlama Lisansüstü Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.20-24
- Şenyurt, O.** (2006). Türkiye'de yapı üretiminde modernleşme ve taahhüt sisteminin oluşumu, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s.207
- Terzioğlu, O.** (1995). Boğaziçi Yalılarının Tasarımını Etkileyen Faktörler ve Karakteristik Örnekler Üzerine Bir İnceleme, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü, Mimarlık, Mimari Tasarım ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Topal, S.** (2019). XVIII. Yüzyıl Fransız Boğaziçi Ressamlarının Resimlerinde Üslup, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 12,13,43,44,189,190
- Yalnız, K.** (2017). Refik Halit Karay'ın Romanlarında Toplumsal Değişim ve Mekansal dönüşüm Sürecinde İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.130
- Yıldız, Ü.** (2018). Son Dönem Osmanlı Mimari Anlayışının Sosyal Yapıya ve Mimarlık Kurumuna Etkileri, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, s.2,42-46
- Yılmaz, N.** (2007). 19.Yüzyıl İstanbul Kültür Ortamında Müzik ve Mekân, MSGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Programı, Doktora Tezi, İstanbul, s.64,65
- Yılmaz, S.** (2019). Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Kadınların Ücretli Çalışma Hayatına Katılımı: Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa Ülkelerinin Karşılaştırılması, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Yazıcı, N., (2007). Osmanlılarda Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s.324

MAKALE, DERGİ VE BİLDİRİLER

A.Ahmed, A., Çay,E. (2013). XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Bakışında Kùltürlerarası Değerlendirme, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/10 Fall, Ankara, p 4,5

Ak,İ., Öztunç, H.Baha, (2023). Osmanlı Devleti'nde Balo Adabı ve Sefaret Baloları, Tarih İncelemeleri Dergisi XXXVIII-1, s.3,4,6

Akbulut, U. (2015). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Kahvehanelerden Kaynaklanan Sosyal sorunlara Dair Bazı Tespitler, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 54, Erzurum, s.568

Aktuğlu, Y. K. (2007). Dolmabahçe Sarayı ve Yardımcı Binalarının Yapımında Demir ve Çelik Malzemenin Kullanımı, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt II, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara, s.16.

Alkan, M. Ö. (2014). Osmanlı'da Sayfiye'nin İcadı. Sayfiye Hafiflik Hayalı. İstanbul, İletişim Yayınları, s.24

Anıktar, S. (2013).19. Yüzyıl Batılılaşma Hareketlerinin Osmanlı Mimari Biçimlenişine Etkisi: Vallaury Yapıları Örneği, II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı V, s.1208

Anonim. (1982). İstanbul Kùltür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kùltür Yayını, İstanbul, s. 909,910

Artıkoğlu, P. (2011). Batılılaşma'nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri", Kùltürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik-38. İcanas Kongresi Bildirileri, C.I, Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, s.50,52,53,54

Atalay, E. (2021). 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Kadın Kıyafetinin Evrimi, Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Tarih Dergisi ETÜT, Sayı: 2, Erzurum, s.132

Atasoy, N. (2014). Dolmabahçe Sarayı'nda Geleneksel Özellikler/ Milli Saraylar sanat tarih -mimarlık dergisi sayı :12, s.9.

Başkan, S. (1994). İstanbul'un Yalı, Köşk ve Kasırları / Yalıs, Köşks and Kasırs in İstanbul, İLGİ, sa.78, s.12-21

- Batur, A.** (1993-1995). Dolmabahçe Sarayı, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı, Cilt 3, s.85-89.
- Baybura, O., Tekinmirza, F.** (2007). Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu'ndan Altın Varak Restorasyonu Örneği, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt I, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara, s.341.
- Bezici, B.** (2022). Burjuvazi, TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı, Popüler Bilim Yayınları, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi
- Bilgiöglu, B.** (2008). Sadabad, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 35 s.380
- Birol, G.** (2010). Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirasini Koruma Güçlükleri: Balıkesir'deki Örnek Yapılar Üzerine Bir İnceleme", Taşınmaz Kültür Varlıklarını Tespit ve Belgeleme Yöntemleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin Üniversitesi Restorasyon ve Koruma Merkezi, Mersin, 1-3 Ekim 2009, s.143-151
- Boyla, O.** (2008). Mobilya. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi Cilt 2, Geliştirilmiş 2. Basım, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları – 38, s.1080- 1088, İstanbul.
- Bozkurt, S. Gülçin,** (2013). 19.yy. da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi, Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University 2013, 62(2), s.48,49
- Caner, Ç, Yoncacı, P.** (2007). Bir İmparatorluk Sahnesi: Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt I, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara, s.97.
- C. Temizer, N.** (2022). 19. Yüzyılda Batı'da ve Osmanlı'da Kadının Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi, 2(1), s.54-56
- Çelebi, M.Elif** (2011). Galata ve Pera'da Otel Yapılarının Gelişimi (1840-1914), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezlerinden Üretilmiş Yayınlar, Sigma 3, s.302
- Çetin, R.M.** (2015). I. Petro'nun Şaheseri: Petersburg, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, s.30
- Çilli Kutan, Ö.** (2022). 19.Yüzyıl İstanbul'unda Sosyal ve Kültürel Hayatın Modernleşmesi, Memleket Siyaset Yönetim (MSY), Cilt 17, Sayı 37, Haziran 2022, Araştırma Makalesi, s.85-101
- Çokuğraş, I.** (2013). Osmanlı İstanbul'unda Bekar Odaları, Mimar.ist Dergisi, Yıl:13, S:47, s.29-33

- Çolakoğlu Sarı, G.** (2014).19.Yüzyıl Batılılaşma Hareketlerinin Osmanlı-Türk Müziğine Yansımaları, TSA/ YIL: 18 S: 1, Nisan 2014, s. 37,39
- Demirarslan, D.** (2007). Osmanlı'da Modernleşme/ Batılılaşma Sürecinin İç Mekân Donanımına Etkileri, ERDEM Dergisi TR Dizin, Cilt:15, Sayı: 45-46-47, s.42,46
- Demirarslan, D.** (2007). Batılılaşma Sürecinde Barınma Kültürü Bağlamında İç Mekân Anlayışının Değişiminde Dolmabahçe Sarayı'nın Önemi, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt I, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara.
- Demirarslan, D.** (2011). Batılılaşma Sürecinde Türk Barınma Kültüründeki Değişim ve Konuttaki Yansımaları, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 1, s.211-215
- Demirarslan, D.** (2017).19. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Türk Mobilya Sanatı ve Mobilya Üretiminin Gelişimi, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/29, s.185,186
- Demirarslan, D.** (2018). Türk Yaşam Kültüründe Oturma Mobilyasının Değişimi ve Gelişimi, TİASAD Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:5, Sayı:16, s.71-85
- Dingeç, E.** (2010). Osmanlı toplumunda Kadınların Üretime Katkıları, History Studies, Volume 2/1, s.11
- Dumas, J.** (2010). Hücreden Saraya: 15-18. Yüzyıllarda Osmanlı Konutları, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı:192, sy20-23
- Ertuğrul, A.** (2009). XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, s.300
- Esenbel, S.** (1997). Medeni Davranışın Aczi-II: Batı Kültür Formlarının 19. Yüzyılda Meici Japonlarının ve Osmanlı Türklerinin Gündelik Yaşamlarında Kullanımı, Toplumsal Tarih, C. 8, Sayı: 48, s.12
- Esin, E.** (1965). An Eighteenth Century Yalı, Architecture, Att Del Secondo Congresso Internazionale Di Arte Turco, Napoli, s.83 ve devamı.
- Esin, E.** (2008). Sadullah Paşa Yalısı, Sadullah Paşa ve Yalısı Bir Yapı Bir Yaşam, Yem Yayınları, 1. Basım, İstanbul, s.17-65.
- Eyice, S.** (2007). Nuruosmanîye Külliyesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 33, sy264,265

- Glück, H.** (1921). 16-18. Yüzyıllarda Saray Sanatı ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa Sanatları Bakımından Önemi, Çeviri: Cemal Köprülü, Historische Blaetter Dergisi, Yıl: 1, No. 2, s. 355-375
- Göncü, T. Cengiz,** (2000). Fransız Sanatçı Charles Sechan'ın Dolmabahçe Sarayı Harem Hünkar Dairesi'ne İlişkin Dört Mektubu, Dolmabahçe Sarayı Dergisi, S.2, s.81-100.
- Harmandar, S.** (2020). 19. Yüzyılda İstanbul'da Değişen Eğlence Anlayışı ve Yeni Eğlence Mekânları, Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi ETÜT, Sayı: 1, Aralık, 2020, Erzurum, s. 114-130
- Hathaway, J.** (2018). 18.Yüzyıl Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı:85, ISSN:1303-7242, -Çeviri:Evrin Güven, Kaynak: Mediterranean Historical Review, vol.19,Number1,2004-s.31
- Hasol, D., Isozaki, A.** (1994). Japonya'dan izlenimler, Yapı Dergisi, Sayı 150, s.2,7,8
- Hitzel, F.** (2007). Charles Sechan (1803-1874) Sultan Abdülmecid'in Hizmetinde Bir Dekorator, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt I, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara, s.79,80
- Hut, D.** (2008). Ahmet Fethi Paşa (1801-1858) Yalısı ve Korusu, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildiriler Cilt:1, Üsküdar Belediyesi, İstanbul (2009), s.628
- İlbeyi, Ö.** (2002). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam, Türkler Ansiklopedisi Cilt XIV, Yeni Türkiye Yayınları, s.285
- İrepoğlu, G.** (2018). Lale Devri'ne Doğu'dan ve Batı'dan Bakmak: Levni ile Vanmour, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı:85, ISSN:1303-7242, s. 66
- Kale, R.** (2021). 19. Yüzyıl Sanat, Tasarım ve Mimarlık Ortamları, Arkitera
- Kalyoncu, H.** (2021). 16-19.Yüzyıl Dönemi Sosyal Yaşamında Osmanlı Kadını ve Osmanlı topraklarında Yaşamış Sanatçıların Eserlerine Yansımaları, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt:14, Sayı35, s.1106
- Kara, M. A.** (2019). Sayfiye Yerleşimlerinin Oluşumu ve İkincil Konut Stoklarına Dönüşümü. Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi, 2019(2), s.95-105
- Karabulut, M.** (2008). Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında Alafrangalaşmak, Belleten Dergisi, s.47,48,56

- Karadağ, E.** (2021). 19.Yüzyılda Alışveriş Mekânlarının Dönüşümü Pera’da Bon Marche Örneği, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı, Sayı 331, s.33
- Karaköse, H., A.Haweja, H. Anıl** (2022). Osmanlı Padişahlarının Mirası (Saraylar, Köşkler ve Kasırlar), *Hafıza, Uluslararası Sosyal bilimler Dergisi*, s.196
- Kazmaoğlu, M.** (1978). Ana Çizgileriyle İngiliz Mimarlık Tarihi, *Yapı Dergisi*, 29; 31-43
- Koçu, R. Ekrem** (1969). Ev, Apartmanlar, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt10, Koçu Yayınları, İstanbul, s. 5404-5405
- Köse, A.** (2005). Türkiye de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.167
- Kurtoğlu, A.** (1986). Mobilya Stillerinin Tarihi Gelişimi, *İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: B, Cilt:36, Sayı:3, s.74,75,82
- Kuzucu, K.** (2020). Çay, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1.Cildi, Ankara, s.258,286
- Küçük, C.** (1988). Abdülaziz, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt 1, s.180,182
- Küçükerman, Ö.** (1996). Sanayi Devriminin 19. Y.y. Osmanlı Devleti’ndeki Etkileri ve Sanat Kavramındaki Değişimler, *Habitat 2’ye Hazırlık Sempozyumu Dergisi*, İstanbul.
- Küçükerman, Ö.** (1998). Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Mekân Kimliğinden Yeni Bir Mobilya Düşüncesine Geçiş; *Osmanlı İmparatorluğunda Mobilya*, *TOMBAK Dergisi*, Sayı 21, İstanbul, s. 22-30
- Lloyd, S.** (1957). Old Waterside Houses on The Bosphorus: Saffet Paşa Yalısı at Kanlıca, *Anatolian Studies*, VII, v.d. 163.
- Mazak, M., Şen, A.** (2007). İstanbul’da İlk Modern Aydınlatılan Mekân: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt II, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara, s.63.
- Narlı, N.** (2021). Arjantin Tangosunun İstanbul Pera’dan Marjinal Kent Sokaklarına Uzanan Yolculuğu: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Dans: Tartışmalar ve Düzenlemeler, *Tango Kitabı*, haz: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul, s.214

- Oğuz, G.** (2018). Sultanların Ev İçi Döşemeleri ve Mobilyaları (17. Yüzyılın Sonundan 20. Yüzyılın Başına), Mavi Atlas Dergisi, 6(1), s.31
- Önal, A.** (2015). Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 3, s.3,4,30
- Öztürk, T.** (2022). Makedonya Kalkandelen Alaca Camii Ölçeğinde Osmanlı Rokokosu, Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfân ve Hikmet, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi:34, İstanbul, s.185,187
- Polat, M.** (2007). Dolmabahçe Sarayı'nın 19. Yüzyıl Osmanlı Kültürel Yapısına Etkilerinin Değerlendirilmesi "Dolmabahçe Saray Tiyatrosu Deneyimi", 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt I, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara, s.279,280.
- Renda, G.** (2007). Yenileşmenin Simgesi, Tanzimat Sarayı Dolmabahçe, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt I, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara, s.23.
- Saffeti Ziya,** (2022). Salon Köşelerinde, Türkiye İş Bankası yayınları, 3.Baskı, İstanbul, s.30-36
- Salbacak, S.** (2017). 19.Yüzyılda Pera Bölgesinin Mimari Gelişimi ve Alman Sarayı, International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS),1 (1), s.116,119
- Salbacak, S.** (2019). Lale Devrinin Dekorü III. Ahmed Yemiş Odası, Uluslararası sosyal Araştırma Dergisi, Cilt 12, Sayı 67, s.513-516
- Salbacak, S.** (2020). Geleneksel Türk Evinin Mekansal Gelişimi ve İç Mekan Özellikleri, International Journal of Scientific and Technological Research, vol:6, no:7, s.117,118.
- Servet-i Fünûn.** (1896). Son Moda, sayı:303, s. 296
- Schmidt-Arcangeli, C.** (2007). "Orientalist" Painting in Venice, 15th to 17th Centuries, in: Venice and the Islamic World 828 – 1797. p.120 – 140. Ed. Carboni, S., English Edition, Yale University Press, New York, s.121,124
- Tanpınar, A. Hamdi** (1985). İstanbul'da Kimlik Değişimi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, II, İletişim Yayınları, İstanbul, s.550
- Tanyeli, U., Kazmaoğlu, M.** (1979). Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar, Yapı Dergisi, Sayı: 33, s.37

- Tekeli, İ.** (2006). Türkiye’de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi, *Yapı Dergisi*, Sayı 291, s.37
- Turak, N. Sinan** (2013). Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetlerinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, s.106,107
- T. Yaşar, F.** (2015). İstanbul’da Adab-ı Muaşeret, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 4, s.374,375
- Uzunarslan, Ş.** (2006). Mobilya Antika Rehberi II, *House Beautiful Dergisi*, Haz: Fatma Özel, Merkez Gazete Dergi Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Ü. Akbulut, E. Ceylan** (2022). İstanbul’da Piyano Eğitiminin Başlangıç Tarihçesine Özet Bir Bakış, *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, vol:8, s.1821
- Ünsal, B.** (1978). Türk Boğaziçi’nin Yalılar Arkası ve Yalıları Anadolu Yakası, *İDMM Dergisi* Haziran, ayrı basım, s.184.
- Yağan, B., Binan, C.** (2016). 1980 öncesinde İstanbul’da sayfiye olgusunun gelişim süreci, *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, İstanbul, s.187
- Yakartepe, E.Ç., Binan, C.** (2011). İstanbul’un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840- 1914). *Megaron*. 6-2, 79-94
- Yaşar, A.** (2009). Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar, Ahmet Yaşar, İstanbul, s. 91
- Yaşar, A.** (2013). İstanbul Hanları: 18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl Başı, “Osmanlı İstanbulu”, I, Ed: Feridun Emecen- Emrah Safa Gürkan, İstanbul, s.518
- Yıldız, M.** (2011). Türk Sivil Mimarisinin En Eski Yapılarından Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı’nın Tarihi Serüveni, *Türkiyat Mecmuası*, C.21, s.396-423.
- Yıldız, M.** (2023). Geleneksel Türk Evinde ahşabın Sanata Dönüşümü, *bâb Mimarlık ve Tasarım Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s.73
- Yılmaz, N., Sipahioğlu, O.** (2007). Dolmabahçe Sarayı’nda Bulunan Döşemelik Kumaş Desenlerinde Dönemin Sanat Akımlarının Etkisi, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler Kitabı Cilt II, TBMM Milli Saraylar, TBMM Matbaası, Ankara, s.207-217
- Yumul, A.** (2021). İstanbul’un Erken Baloları, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, sayı 5, sy.23

SEMİNER, KONFERANS, BELGESEL VE KONUŞMALAR

BBC (2019). Sanayi Devrimi Şehir Yaşamı, Bölüm:6, BBC For The Open University, Da Vinci Learning

<https://www.youtube.com/watch?v=-5EMaJRCc_g>, erişim tarihi 04.01.2024

Ortaylı, İ. (2018). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı'nın Yükselişi, Boğaziçi'nde Bir Hanedan: Kavalalı Mehmed Ali Paşa Ailesi, Konferans Serisi, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Dinleti Erişim Tarihi: 29.01.2024

<<https://www.youtube.com/watch?v=wxTTg4hXR0E>>, erişim tarihi 29.01.2024

<<https://www.youtube.com/watch?v=GImeFizEcSI>>, erişim tarihi 29.01.2024

Ögel, S. (2012). İstanbul Konferansı: 18.Yüzyılda İstanbul'un Değişen Çehresi, Pera Müzesi, Dinleti Erişim Tarihi: 13.12.2023

<<https://www.youtube.com/watch?v=LN3xdceyR-c&list=LL&index=1&t=3624s>>

İNTERNET KAYNAKLARI

Url-1 <<https://www.schoenbrunn.at/en/about-schoenbrunn/the-palace/tour-of-the-palace/blue-chinese-salon>>, erişim tarihi 02.02.2024

Url-2 < <https://www.habsburger.net/en/media/detail-porcelain-cabinet-schonbrunn-palace>

Url-3 < <https://www.arkitera.com/gorus/19-yy-sanat-tasarim-mimarlik-ortamlari/>>, erişim tarihi 02.02.2024

Url-4 < https://en.wikipedia.org/wiki/Burlington_Arcade>, erişim tarihi 03.03.2024

Url-5 < <https://www.wedgwood.com/en-gb/welcometowedgwood/the-wedgwood-story>>, erişim tarihi 03.03.2024

Url-6 < <https://en.wikipedia.org/wiki/Wedgwood>>, erişim tarihi 03.03.2024

Url-7 < <https://shannonselin.com/2020/12/shopping-early-19th-century/>> erişim tarihi 02.02.2024

Url-8 < https://fr.wikipedia.org/wiki/Strawberry_Hill_House>, erişim tarihi 02.02.2024

Url-9 < <https://www.architectural-review.com/essays/exhibitions/horace-walpole-and-strawberry-hill-london-uk>>, erişim tarihi 01.02.2024

Url-10 <https://en.wikipedia.org/wiki/The_Crystal_Palace>, erişim tarihi 01.02.2024

Url-11 <<https://www.kempinski.com/tr/ciragan-palace/overview/otel-bilgileri/ciragan-sarayi-nin-tarihi>>, erişim tarihi 31.01.2024

Url-12 <<https://eksiseyler.com/flaman-ressam-jean-baptiste-vanmourun-lale-devrini-cok-iyi-yansitan-tablolari>>, erişim tarihi 29.01.2024

Url-13 <<https://kibrisobjektif.com/serkan-soyalan-yazdi-lebon-ve-markizin-hikayesi-135256.html>>, erişim tarihi 27.05.2024

Url-14 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Naum_Tiyatrosu>, erişim tarihi 02.02.2024

Url-15 <https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_bale>, erişim tarihi 02.02.2024

Url-16 <<https://londrahotel.net/tr/hakimizda/>>, erişim tarihi 10.05.2024

Url-17 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pera_Palas>, erişim tarihi 10.05.2024

Url-18 <<https://www.hasascibasiahmetozdemir.com/Sayfalar/1178/Osmanli-Kulturunde-Ogun-Zamanlari-ve-Kahvalti.html>>, erişim tarihi 10.02.2024

Url-19 <<http://www.servetifunundergisi.com/#genel-bakis>>, erişim tarihi 18.04.2024

Url-20 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Fehime_Sultan>, erişim tarihi 20.04.2024

Url-21 <<https://www.gazetekadikoy.com.tr/yazi-dizisi/tarih-yazan-kadınlar-leyla-saz>>, erişim tarihi 20.05.2024

Url-22 <<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/2924>>, erişim tarihi 20.05.2024

Url-23 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı%27de%27B0mparatorlu%C4%B1n%27da_bas%C4%B1n>, erişim tarihi 20.02.2024

Url-24 <<https://www.peramuzesi.org.tr/blog/deniz-hamamlari/1284>>, erişim tarihi 15.05.2024

Url-25 <<https://tvlppls.com/zn/saithalim.html>>, erişim tarihi 04.05.2024

Url-26 <<https://akademikarastirma.org/bir-mimari-anlayisi-olarak-eski-turklerde-cadir-gelenegi/>>, erişim tarihi 13.03.2024

Url-27 <<https://www.haberturk.com/gundem/haber/859707-murat-bardakci-yazdi>>, erişim tarihi 15.03.2024

Url-28 <<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sultan-2-abdulhamid-han-son-yillarini-bu-sarayda-gecirdi/1729665>>, erişim tarihi 07.05.2024

Url-29 <<https://www.eskiistanbul.net/tag/basile-kargopoulo/>>, erişim tarihi 08.05.2024

Url-30 <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Hatice_Sultan_saray_Melling.jpg>, erişim tarihi 08.05.2024

- Url-31 < <https://old-istanbul.com/harita/262-Bogazici-haritasi-ile-Ayasofya-nin-plani./?lang=en&lang=en&lang=en&lang=tr> >, erişim tarihi 09.05.2024
- Url-32 < <https://www.youtube.com/watch?v=TjyuBp9vvsc&list=LL&index=19&t=3467s> >, erişim tarihi 11.05.2024
- Url-33 < <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/550-milyonluk-yaliya-alici-yok-zeki-pasa-yalisi-dunyanin-en-pahali-10-evi-arasinda-gosteriliyor,aJX4VAkmRUyVKrLoJ67QHw/vqNFbPAyN06fJylW8MtF4A> >, erişim tarihi 16.05.2024
- Url-34 < <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/8490> >, erişim tarihi 08.05.2024
- Url-35 < <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/serifler-yalisi/serifler-yalisi-3/> >, erişim tarihi 08.05.2024
- Url-36 < <https://www.youtube.com/watch?v=KcQmr0Dv2Aq> >, erişim tarihi 05.03.2024
- Url-37 < <https://www.youtube.com/watch?v=VDr3AfExt2w> >, erişim tarihi 20.02.2024
- Url-38 < <https://www.emlaklobisi.com/bilgi-bankasi/azaryan-yalisi-93799> >, erişim tarihi 20.02.2024
- Url-39 < <https://www.dunya.com/ekonomi/dunun-dunyasinda-kaybolmak-haberi-351473> >, erişim tarihi 08.03.2024
- Url-40 < <https://www.mimarizm.com/karanlik-oda/misir-konsoloslugu-binasi-m-can-tanyeli-721/12924> >, erişim tarihi 08.03.2024
- Url-41 < <http://mimarcasanat.com/mimarlik/victor-horta.html> >, erişim tarihi 08.03.2024
- Url-42 < <https://www.emlakwebtv.com/padisahin-ogluna-hediyesi-sehzade-burhaneddin-efendi-yalisi/50001> >, erişim tarihi 12.04.2024
- Url-43 < <https://www.idashop.com/beylerbeyi-hasip-pasa-yalisi-capoferri-wwts-en.html> >, erişim tarihi 12.04.2024
- Url-44 < <https://www.youtube.com/watch?v=y4rJUZ9gU3Y> >, erişim tarihi 12.04.2024
- Url-45 < <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/8488> >, erişim tarihi 12.04.2024
- Url-46 < <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/8489> >, erişim tarihi 12.04.2024
- Url-47 < <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/8497> >, erişim tarihi 12.04.2024
- Url-48 < <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/istanbul/gezilecekyer/sadberk-hanim-muzesi> >, erişim tarihi 20.04.2024
- Url-49 < <https://www.takvim.com.tr/saklambac/2021/04/18/kibrisli-yalisi-filmleri-aratmayan-olaylara-taniklik-etti> >, erişim tarihi 20.04.2024

Url-50 < https://www.instagram.com/eskiden_istanbulum/p/BxyKBZzF8NI/?img_index=9 >, erişim tarihi 20.04.2024

Url-51 < <https://www.herumutortakarar.com/memduh-pasa-yalisi/> >, erişim tarihi 20.04.2024

Url-52 < <https://www.oggusto.com/sanat/eser-ve-muze-incelemeleri/botter-apartmani-hakkinda-bilmeniz-gerekenler> >, erişim Tarihi 28.04.2024

Url-53 Milli Saraylar / 3D Mekanlar: Panoramik Fotoğraflar ve Sanal Turlar

< <http://www.3dmekanlar.com/> >, erişim Tarihi 02.05.2024

